

કિસે-એ-ગુલેસ્તાનબાનુ.

KISSE - I - GULESTANBANU.

RUSTAM B. PAYMASTER.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગણતંત્ર વિભાગ]

અનંક

૨૨૧૦૨

વિભાગ

ગ્રંથનામ

હિસ્ત્રી. ૨૦ - ગુજરાતના ગુ

ક્રમાંક

૨૧ ૧૭૩૫૦૦૫૧૨૧૪૪

કિસ્સે-એ-ગુલેસ્તાનખાનુ

— યાને —

છેલ્લી બે સદીમાં ઇરાનથી હિંદ ખાતે આવેલાં
કેટલાંક નામાંકિત જરથોસ્તીઓનો ટુંક અહેવાલ.

સર જહાંગીર સી. કોયાજીના દીખાચા સાથે.

કર્તા:—

રૂસ્તમ બરજોરજી પેમાસ્તર,

બી. એ., એલએલ. બી.

KISSE-I-GULESTANBANU

BEING

A short account of the arrival of
distinguished Zoroastrians in India
from Iran during the last two centuries
With An Introduction By

Sir Jehangir C. Coyajee, Kt.,

BY

Rustam Barjorji Paymaster, B. A. LL. B.

Editor, ' PARSİ PRAKASH '

1940.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ
૨૨૧૦૨

આ ચોપડી ધી જમશેદજી નશરવાનજી પીટીટ પારસી ઑરફનેજ
કેપ્તન પ્રોન્ટીંગ વર્ક્સ, નં. ૪૧૫ લાલબાગ, પહેલ, મુંબઈ
મધે સોરાબજી એલ્લજી ડોકતરે છાપી છે
અને

મી. રૂસ્તમ બરજોરજી પેમાસ્તરે ૬૪૫, દાદર પારસી કોલોની,
મુંબઈ મધેથી પ્રગટ કરી છે.

ગુલેસ્તાનખાનુ ફરામજી લીખાજી પાંડે.

(વચમાં ગુલેસ્તાનખાનુ પોતે બેઠાં છે, તેમના ડાબા હાથ ઉપર
જલુ બદીયાન પહેરીને બેઠેલાં તેમના બેટી લેડી સાકરખાત
પીટીટ અને જમણા હાથ ઉપર લેડી સાકરખાતના બહેન
ખાત ધનખાતજી દાદાભાઈ હોરમસજી કામાજી છે.)

એક મહાન ધરાની શહેનશાહ.

આજા દ્વઝરત રેઝાશાહ પહેલવી, શાહેનશાહે ધરાન.

[મી. પીડાચાલાનાં પેન્ટિંગ ઉપરથી]

FOREWORD.

BY

Sir Jehangir C. Coyajee.

I have great pleasure in writing a foreword for this very interesting volume from the pen of Mr. R. B. Paymaster—a scholar who is distinguished by his knowledge of the whole range of the history of Parsis in India.

The eventful record of the Parsi race in India impresses one as one of the most remarkable romances of history. While the great and powerful Iranian Colonies of Punjab and Sind, of Central Asia and South Russia, have succumbed to the forces of invasion from abroad and of social absorption in the neighbourhood, a tiny settlement placed far to the South, remote from the old ancestral home, has continued to exist through centuries and has presented to the world one of the best known examples of the persistence of a noble biological heredity through ages. After many centuries the world learned once more to give its due to the "Parsi" name, a name which had been illustrious in the remote past—in the epochs of the Achæmenides and the Sassanides. The story of the rise of this little community has often been told before, but it can still bear repetition by a scholar of the calibre of Mr. Paymaster.

Around this great central romance of the Parsis in India are found entwined quite a number of smaller romances. One of the most fascinating of them tells of how contact was restored after six or seven cen-

turies between the Zoroastrians of Iran, and the little colony in India. For centuries, indeed, old Iran never remembered her little scion; and indeed how could a country which had littered the shores of the Indian Ocean from Sofala in the West to Canton in the East spare a thought for this particular little settlement? But the story of the mutual recognition of the old Motherland and this colony is a very touching and interesting one and presents interesting characters like those of Kaus and Afshād, of Âzar Kaivan and Jāmāsp Valayati. Each of these figures if properly treated would make the reputation of a writer of historical romance.

One of the local heroes of Parsi history in India was Rustam Dorab, who helped the East India Company to defend Bombay at a critical moment. He espoused a young beauty whose family had left Iran in distress, and their descendants have played their full and important part in the rise of the Parsis in Bombay. This is another aspect of the romance of Parsi history in India—the marriages in India of Iranian ladies from the old fatherland who became the ancestresses of some of the leading Parsi families. To such ancestresses the famous Patel and Panday families owe much of their spirit, enterprise and vitality. A more recent example of this tendency was that of the lady Gulestanbanoo who belonged to a refugee family from Yezd. Her charitable and eminent character as well as that of her daughter Lady Sakarbai Petit are well known to the historian of Bombay. In their humbler way these ladies remind us of the illustrious Empress Noor Jehan—another beauty, belonging to an Iranian family of emigrants, for whom Fortune had reserved an Imperial destiny.

In another way, too the stream of Iranian emigrants has strengthened and enriched the Parsi community of India. These migrating families have brought with them a vitality, a virility as well as technical and literary capacities which have proved of high value to the Parsis. An eminent example of this trend is furnished by the annals of the Aga family, which read like a chapter from Smiles' "Self-help." For a century this family has been well to the fore among us in Bombay; and the author has done well to give us sketches of the lives of several members of that family including the interesting account of the career of its present representative—Mr. Burjor S. J. Aga. The late Mr. Dinshah J. Irani furnished another example of what might well be termed "Irano—Parsi" energy, intellect and enterprise. He too showed the keenest interest in Persian literature and in the strengthening of the bonds between the Parsis and the home of their ancestors.

It might be left to some future student of Ethnology and Eugenics to show what rich elements the more recent immigrants from Iran have added to the strength and enterprise of the Parsis of India. Meanwhile we may well enjoy the highly interesting sketches collected in this volume from the skilful pen of Mr. Paymaster.

Bombay,
12th January 1940. }

J. C. COYAJEE.

PREFACE.

I feel much pleasure in presenting to the reading public this little work, which narrates the true story, "stranger than fiction", of two Zoroastrian ladies who left their motherland Iran and came to India more than a century and a half ago.

The subject contained in two chapters of this book had been treated by me at some length in a few articles which were published in certain Gujarati Newspapers of Bombay about a decade ago.

It was there that I first described the romantic story of Phirozabanoo, whose marriage under exciting circumstances to Rustomji Dorabji Nanabhoy Patel, known as Rustom General, took place in 1743 A. D. and of Gulestanbanoo, the young Zoroastrian lady who was brought by her father to India from Iran about half a century after and married to Framji Bhikhaji Panday under circumstances which read like an episode in an exciting novel. In this book I have included a short account of the Panday and Patel families and also other families related to them, together with photographs and genealogies.

I have not been able to resist the temptation of including, in addition, an account of other prominent Zoroastrians who came subsequently to India from Iran, and I have also traced the establishment and growth of some Parsi *mandals* which aim at strengthening the bonds between India and Iran.

This work has been written at the suggestion of my esteemed friend Mr. Burjor S. J. Aga, Architect, who has also given me help in the compilation and

publication of this book, for which I feel particularly grateful to him.

I have also to acknowledge my deep indebtedness to the learned scholar of our city, Sir Jehangir C. Coyajee, for writing a masterly Foreword for this book. His brilliant essay has added not a little to the worth and usefulness of my work.

In the end, I have to express my thanks to Mr. Kaikhusroo A. Fitter, Secretary of the Iran League, who has extended considerable help to me in the collection of materials and photographs for this volume

21st March 1940. }
Dadar, Bombay: } RUSTAM BARJORJI PAYMASTER.

આ પુસ્તકના કર્તા.

મી. રૂસ્તમ બરજોરજી પેમાસ્તર.

કર્તા તરફના બે બોલ.

કહાણી કિસ્સા જેવા સંજોગો વચ્ચે આજ આશરે દોઢ સદીથી વધુ મુદત ઉપર માદર-વતન ધરાનથી અત્રે આવેલાં બે જરથોસ્તી બાનુઓ અને તેમનાં કુટુંબોની ટુંક તવારીખને લગતું આ નાનકડું પુસ્તક વાંચક વર્ગ સનમુખ પેશ કરતાં ખરેજ ખુશાલી ઉપજે છે.

આ પુસ્તકનાં બે પ્રકરણોની બાબત મેં આશરે એક દાહેકા ઉપર મુબંધના ગુજરાતી છાપામાં આપી હતી, તેમાં પટેલ ખાન-દાનના વિરા ફસ્તમજી દોરાબજી નાનાભાઈ (ફસ્તમ જનરલ) નાં આશરે ઇ. સ. ૧૭૪૩ માં કહાણી કિસ્સા જેવા સંજોગો વચ્ચે માદર વતન ધરાનથી મુબંધ પધારેલાં શીરોઝાબાનુ નામનાં બાનુનો શાદીનો કિસ્સો આપ્યો હતો, અને તે સાથે ગુલેસ્તાનબાનુ નામનાં એક જવાન બાઈને પોતાનાં વતન ધરાનથી તેમના પિતાએ એવાજ કહાણી કિસ્સા જેવા સંજોગો વચ્ચે અત્રે લાવીને મરહુમ શેઠ ફરામજી બીખાજી પાંડે સાથે પરણાવ્યાં, તે કિસ્સો પણ આગળ આપ્યો હતો. આ બન્ને કિસ્સાઓને વિસ્તારીને અને વધુ વિગતો આપીને અત્રે વર્ણવ્યા છે. વળી ઉપલાં પટેલ તથા પાંડે ખાનદાનો તથા તેની સાથે જોડાયેલાં બીજાં ખાનદાનોના ટુંક હેવાલ આપી તેમનાં ચિત્રો તથા વંશાવળીઓના પણ અત્રે સમાવેશ કરીધો છે.

આજના જમાનાના કોઈક ફેશનેબલ પારસીઓ જુદદીન ઓર-તોને પરણી લાવી કોમમાં કચવાટ ઉભો કરે છે તેને બદલે આ પટેલ અને પાંડે ખાનદાનના ખરા દીનચુસ્ત નબીરાઓએ ખુદ ધરાની જરથોસ્તી બાનુઓ સાથે શાદીના પવિત્ર ગાંઠથી જોડાઈ આપણી પારસી કોમમાં સ્વચ્છ લોહી આમેજ કરી એક કીમતી બોધ આપ્યો છે.

એ ઉપરાંત ઇરાનથી ત્યારપછી અત્રે આવેલાં ખીજાં જાણીતાં જરથોસ્તીઓ બાબેની કેફિયતોનો ઉમેરો કરવાની મને લાલચ થઇ છે, અને તે જોડે ઇરાન સાથેના આપણા હિંદ દેશનો સંબંધ ઘાડો બનાવનારાં કેટલાંક પારસી મંડળોની સ્થાપનાનું ટુંક વર્ણન પણ કરવામાં આવ્યું છે.

આ પુસ્તક રચવા માટેની સૂચના મારા મેહરબાન મિત્ર મી॰ ખરજોર સોહરાબશાહ આગા (આર્કીટેક્ટ) તરફથી કરવામાં આવી છે તે માટે હું તેમનો આ તકે આભાર માનું છું.

આ પુસ્તકનો એક અતિ વિદ્વાતાલયો દીધાઓ લખવા માટે આપણા શેહરના વિદ્વાન લેખક સર જહાંગીર સી. કાયાજીનો ખાસ ઉપકાર માનું છું. એ સુંદર લેખથી આ પુસ્તકની શોભામાં ઘણો વધારો થયો છે.

શેવટે, ઇરાન લીગના સેક્રેટરિ મી॰ કયખુશરો અ. શીટરે મને ઇરાનની બાબતો મેળવવામાં કેટલીક મદદ કરી છે તે માટે તેમનો પણ આભાર માનું છું.

તા. ૨૧ મી માર્ચ ૧૯૪૦. }
હાદર, પારસી કોલોની, મુંબઈ. } રૂસ્તમ ખરજોરજી પેમાસ્તર.

સાંકળિયું.

પાનું.

સર જાંહગીર સી. કાયાજી તરફનો દીવાચો (ઇંગ્રેજીમાં) ...	3
રૂસ્તમ બરજોરજી પેમાસ્તર તરફનો દીવાચો (ઇંગ્રેજીમાં) ...	૭
કર્તા તરફના બે બોલ	૯
ચિત્રોનું સાંકળિયું	૧૩
વંશાવળીઓનું સાંકળિયું	૧૫

ભાગ ૧ લો.

આપણા કદીમ ન્યાગાનોનું ધરાનથી સંજાણુ
આવી વસતું.

પ્રકરણ ૧ હું—ધરાનથી સંજાણુ	૨
” ૨ જી—આપણા ન્યાગાનોની હિંદમાં થયેલી આબાદી	૬
” ૩ જી—રેવાયતોનો જમાનો	૧૧
” ૪ થું—૧૬ મી સદીથી ધરાનથી આ દેશમાં આવેલાં ફેટલાંક જરથોસ્તીઓ	૧૩
” ૫ મું—નાદીરશાહની પક્ષમાં ધરાનના જરથોસ્તી- ઓએ અફઘાનો સામે મેળવેલી જીત ...	૧૬

ભાગ ૨ જો.

ધરાનથી આવેલાં પટેલ ખાનદાનનાં વડીલ
શીરોજીયાનુનો કીસ્સો.

પ્રકરણ ૬ હું—મુંબઈમાં આવી વસેલા પહેલવહેલા પા- સીઓ	૧૯
” ૭ મું—શીરોજીયાનુની લગ્નકથા	૨૧
” ૮ મું—શીરોજીયાનુના દીકરાઓ	૨૪
” ૯ મું—પટેલ ખાનદાનનાં ખીજાં નામાંકિત નર- નારીઓ	૨૯

ભાગ ૩ એ.

- પ્રકરણ ૧૦ મું—પાંડે ખાનદાનમાં તાળાં ધરાની લોહીનું
દાખલ થવું ... ૩૩
- ” ૧૧ મું—ગુલેસ્તાનઆનુની મુંબઈમાં પનોતી પધરા-
મણી તથા તેમની ફલાકાકા સાથની અખતાવર
શાદી ... ૩૭
- ” ૧૨ મું—ગુલેસ્તાનઆનુનાં ફરજદો ... ૪૩
- ” ૧૩ મું—ગુલેસ્તાનઆનુનાં દીકરી લેડી સાફરઆધ
(અભાધજી) (૧૮૨૬-૯૦) ... ૪૯
- ” ૧૪ મું—ગુલેસ્તાનઆનુનાં ખહેનો ... ૫૪
- ” ૧૫ મું—મીં બરજોર સોહરાયશાહ જમશેદજી
આગાની જીંદગીનું ટુંક વૃતાંત... ૬૨
- ” ૧૬ મું—મરહુમ મીં દીનશાહ જીજીભાઈ ધરાની
(સોલીસીટર) ... ૮૬
- ” ૧૭ મું—નાઝઆનુ હોરમસજી કામા ... ૯૮
- ” ૧૮ મું—પીરોજઆનુ પેસ્તનજી મહેરહોમજી ... ૧૦૨
- ” ૧૯ મું—ધરાન બાબે ઉલટ ધરાવનારાં મંડળો ... ૧૦૫
- ” ૨૦ મું—ધરાનના જરથોસ્તીઓની બેહતરી માટે
મેહનત કરનાર મહાન પારસી મીશનરી
મીં માણેકજી લીમજી હાટરીઆ ... ૧૦૯
- ” ૨૧ મું—અતી ઝડપે આગળ વધતું ધરાન ... ૧૨૩
- ” ૨૨ મું—ધરાનની મુલાકાતે ગયલાં જરથોસ્તીઓ... ૧૨૭
- ” ૨૩ મું—ધરાની જરથોસ્તી અંબુમનને લગતાં
ધર્મખાતાંઓ ... ૧૩૯

ચિત્રોનું સાંકળિયું.

નંબર.	પાનું.
૧ ગુલેસ્તાનઆનુ ફરામજી બીખાજી પાંડે	૧
૨ આ પુસ્તકના કર્તા મી. રૂ. બ. પેમાસ્તર	૨
૩ શેઠ બરજોર આગા અને પાર્ટી યજ્ઞની મુલાકાતે (૧૯૩૨) ધરાની લેખાસમાં	૫૬
૪ મરહુમ શેઠ જમશેદજી રૂસ્તમજી ધરાની (આગા) અને એમના સૌથી નાના દીકરા જહાંગીર	૫૭
૫ મરહુમ શેઠ સોહરાજશાહ જમશેદજી આગા	૬૦
૬ મરહુમ બાઇ સુનામાય સોહરાજશાહ આગા	૬૧
૭ મી. બરજોર સો. આગા અને તેમનું કુટુંબ	૬૨
૮ ધરાન્યન વીમેન્સ એડ્યુકેશનલ ફંડ કમિટી (મુંબઇ)- મુંબઇની એકઝીક્યુટિવ કમિટીના મેમ્બરો	૬૩
૯ એક મહાન ધરાની શેહનશાહ—આલા હઝરત રેઝાશાહ પહેલવી	૭૨
૧૦ મરહુમ શેઠ દીનશાહ જીજીલાઇ ધરાની, સોલીસીટર (નેશાને એલ્મી)	૮૬
૧૧ શેઠ દીનશાહ ધરાની અને ડો. ટાગોરની પાર્ટી તેહરાન ખાતે (૧૯૩૨)	૮૭
૧૨ ધરાન-પરસ્ત શેઠ પેસ્તનજી ડો. મારકર (નેશાને એલ્મી) ૧૦૮	
૧૩ મરહુમ શેઠ માણેકજી લી. હાટરીઆ	૧૦૯
૧૪ ,, ,, અદેશીર એદલજી રીપોર્ટર	,,
૧૫ ધરાની સરકારની બેન્ક—તેહરાન	૧૨૨

નંબર.	પાનું.
૧૬ તેહરાન-પોસ્ટ અને ટેલીગ્રાફ ઓફીસો ૧૨૩	
૧૭ યજ્ઞના ગાહચારખાનાની દરેમહેર ૧૨૪	
૧૮ નારકી ઝીયારતગાહ—યજ્ઞની અતરાફમાં ૧૨૫	
૧૯ તેહરાનમાં ના. રેઝાશાહના નવા બાંધેલા મેહલનો દરવાજો ૧૨૭	
૨૦ ધરાનનું પાયતખ્ત—તેહરાન ૧૨૭	
૨૧ ધરાનનું અગ્નિનું બંદર—પહેલવી ૧૨૮	
૨૨ ધરાનમાં બંધાયેલી રેલ્વે ૧૨૯	
૨૩ પર્સીપોલીસ (તખ્તે જમશીદ) નાં ખંડેરોમાં થયેલાં બળવાનોગ ખોદકામો ૧૩૦	
૨૪ પર્સીપોલીસ (તખ્તે જમશીદ) નાં ખંડેરોમાં થયેલાં ખોદકામો ૧૩૧	
૨૫ મરહુમ સર હોરમસજી કાવસજી દી. એકનવાલા, નાઇટ ૧૩૨	
૨૬ અફઘાન હુમલામાં માર્યા ગયેલાં ઝરથોસ્તીઓની યાદમાં ફેરમાનનાં દોખમા આગળ જશન ૧૩૩	
૨૭ યજ્ઞમાં મારકર-આબાદમાં શેઠ પેશોતનજી ડો. મારકરની છોકરીઓની સ્કુલની ગર્લગાઇડોની પરેડ ... ૧૩૪	
૨૮ યજ્ઞની શેઠ પેશોતનજી ડો. મારકરની ઝોરાસ્ત્રીયન બોયઝ એફનેજનો પ્લાન ૧૩૫	
૨૯ શાએરાન શાએર ફિરદોસી તુસીનું બાવળું ૧૩૮	
૩૦ શીરાઝ ખાતેની શાહપુર એકેડેમી ૧૪૮	
૩૧ “ હમાજેર દએમાવંદ કોહ ! ” ૧૪૯	

આ પુસ્તકમાં આવેલી વંશાવળીઓનું સાંકળિયું.

-
૧.	દોરાબજી નાનાભાઈ પટેલનાં ખાનદાનની વંશાવળી ...	૧૯
૨.	પાંડે તથા પીટીટ કુટુંબોની વંશાવળી ...	૪૯
૩.	શેઠ બરજેર સો. આગા તથા મરહુમ શેઠ દીનશાહ જીજીભાઈ ધરાનીનાં કુટુંબોની વંશાવળી .	... ૮૪
૪.	નાઝખાનુ હો. કામાની વંશાવળી ..	... ૯૮
૫.	શેઠ અરદેશર નામદાર ધરાનીનાં કુટુંબની વંશાવળી ...	૧૦૧
૬.	પીરોબખાનુ પેસ્તાનજી મેહેરહોમજીનાં કુટુંબની વંશાવળી...	૧૦૨

ભાગ ૧ લો.

આપણા કદીમ ન્યાગાનોનું ઇરાનથી
સંજ્ઞણ આવી વસવું.

પ્રકરણ ૧ લું. ઘરાનથી સંગણ.

ઘરાનના છેલ્લા પાદશાહ યઝ્દેઝ્દ શહેરચારની હાર ઇ. સ. ૬૫૧ માં નેહાવંદની લડાઈમાં થવા બાદ ઘરાનના સાસાન્યન રાજ્યનો કમનસીબે અંત આવ્યો. ત્યારપછી ત્યાંના જરથોસ્તી ધરાનીઓની બદબખ્તીની શરૂઆત થઈ અને તેઓ હેરાન, પરીશાન અને પરાગંદે થયા, અને પોતાના પાક ધર્મની જળવણી ખાતર મોટે ભાગે નાસભાગમાં પડ્યા. તેઓ મધેનો એક ટોળો કુહસ્તાનના પહાડી મુલકમાં જઈ વસ્યો, જે ત્યાં આસરે એક સદી માહ મુસ્લિમીમાં તોડી પાડવા બાદ ત્યાંથી નીકળી દરિયા બાજુના હોરમઝ બંદરે જઈ પુગ્યો, જ્યાં બાર વર્ષ રહેવા બાદ તેને ત્યાં વધુવાર રહેવું સલામતીભર્યું ન લાગવાથી તે ટોળો આ હિંદુસ્તાન દેશ તરફ આવવા માટે વહાણોમાં સવાર થયો, અને કાઠિયાવાડ તરફ આવેલા કોસ્તા ઉપરનાં દીવનાં બંદરેનો તેણે આશરો લીધો.

અત્રે ૧૯) વર્ષ રહેવા બાદ આ લોકને દીવની આબોહવા અનુકુળ ન થવાથી, તેઓ દક્ષીણ-પશ્ચિમ તરફ દીવ બંદર છોડવું. કોઈ બીજા કોસ્તા તરફ જવાને વહાણમાં એકા. હવે દરિયામાં ફેટલોક છોટો હંકારવા બાદ તેમને માર્ગમાં ભારે તોફાન નડ્યું, જેથી તેઓ પોતાના જનની સલામતીની આશા છોડી પાક અહુરમઝદની બંદગી કરવા લાગ્યા. તે સાથે તેઓએ બહેરામ ઇઝદની મદદ માંગીને એવી બાધા લીધી કે જો આ લયલિત તોફાનમાંથી તેઓના વહાણો બચી કોઈ જમીનના કીનારા ઉપર સહીસલામત જઈ પુગી આશરો લેય તો ત્યાં તેઓ પહેલી તકે પાક બહેરામ ઇઝદની યાદમાં પવિત્ર આતશ બહેરામ રચાવી એ ઇઝદની આરાધના કરશે.

આ પછી તુરત તોફાન શાંત પડ્યું અને હાદેસાના મારેલા સંજન બંદરે હમદીનેના વહાણોએ સંગણ બંદરે લંગર આવી ઉતર્યું. નાખ્યાં.

અત્રેના હિંદુ રાજા જેનું નામ જાદીરાણા કહેવાય છે તેના માણસોએ તેમને અટકાવ્યાં અને રાણાની સનમુખ તેમના આગેવાનોને હાજર કીધા. રાણાએ તેમને કદાવર, મજબુત બાંધાના અને તે સાથે હથીયારબંધ જોઈ મનમાં ડરીને તેઓ કાણુ હતા તે વિષે પરપુષ્ટ કીધી. સારાં ભાગ્યે આ આગેવાનોના વડા દસ્તુર દીવમાં સંસ્કૃત ભાષા ભણેલા હતા, તેવણે પોતે કાણુ હતા, પોતાનો મઝહબ શો હતો, તેઓની રાહરસમ શી હતી, અને તેઓ શા કારણે પોતાનો દેશ છોડી પરદેશ આવ્યા હતા, તે સર્વેની સમજણુ રાણાને ૧૬) યાદગાર સંસ્કૃત સ્લોકમાં આપી એવું જણાવ્યું કે હમે કાંઈ રાણા સાંમે લડવા આવ્યા નથી. સેવટે તેઓએ એવો એકરાર કીધો કે “મા હમે હિંદુસ્તાન રા યાર બાશીમ” એટલે હમે તમામ હિંદુસ્તાનનાં દોસ્ત થઈ રહીશું. ત્યારબાદ રાણાએ તેમના પહેરવેશ, ભાષા, લગ્ન-ક્રિયા વગેરે સંબંધી કેટલીક શરતો કરી તેમને ૪૦ સં ૭૧૬ માં પોતાના મુલકમાં આશરો આપ્યો.

* *

સંજાણુ આવેલા કાફલા અગાઉ શું હિંદુસ્તાનમાં પારસી વસ્તી ન હતી ?

મુજબ ધરાનથી નીકળેલો એક મોટો કાફલો આશરે ૧૨ સદી ઉપર દરિયા માર્ગે આ દેશમાં આવી ઉતર્યો. પણ તેથી એમ નહીં માનવું કે એ અગાઉ આ હિંદ દેશમાં કોઈપણ ધરાની જરથોસ્તીએ પગ મુક્યો ન હતો યાને અત્રે વસ્યો ન હતો, આ વાત ખરી છે કે આ પહેલાં ઘણાક હમદીનો ધરાનથી હિંદના ઉતર-પશ્ચિમ તરફ જમીન માર્ગે છુટાછવાયા વેપાર યા બીજા કારણે આવી રહેલા હતા, પણ એક મોટો કાફલો ધરાન દેશથી પોતાના પાક દીન તથા જનમાલની સલામતી ખાતર નીકળી અત્રે સંજાણુ બંદરે પહેલવહેલોજ આવી વસ્યો હતો.

હેન્રી લોડ નામનો એક પાદરી જે ૧૦ સ. ૧૬૨૦ ને
આશરે સુરત મધે આવ્યો હતો, તેણે લખેલાં
દીવથી આવેલા એક પુસ્તકમાં જણાવ્યું છે કે દીવ બંદરથી
એકાદેશ જે એકંદર સાત વહાણો નીકળ્યાં હતાં, જેઓમાંના
કાફલાઓ. જે સુરત નજદીકનાં સુમારી બંદરે ઉતરી ગુજ-
રાતના કેટલાંક મથકો જેવાં કે વરીયાવ, વાંકાનેર
વગેરે મધે ઉતર્યાં હતાં, અને બાકીના પાંચ વહાણો દક્ષિણ તરફ
આગળ વધી ગુજરાતના સંજલણ બંદરે, ઉપર જણાવ્યું તેમ, જઇ
પુગ્યાં હતાં.

એવો સવાલ કરવામાં આવે છે કે જે સાત વહાણો ભરી
જરથોસ્તીઓ હાદેસાના મારેલા ધરાનથી સેવટે
ધરાનથી દીવ અને આ દેશમાં આવી પુગ્યા, તેઓ શું સર્વે મરદોજ
સંજલણ શું પારસી હતા? અને શું તેઓ પોતાની સાથે કોઇ સ્ત્રીઓને
બૈરાઓ પણ સાથે લાવ્યા ન હતા? આ સવાલનો જવાબ તદ્દન
ન આવ્યાં હતાં. ખુલ્લો અને દેખીતો છે. જ્યારે પોતાનું રાજ
ખોવાથી આપણા પુજ્ય ન્યાયાને પોતાનાં ધર-
બાર, વાડીવંતર, માલ-મીલકત વગેરે સર્વ છોડી હંમેશ માટે પરદેશ
જવા નીકળ્યા, ત્યારે શું તેઓ પોતાની પાછળ પોતાના મા, બહેન,
ધણીઆણી અને બેટીઓને પારકા ધર્મના અને પારકા રાજ્યના
લોકોને જીલ્લમાત ખમવા પાછળ મેળી પોતાનાજ જનના બચાવ અને
પોતાનાજ સુખચેન માટેની એકલપેટાઇ કરવાને લેશભાર પણ વીચાર
કરે! અને જો એક ઘડી તેઓ પોતે આવો નફકરો, આપ-મતલબી
અને દંયાહીણ ખ્યાલ લાવે તો શું તેઓના બાયડી-છોકરાંઓ અને
મા, બહેન તેઓની સાથે નીકળી પડવાને પોતે તૈયાર ન થાય?
શું તે માટે તેઓ કાકલુદી ન કરે? ખરે, એમ વીચારવું એ
કેવળ મનુષ્ય જાતના ખવાસથી ઉલટું માની શકાય. વળી જો
મરદો પોતાના પાક જરથોસ્તી મઝહબની જળવણીના પવિત્ર હેતુથી
દેશ છોડી પરદેશ જવાને હાંમ બીડે તો તેઓની માફક તેમની
સ્ત્રી, માતા, બહેન વગેરે (જેઓ સામાન્ય રીતે પોતાના ધર્મ ઉપર

પોતાના ધરના મરદો કરતાં વધારે એતેકાદ ધરાવનારાં હોય છે તેઓ) આમ નીરાધાર પોતાના વતનનેજ વળગી રહેવાનો ખ્યાલ વટીક પણુ કરે ?

આ ઉપરથી તદ્દન એકજ અનુમાન નીકળી શકે છે કે ઉપલાં સાત વહાણો મધે અપણા ન્યાગાનોમાં, પુરૂષ તથા સ્ત્રી એ બંને જાતીના શખસો આ દેશમાં આવેલાં હોવાં જોઈએ, અને તે પણુ લગભગ એકસરખાં પ્રમાણમાં આવ્યાં હોય એમ કદખી શકાય.

* * *

પાક આતશબહેરામની સ્થાપના.

પર જોયું તેમ દીવ બંદરેથી નીકળવા બાદ આપણા દીનદાર બહાદુર ન્યાગાનોને દરિયાનું ભયંકર તોફાન નડ્યું ત્યારે તેઓએ બહેરામ ઇબ્રાહીમ આરાધના કરી એવો કાલ આપ્યો હતો કે જો તેઓ જમીન પર સલામતીથી ઉતરવા પામશે તો તેઓ એ પાક ઇબ્રાહીમ પરસ્તેશ માટે એક આતશબહેરામ બરપા કરશે. આ કાલ પાળવા માટેનું કામ તેઓ જેવા સંજાણુ નગરીમાં ઠરીઠામ થયા તેવુંજ ઉલટ પકડી તુરતા-તુરત હાથમાં લીધું, અને “કીસ્સે સંજાણુ” કીતાબ—જેને આધારે આ બાબત લખવામાં આવી છે તે—મુજબ સંજાણુ સરજમીનમાં પગ મુક્યાને આપણાં ન્યાગાનોને પાંચ વર્ષ થયાં નહિ તેટલા અરસામાં તેઓએ પોતાની સંપુર્ણ ધર્મ-આસ્થાથી પવિત્ર આતશને માટે જે આલાતો પોતાની સાથે લઈ તેઓ ખોરાસાનથી નીકળ્યાં હતાં તે આલાતની મદદથી માહ મહેનતે જાતજાતના આતશો તૈયાર કરી અત્રે જાદીરાણા પાસ તે માટે અલાહેદી જમીનનો એક વીસ્તાર મેળવી ત્યાં આતશબહેરામ સાહેબની પુર દમામ સાથે ૯૦ સં ૭૨૧ માં સ્થાપના કીધી, અને તે સાહેબને ઇરાનના પોતાના આગલા શાહ માફક લેખી પાક ઇરાનશાહ નામ આપ્યું, અને

ત્યારપછી જ્યાં જ્યાં પવિત્ર આતશને લઇ આપણાં ન્યાગાનોએ ઉઠાંગરી કીધી, ત્યાં ત્યાં તે સાહેબને ધરાનશાહનું લાયક નામ આજ સુધી આપતા રહ્યા છે.

પ્રકરણ ૨ જી.

આપણા ન્યાગાનોની હિંદમાં થયેલી આબાદી.

એવી રીતે સંજલજી મધે આપણા કદીમ ન્યાગાનોએ આ હીંદ સરજમીન ઉપર વસવાટ સર્વ હિંદુઓ વચ્ચે કીધો, જેઓએ તેમના પાક મઝહબનું પાળણું કરવામાં કશી જાતની હરકત નાખી ન હોવાથી તેઓ અત્રે આબાદ થયાં. તે સાથે તેઓ હિંદુઓના વધુ અને વધુ સમાગમમાં આવતા જવાથી તેઓએ કેટલીક હિંદુ રાહરસો અપત્યાર કીધી.

આ પછી ધરાનીઓને લગતી પશ્ચિમ હિંદુસ્તાનમાં જે નોંધ મળે છે તે લગભગ ૧૭૮ વર્ષ બાદ મુંબઈથી કેનેરી ગુફાઓમાં આશરે ૨૦ માઇલ દુર આવેલાં બરોલી ગામ મળતો પહેલવી તરફના કેનેરી ગુફાઓ (Caves) ની દીવાલ ઉપર લાખામાં લેખ. પહેલવી ભાષામાં ક્રાતરયલા એક લેખની છે, જે ઇ. સ. ૯૯૯ માં તે તરફ ગયલા ધરાનીઓએ પોતાની હાજરી જણાવનારો અત્યાર સુધી જળવાઈ રહેલો છે. આ લેખ ‘પારસી પ્રકાશ’નાં દક્ષતર પહેલાં ને પાને બીજે નીચે મૂળ્ય આપ્યો છે:—

“તા. ૨ જી ડીસેમ્બર ઇ. સ. ૯૯૯.

રોજ ૧૬, માહ ૮ (શી.) ૩૬૮ ચઝેજરદી.

મુંબઈની પાસે આવેલા કેનેરીના ગોફાઓ જોવાને આજ દીને કેટલાક પારસીઓ ત્યાં આવ્યા હતા, તેઓ પોતાના નામ-નિશાને

ત્યાંના એક ગોદામાં પહેલવી ભાપામાં એક તખ્તી ઉપર ક્રોતરી ગયા હતા.

“ આ પહેલવી તખ્તીનો તરજીમો નીચે મુજબ છે:—

“ ઇઅજદાનનાં નામથી શને ૩૬૮ ઇઅજદેજરદી, માહે આગાં અને મેહેર રોજે (જરથોસ્તીઓ ?) આએ જગો ઉપર આવીઆ હતા. (તેઓમાં) મતન અઇદ્યારનો! ઇહાન પાનક (તથા) માહ અઇદ્યાર (તથા) માહ અઇદ્યારનો પનજબોખત અને પતરબોખત (તથા) ખએરાદ બેહરાંમનો મરદાનશાહ, અને મરદાનશાહનો ખએરાદ બેહરાંમ (તથા) બેહરામ પનાહનો મતન અઇદ્યાર તથા મતન અઇદ્યારનો બેહરામ પનાહ (તથા) આતુન માહનો ફરખુનદ અને જાત અફરામ, (તથા) માહાબાજદીનો નોહમાહ અને દીન બેહરાંમ અને ખુજરગ આતુન, અને ખએરાદ મરદ અને બેહજાત (તથા) મતન બનદાતનો બેહરામ પનાહ, (અને) (તખ્તી) ક્રોતરનાર ? આવાં બનદાત મનદુનનો અનહોમા.”

ઉપલી તખ્તી ઉપરથી જણાય છે કે આજ ૯૩૯ વરસની વાત ઉપર કનેરીના ગોદાઓ જોવાને વાસ્તે બાપ, દીકરા તથા ભાઇઓ મલીને ૧૭ જણા ગયા હતા. જેમાંના કેટલાકો પોતપોતામાં સગા હતા.

આ પછી ૨૨ વર્ષ રહીને ઉપલાજ ગુફાઓમાં ધરાની જરથોસ્તીઓની એક બીજી ટોળી ગઇ હતી, જેણે પણ પોતાની ત્યાં હાજરી બતાવનારો લેખ ઉપલીજ ભાપામાં ક્રોતર્યો છે, જેની નોંધ ‘પારસી પ્રકાશમાં’ (દક્તર પહેલું, પાનું બીજું) નીચે મુજબ આપવામાં આવી છે.

“ તા. ૫ મી નવેમ્બર ૧૦૨૧.

રોજ ૨૪, માહ ૭, (શે.) ૩૯૦ ય. ઝ.

“આજ દીને કનેરીના ગોફાઓ જોવાને વળી કેટલાક પારસીઓ ત્યાં આવ્યા હતા, એવું ત્યાંથી મલેલી બીજી એક પહેલવી ભાષામાં ક્રોતરેલી તખ્તી ઉપરથી માલમ પડે છે:—

“આ પહેલવી તખ્તીનો તરજુમો નીચે મુજબ છે:—

“ઇઅજદાનના નામથી સને ૩૯૦ ઇઅજદેજરદી મહેર મહીનો ને દીન રોજે આએ જગો ઉપર આવેઆ હતા (તેઓનાં નામ) માહ ફરૂખ અને માહ અદ્યાર (તથા) માહ અદ્યારનો પંનજ બોખત. (તથા) ખેરાત બેહેરામને મરતાન શાત. (તથા) બેહેરામ દીન આવરનો ખવી તામુત ? (તથા) માહ બાજદીનો બજેરગ આતન. (તથા) ખેરાદફરખનાં માહ અદ્યાર અને યુનશાત. (તથા) અએલાંર માહનો ? માહા બનદાત.”

આ તખ્તીમાં જણાવેલાં નામવાલા ચાર ધણીઓનાં નામે આગલી તખ્તીમાં જણાયલા છે, અને બાકીના છ જણા નવા દીસે છે.

ઉપલા લેખો મધે જે નામે મલે છે તે સર્વ તે જમાનાના આ દેશમાં આવી વસેલા જરથોસ્તી ધરાનીઓનાં માલમ પડે છે. લગભગ પોણામે સદીઓના હિંદુઓ સાથના વસવાટ છતાં તે જમાનાના આપણા ન્યાયાનોએ પોતાના અસલ ધરાનથી લાવેલાં નામે ચાલુ રાખ્યાં છે તે તેમની પોતાવટ જળવવાની તીક્ષણ લાગણીની ગવાહી પુરી પાડે છે. અજબ જેવું છે કે આ તખ્તીઓવાલા જમાનામાંના અત્રેના ધરાનીઓમાં નામે આપણા કદીમ કયાની કે સાસાની વગેરે પાદશાહ, પહેલવાનો—જેવાકે જમશીદ, ફરેદુન, કાઉસ, કયકાબાદ, અરદશીર, નૌશીરવાન કે જલ, રૂસ્તમ, સોહરાય, અસફંદ્યાર, વગેરેનાં નામે ન હતાં. વળી અજબ જેવું છે કે આ ભેદ ઉપર કોઇનું ધ્યાન ખેંચાયું નથી. આ નામે નથી દારસી ભાષાનાં કે નથી તે વેળા હિંદમાં વપરાતી સંસ્કૃત કે કોઇ બીજી ભાષાના ઉપલા અન્ને લેખ આજવેર એટલા લાંબા કાળ સુધી જળવાઇ

રહ્યા છે તે એક અગ્નયણી છે. તે લગભગ ૧૦૦૦) વર્ષપરના જરથોસ્તીઓની ક્રાંતરકામની કળાની એક અચ્છી ગવાહી પુરી પાડે છે. વળી તે ઉપરથી એટલું પણ સિધ્ધ થાય છે કે તે જમાનાના પારસીઓનો વસવાટ આ ગુફાઓની નજદીકનાં મથકાએ હોવો જોઈએ. એ ગુફાઓ સંજ્ઞાથી લાગ્યે ૫૦ માઇલ દુર આવેલા છે. એટલે ધરાનથી સંજ્ઞા આવી વસનાર ટોળા વીધેની તવારીખી બાબદને તે આડકત્રી રીતે ટેકા આપે છે.

* *

સંજ્ઞાથી પારસીઓનું વીખરાવું.

સંજ્ઞાથી પારસીઓની જેમ જેમ નજર ઉઘડતી ગઈ તેમ તેમ નવસારી, સુરત, વાંકાનેર, વરીઆવ, લડ્ય, ખંખાત, અંકલેશ્વર, વગેરે ગુજરાતનાં ઘણાંક ગામેમાં તેઓ થોડા થોડા જઈ વસવા લાગ્યા, અને ઇ. સ. ૧૧૪૨માં સર્વથી પહેલી વસ્તી નવસારી મધ્યે જરથોસ્તીઓની થઈ હતી. (પારસી પ્રકાશ, દફતર ૧ લું, પા. ૨.)

ઇ. સ. ૧૧૮૪ માં સીંધુ નદીના કીનારા આગળ પારસીઓની વસ્તી હોય એમ માલમ પડે છે, સખ્ય એ સીસ્તાનથી આવેલી જગો પર આવેલાં (ઉચાહ) નામનાં એક શહેર-વંદીદાદના પહેલવી માંથી એમ માલ્યાર નામનો એક મોખેદ સીસ્તાન તરજીમાની કીલાળ. શહેરમાં દીનઆઇનનો એલમ શીખવાને ગયો હતો, જ્યાં તે છ વર્ષ વેર કાખેલ દસ્તુર-મોખેદો પ્રાપ્તે તાલીમ લઈ પાછો હિંદુસ્તાન ફર્યો હતો, અને પ્રોતાની સાથે સીસ્તાનનાં ઉપલાં વર્ષમાં અરદેશર ખેલમન નામના એક શખ્સને હાથની નકલ કીધેલીવંદીદાદના પેલવવી તરજીમાની કેતાળ અહિં લાગ્યો હતો. હિંદુસ્તાનમાં પેલવવેલલી વંદીદાદના પેલવવી તરજીમાની આ નકલ આવેલી ગણાય છે.

(પારસી પ્રકાશ, દફતર ૧ લું, પા. ૩ જી.)

સંગળુ ઉપર મોહમેદન ચઢાઇ. હિંદુ રાજાની પક્ષમાં પારસીઓએ આપેલા પોતાના જન.

જળુ મધે આપણા કદીમ ન્યાગાનો સુખચેનમાં કેટલીક સદીઓ વેર રહ્યા પછી તેના ઉપર અમલ ચલાવનાર હિંદુ રાજા સાંમે મેહોમેદનોનો અલપખાન નામનો સરદાર ચઢાઇ લઇ ગયો. આ અલપખાન કયા પાદશાહનો સરદાર હતો તે બાબે તવારીખમાં મતફેરી છે, એક પક્ષ કહે છે કે તે પાદશાહ અકબરની પીઠથી હતો, જ્યારે બીજા પક્ષ મુજબ તે ગુજરાતનો સરદાર મહમદ બેગડો હતો, જે ઇ. સ. ૧૪૪૪ માં ઉપલી ચઢાઇ લાવેલો કહેવાય છે.

આ સવાલ મધે અત્રે ઉંડાણમાં ઉતરવાનો પ્રસંગ નથી. ગમે તે હોય પણ કીસ્સે સંગળુ, જે ઇ. સ. ૧૬૦૦માં લખાઇ છે તેમાં જણાવ્યું છે કે જ્યારે સંગળુ ઉપર મજકુર ચઢાઇ આવી ત્યારે ત્યાંના રાજાએ પોતાની પારસી રૈયતની મદદ માંગી, જે ઉપરથી અરદશીર નામના એક બહાદુર પારસી વીરલાએ પોતાના ૧,૪૦૦ હમદીનોની એક ટુકડી ઉભી કરી રાજાની પક્ષમાં લડાઇમાં બહાર પડ્યો, અને પહેલી લડાઇમાં ફતેહ મેળવી આપી, પરંતુ પાછળથી બીજી લડાઇમાં દુશ્મનોની ફેજ અતી વધુ આવવાથી સંગળુના રાજાની હાર થઇ.

ઉપલી હારને લીધે પારસીઓ પાક આતશને પોતાની સાથે (જાતીએ બાંધી) બાહરોટના પહાડ ઉપર જઇ પાક ઇસાનશાહ ઉ- વર્યાં જ્યાં પણ તેઓ જાંપીને રહી શક્યાં નહીં. પર પટેલા હાંદેસા. અને બાર વર્ષ રહી તેઓ ઇસાનશાહને લઇ વાંસદાના જંગલમાં જઇ વર્યાં. ત્યાં પણ તેઓનો હાર ન થવાથી તેઓને ચાંગાશાહ નામના એક માતખર બેહદીને પોતાને વતન નવસારી લઈ જઇ રાખ્યાં, જ્યાંથી સેવટે ઇ. સ. ૧૭૪૨ માં પાક ઇસાનશાહને શ્રી ઉદવાડા ખાતે લઇ જવામાં આવ્યા

છે, અને ત્યાં એ સાહેબ આજસુધી તખ્તનશીન થયા છે. અને તેમની બંદગી કરવા દેશે દેશ અને શહેરે શહેરના જરથોસ્તીઓ વખતો વખત એ પવિત્ર સ્થળે ઉતરી પડે છે.

મકરણુ ૩ જી.

રેવાયતોનો જમાનો.

જાણુ મધે વસ્તા જરથોસ્તીઓ જેમ જેમ હિંદુ ભાષાઓના વધુ અને વધુ સમાગમમાં આવતા ગયા તેમ તેમ તેઓમાં પોતાના પાક મજહબ, તેનાં ફરમાનો અને તેની ક્રિયાઓ વગેરે બાબેની ગુમરાહી વધતી ગઈ, જેના ઉપાય તરીકે ભરૂચ, ખંભાત, સુરત, વગેરેથી કેટલાક જરથોસ્તી કાસદોને છેક ધરાનવેર ત્યાંના દરતુરો અને અકાબરો જોગ પત્રો આપી મોકલીને આપણી ધર્મ-ક્રિયા, રેવાજ વગેરે બાબે સવાલો પુછાવી જવાબો મંગાવ્યા હતા. એ જવાબો ફારસી ભાષામાં લખાવી લાવવામાં આવ્યા હતા, અને તેને 'રેવાયતો' નું નામ આપવામાં આવ્યું છે. આ રેવાયતોની શરૂઆત ઇ. સ. ૧૪૭૮ માં નરીમાન હોશંગની રેવાયતથી થઈ હતી, જેની સાથે મોકલેલા જવાબમાં શરૂઆતમાં જ ધરાનની અંજુમન લખે છે કે 'કઈઓમરશથી આજ સુધીના જમાનામાં હવડના જેવો સખ્ત વખત ધરાંન પર ગુજર્યો નથી. ઝોહાક, અક્રાસિઆબ, તૂર તથા સિકંદરના વખત કરતાં પણ અમારી ઉપર જ્યાદે જીલમ ગુજરેય. આએ જમાનામાં બેહદીનો કાંઈથી દીનઆધનના કામો બરાબર કરી શકતા નથી. નીરંમ, બરશમ, યોજદામેત્રી અને પાકી પહરેજગી થોડી ધણી રહી છે, અને બાકી સઘળું જતું રહ્યું છે. અત્રે નરીમાન હોશંગ ભરૂચી, જે તમારી તરફના સવાલો લઈ આવ્યો છે તેણે નવસારીના એક વડા ચાંગા આશા વીષે અમોને કહ્યું છે કે તેણે ત્યાં ધણા ધર્મો કીધા છે, તથા બેહદીનો ઉપરની ખંડણી માફ કરાવી છે, વળી અમોએ સાંભળ્યું છે કે તમારી તરફ નશાને જીહદીનો ઉચકે છે, તથા ખંખાત અને અંકલેશ્વરમાં તો લોકોની ફરકતી વાપડે છે,

તથા જ્યારેના ખાતી વખતે દસતાંનાં (હાથનાં મોખાં) વાપડતી નથી. વારતે અગર એ હોરબદ્ધો અહીં તમારી તરફથી આવે, અને શીએ તો તેમને દીનની રાહ બરોબર માલમ પડે. અહીં કંઈ રસ્તાની ચાક થણી નથી, કંદહારથી સીસ્તાન નજદીક છે; અને સીસ્તાન સુકસુ' કે મઝદ આવવાની કાંઈ ધારતી નથી. (પા. પ્ર. ૬ ૧ પા ૬)

(મુદ્દકાંડીરાજ કેતાબખાનામાંની દસ્તુર બરજેર કામદીનવાલી રેવાયત, પાનું ૩૩૫.)

* * *

હીન્દુસ્તાનમાં જરથોસ્તીઓ જઇ વસ્યા હતા તે બાબે ઇરાનના જરથોસ્તીઓનું અજ્ઞાનપણું.

તા. ૧૭ મી જાનેવારી ૧૫૧૧ ને દીને ઇરાનની અંબુમન તરફથી બેલદીન ઝાંગા આશા, દસ્તુર ખોરશેદ સંખણા, ફરતમ હોશંગ, રામયાર જમશેદ, બેલરામ શેલરીયાર, નેરીયોસંગ સુનજમ, પટેલ શાપુર, કામદીન, તથા અસપંદયાર, બેલદીન બેલરામશાહ, માણિકશાહ અને આસદીનશાહનાં ફરજંદો, તેમજ ભરથ, સુરત, અંબાન, અંકલેશ્વર, વગેરેના જરથોસ્તીઓ ઉપર તેઓએ પૂછાવેલા દીનઆઇનને લગતા સવાલોનાં જવાબનું એક નામું આવ્યું હતું, તેમાં તેઓ લખે છે કે :—‘આરબોનો જમાનો ગુજ્યો, તથા આરબ તુર્કનો જમાનો આવ્યો ત્યાંસુધી અમેને માલમ નહી હતું કે હીન્દુસ્તાનમાં જરથોસ્તી બેલદીનો રહ્યા છે. પણ આજથી પાંત્રીસ વર્ષ અગાઉ બેલેસ્તી નરીમાન હોશંગ ભરથી તમારી તરફથી સવાલો લઇ આવ્યો ત્યારે અમેએ તે વાત બાણી.’ (મુદ્દકાંડીરાજ કેતાબખાનામાંની દસ્તુર દારાબ હોરમજદયારવાલી રેવાયત, પા. ૫૦૮).

આ ઉપરથી સમજી શકાશે કે હોરમજ અંદરથી એ ટાળા ઇ. સ. ૭૧૬ માં સંખણા આવ્યો ત્યારથી તે ઇ. સ. ૧૪૭૮ સુધીની સાત સદી દરમ્યાન ઇરાનના જરથોસ્તીઓને તેમનો એક ટાળા હિંદ

તરફ આવ્યો હતો. તે માટે કાંધપણ માહિતી ન હતી. એ ઉપરથી એમ પણ ધારી શકાય કે એ લાંબી મુદત દરમ્યાન ભાગ્યે કાંઈ ધરાની જરથોસ્તી આ હિંદ દેશમાં આવ્યો હશે.

આ રેવાયતો લગભગ ત્રણ સદીવેર ચાલુ રહી હતી. તે જે બહાદુર જરથોસ્તી કાસદો ધરાન જઈને કબૂત વેડીને લાવ્યા તેઓના નામથી જણાયલી છે. એ સર્વે રેવાયતો બાળે અત્રે વીગતમાં ઉતરવાની અગત ન હોવાથી આટલોજ ઇશારો કરી આગળ ચાલીશું.

પ્રકરણ ૪ ઠું.

૧૬મી સદીથી ઇરાનથી આ દેશમાં આવેલા કેટલાક જરથોસ્તીઓ.

(ક) કાઉસ અને અફસાદ.

સ. ૧૫૩૧ (ય. ઝ. ૯૦૦ માં) કાઉસ અને અફસાદ નામના બે ઇરાની વેપારીઓ હિંદુસ્તાન આવ્યા હતા. જેઓની મુસાફરીને નામે એક કોસ્સો ફારસી બેતોમાં લખાયલો છે, તેમાં જણાવ્યું છે કે નવસારીમાં એક જીનું ઇંટનું દબ્બમું હતું, પણ ઉપજા કાઉસની ભક્તિમણ ઉપરથી ઇ. સ. ૧૫૩૧ માં પથરનું એક દોબ્બમું ઘટતી ક્રિયાઓ સાથે બંધાવ્યું હતું. (પારસી પ્રકાશ, દફતર ૧ હું, પા. ૭).

આ દરમ્યાન દસ્તુર આઝર કયેવાન બીન આઝર ગુશરપ (૧૫૨૯-૧૬૧૪) નામનાં એક ઇરાનના (ખ) દસ્તુર જાણીતા અને ખબરદાર જરથોસ્તી ટોળાનાં દસ્તુર પોતાની જીંદગીનાં પહેલાં ૨૮ વર્ષ એકાંતપણે ખોદાની બંદગીમાં ગુમરવા બાદ હિંદુસ્તાન આવે.

પટના મધે આવી વસ્યો હતો. તે પોતાની સાથે ધરાનથા કેટલાક જરથોસ્તીઓને પોતાના શાગેદોં તરીકે લાવ્યો હતો, જેઓમાં મોબેદ ફરહાદ, મોબેદ હોશ, મોબેદ સરોશ, વગેરે હતા. તે ઉપરાંત હિંદુ-સ્તાનમાં ધણાક મુસલમાન તેમજ હિંદુઓ પણ એના શાગેદોં થયા હતા, જે સધળાઓને એ શીલસુશી ધર્મજ શીખવતો હતો. એણે 'મુકાશેફાતે આઝર કેવાંન' નામની કેતાબ શીલસુશી ધર્મની સાથે તીમાં ફારસીમાં લખી હતી. તે પટનામાંજ ગુજર પામ્યો હતો.

(પારસી પ્રકાશ, દફતર ૧ હું, પા. ૧૦).

પાદશાહ અકબરને જરથોસ્તી ધર્મને લગતી સમજણો આપવા

માટે ધરાનથી દસ્તુર અરદશીર નોશીરવાન કેર-

(અ) અરદશીર માની દીલ્હી ખાતે આવ્યો હતો તેની ઉપર ફરમાની. ભરૂચથી દસ્તુર કામદીન પદમે એક પત્ર લખી

કેટલીક ખીનાઓ પુછાવી હતી, જેનો અરદશીરે તા. ૧૯ મી નવેમ્બર ૧૫૯૭ ને દીને મજકુર દસ્તુર કામદીન પદમ પર જવાબ લખ્યો હતો. (પારસી પ્રકાશ, દફતર ૧ હું, પા. ૧૦).

ધરાનથી જામારપ વેલાયતી નામનો એક ધરાની મોબેદ તા.

૨૬ મી નવેમ્બર ૧૭૨૦ નો નીકળેલો સુરતમાં

(ક) જામારપ ઇ. સ. ૧૭૨૧ માં આવ્યો હતો તેણે લાંના અને વેલાયતી. ધરાનના જરથોસ્તીઓના રોજ-માહની ગણુત્રીમાં

એક મહીનાનો તફાવત જોયો, પણ તે જાહેર કરવાને લાંના જરથોસ્તીઓનાં ઝનુનને લીધે ગભરાયો; સખ્ય તે વેળાએ સુરતમાં રવાનના પગ વાળવાની તથા પદાન બાંધવાની તકરારો ચાલતી હતી. વળી આ વેળાએ તેણે સુરતમાં દીનઆઇનની ધર્મિક નાવાકેશીઓ જોઇ, તેથી પ્રથમમાં ત્રણ ખખરદાર મોબેદોને પોતાના શાગેદોં કીધા જેમાં એક સુરતવાલો દસ્તુર દારાબ (૧૬૯૭-૧૭૭૨), (કુમાંનો દાદાદાઝ), ખીજે નવસારીવાળો દસ્તુર જામારપ (જામારપ આશા) (૧૬૯૭-૧૭૫૩), અને ત્રીજે ભરૂચનો એક દસ્તુર (જે

ધાર્યા મેલે કામદીનજી દસ્તુરના આપ હશે) તેઓને તેણે જ'દ પેહલવી બાષાઓ શીખવી હતી.

(પારસી પ્રકાશ, દફતર ૧ લું, પા. ૨૩-૨૪).

વળી જમારપે સમજાવવા ઉપરથી સુરતમાં આ વર્ષથી શેઠ માણેકજી એદલજી અરમાનીના દલાલ (મરહુમ શેઠ જમશેદજી અર-દેશર દલાલના વડીલ) કદીમ રોજ-માહ પઢવા લાગ્યા. તા. ૨૩ મી અક્ટોબર ૧૭૨૩ ને દીને જમારપ ધરાની સુરતથી મુંબઇ આવી પાછો ધરાન ગયો હતો.

આ પછી ઇ. સ. ૧૭૩૬ માં ધરાનથી જમશેદ નામનો એક

જરથોસ્તી કે જે નજીમનો એદમ જાણુતો હતો

(ચ) જમશેદ તે સુરત ખાતે આવ્યો, જે પછી ધરાન અને ધરાની (નજીમી)ની હીંદુસ્તાનના જરથોસ્તીઓ વચ્ચેના એક મહી-રોજ-માહ બાબેની નાના તફાવતની તકરાર ધણી વધવા લાગી.

શીખવણી. લોકોએ તેને અરજ કીધી કે જમારપ વેલાયતીના

કહી ગયા પછી અત્રે એક મહીનાના તફાવત વિષે

ધણો વસવસો ઉપજ્યો છે, માટે તું નજીમની ગણતરીથી અમારી ખાત્રી કરી આપ. આથી તેણે ત્યાંના એક ચંચળ મોખેદ આં કાઉશજી ફરદુનજી મુનજમી, (મોખેદ ફરદુનજી મરઝબાનના બપાવા) ને નજીમનો એદમ શીખાડ્યો, અને તેણે (આ. કાઉશજી) એ નજીમથી ગણતરી કરી લોકોને જણાવ્યું કે જમારપ ધરાનીનું કહેલું ખરું છે, અને આપણે ભુલેલા છીએ. એ પછી સુરતમાં રહી જમશેદ ધરાની ઇ. સ. ૧૭૪૦ માં મુંબઇ આવ્યો હતો.

(પારસી પ્રકાશ, દફતર ૧ લું, પા. ૩૨-૩૩).

ઉપલા હેવાલ ઉપરથી જોવામાં આવશે કે ધરાનથી આપણા ન્યાયાતોનો એક ટોળો સંજાણુ આવવા બાદ ૧૭૪૦ સુધીના આશરે ૧૦૦૦ વર્ષના અરસામાં બહુ જીજ ધરાની જરથોસ્તીઓ પોતાના વતનથી આ હીંદુ દેશમાં આવ્યા હતા.

પ્રકરણ ૫ મું.

નાદીરશાહની પક્ષમાં ધરાનના જરથોસ્તીઓએ અફઘાનો સાંમે મેળવેલી જીત.*

ઇ. સ. ની સતરમી સદીની શરૂઆતમાં ધરાન મધેની જરથોસ્તીઓની વસ્તી આશરે સાઠ હજાર ધરની એટલે પાંચ લાખ માણસની ગણાતી હતી. આ વેળા તેમાના કેટલાક હજાર જરથોસ્તીઓની થોડેસ્વાર ફેજ લડાયક સવારો તરીકે પાદશાહના લશ્કરમાં પગારદાર રહ્યા હતા. આથી ધરાનના પાદશાહ નાદીરશાહે જ્યારે હેરાત ઉપર ચઢાઇ કીધી ત્યારે એ પાદશાહની પારસી ફેજને હાથે તેને ફતેહ મળી હતી. આ વેલા ધરાનના મુસલીમ રાજ્યની જે રીત હતી તે મુજબ હેરાતમાં મલેલી છુટ આ પારસી થોડેસ્વારોને મળી હતી, અને હેરાતના અફઘાન હાકેમનાં બચ્ચાં છોકરાં આ પારસી લશ્કરને હાથ આવ્યાં હતાં અને લડાઇના રીવાજ મુજબ તેઓએ એ અફઘાનોને ગુલામ તરીકે રાખ્યા હતા.

આથી અફઘાનોના દીલમાં પારસીઓ માટે જબરો કીનો વસ્યો હતો, માટે નાદીરશાહનાં મરણ પાદ અફઘાનો ધરાન અફઘાનોમાં વેરનું ઉપર વળતી ચઢાઇ લાવ્યા અને તેઓએ ધરાનનાં વસતું અને જરથોસ્તીઓનાં શહેરો અને ગાંમડાંઓને તારાજ કરી ત્યાં વસ્તા સ્તીઓની નાહસ- જરથોસ્તીઓ ઉપર કીનો લેવા માંડ્યો અને લાગ. હાલનાં કેરમાનની બાહર આસરે ત્રણચાર માઇલનાં ધેરાવામાં હઝારો પારસીઓના ધરોને તારાજ કીધાં. આથી બચી ગયલા જરથોસ્તીઓ છુટા છુટા યઝદ અને હાલનાં કેરમાનમાં પાછા જઇ વસ્યા.

---

* આ પ્રકરણ અને એ પછીનાં જે પ્રકરણોની કેટલીક વીગતો મરહુમ ધરાન જઇ આવેલા મુસાફર મી. માલુકજી લીમજી હોશમ હાંટરીઆની ઇ. સ. ૧૮૩૫ માં છપાયેલી કેતાબ “ રીશાહે એઝહારે શીઆતે ધરાન ” માંથી લીધી છે.

ત્યારઆદ સારાં ભાગ્યે જંદ તાયફાનો કરીમખાન નામે એક
 ભલો ધનસાશી પાદશાહ ધરાનની ગાદી ઉપર
 શાહ કરીમખાન. આવ્યો, જેના અમલમાં જરથોસ્તીઓએ કાંઈક
 શાંતી જેઘ.

હવે કરીમખાનનાં મરણથી તેનો ભાણેજ લુત્ફઅલીખાન જંદ,
 જે આગળ ફેરમાનનો હાકેમ હતો, તેનો રાજગાદી
 કરીમખાનનું મરણ ઉપર હક હતો તેને અદલે કરીમખાનનો સાજો
 —જરથોસ્તીઓનો નામે આગા મહમદખાન, જે તેના લશ્કરનો વડો
 પાછો શરૂ થયેલો હતો, તેણે લશ્કરને પોતાના હાથમાં લઈ ફેરમાન
 ખરગસ્તે દહાડો. ઉપર ચઢાઈ લાવી આસરે છ માસ તે ચાલુ રાખી
 હઝારો માણસોના ભોગ લીધા. તેઓ મધે ફેર-
 માનના જરથોસ્તીઓ પણ હતા, જેઓમાંના ઘણાક માર્યા ગયા
 અને બાકી બચી ગયેલાઓનો ઘણો ખરગસ્તે દહાડો આવ્યો.

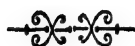

ભાગ ૨ જો.

ઇરાનથી આવેલાં પટેલ ખાનદાનનાં
વડીલ ક્ષીરોજખાનુનો કીસ્સો.

મકરણ ૬ હું.

મુંબઈમાં આવી વસેલા પહેલવહેલા પારસીઓ.

પટેલ ખાનદાનના વડા દોરાબજી નાનાભાઈ અને તેમના બહાદુર બેટા રૂસ્તમ જનરાલ.

આપણું મુંબઈ, જે આગલા જમાનામાં સાત નાના ટાપુઓના જુમખાયા બનેલું હતું, તે ઇ. સ. ૧૬૬૨ સુધી વર્ષોવેર પોર્ટુગીઝોના હાથમાં હતું અને તે સાલમાં પોર્ટુગીઝના રાજની કુંવરી કેથેરાઇનના લગ્નની રીતમાં ઇંગ્લાંડના રાજ બીજા ચાર્લસને આપવામાં આવ્યું હતું. આની આસરે બે દાયકા અગાઉ-ઇ. સ. ૧૬૪૦ માં-સુરતના ગામ મોરા સુમારી જે તે વેળા મોગલાઇ હકુમત હેઠળ હતું ત્યાંથી દોરાબજી નાનાભાઇ નામના એક સાદસીક જરથોસ્તી પોતાના કુટુંબ સાથે પહેલવેહલા પારસી તરીકે મુંબઈ આવી વસ્યા અને થોડુંકમાંજ પોર્ટુગીઝ સરકારના ખાસ કારોબારી તરીકે નોકરીએ રહ્યા. જ્યારે મુંબઈ, ઉપર જણાવ્યું તેમ, ઇંગ્લેન્ડના હાથમાં આવ્યું ત્યારે તે વેળાની પોર્ટુગીઝ હકુમતના સઘળા અસખાઓની સાથે આ પારસી વીરલાની નોકરી પણ ઇંગ્લેન્ડ સરકારને મોટી લજામણ સાથે સોંપવામાં આવી, અને તેવણ પોતાના ઝતી અનુભવથી આ નવા રાજકર્તાઓને કારભારી તરીકે ઘણા ઉપયોગી થઇ પડ્યા.

દોરાબજી નાનાભાઇ તે વેળા ક્રાંત મધે જ્યાં હાલ પટેલનો મહોલ્લો જાણીતો છે ત્યાં સરકારે આપેલી ખાલી જમીન પર પોતાને માટે રહેવાનું એક મકાન બંધાવીને વસ્યા. આ વેળા મુંબઈની મોટી વસ્તી માછીમારોની હતી, જેમની પાસથી ઇંગ્લેન્ડ સરકાર “બોડી ટેક્સ” નામનો આંગવેરો લેતા, તે વસુલ કરવાનાં કામ માટે દોરાબજીને રાખવામાં આવ્યા હતા. તેવણ ઇ. સ. ૧૬૮૬ માં અત્રે યુજર પામ્યા હતા.

મજૂર દોરાબજી નાનાભાઈના બે દીકરાઓમાં નાના રૂસ્તમજી પોતાના પીતાના મરણબાદ તેમની જગ્યાએ ઇંગ્લેન્ડ સરકારના કારભારી નીમાયા હતા.

ઇ. સ. ૧૬૯૦ માં જજીરાના સીદીએ મુંબઈ ઉપર હુમલો કર્યો હતો, જેથી કંપની સરકારે તેની સાથે કોલ-જજીરાના સીદીને કરાર કરવે તેનાં માણસો મુંબઈનો કીનારો છોડી મારી હઠાવનાર ગયા હતા, પણ તેઓના જવા પછી ઇ. સ. પારસી વીરલે- ૧૬૯૨ માં અત્રે એક સખ્ત મરકી ફેલાઈ કે “રૂસ્તમ જતરાલ.” જેથી સધળાં અંગ્રેજો અને ગેરીસનના માણસો મરણુતોલ હાલતમાં આવી પડ્યાં હતાં. આ તકનો લાભ લઈ જજીરાનો સીદી યાકુતખાન એક મોટી ફેજ લઈ મુંબઈ ઉપર ચઢી આવ્યો અને કુંગરીના કીલ્લાનો પોતે કબજો લીધો. આથી રૂસ્તમજી દોરાબજીએ સમયસુચકતા વાપરી બહાદુરી બતાવી રાજ્યનો કારોબાર પોતાને હસ્તક લીધો, અને એક શીયંદી લશ્કર, કે જેમાં મુખ્ય ભાગ મુંબઈના કોલીઓ તથા માછીમારોનો હતો, તે ઉભું કરી પોતે તેની સરદારી લીધી અને દુશ્મનોની સાંભે બહાદુરીથી લડી તેમને ટાપુની બાહરે હાંકી કાઢ્યા તથા કુંગરીનો કીલ્લો પાછો લઈ આ બજાર સુરત તરફ અંગ્રેજોની કોડીના વડા ઉપર કાસદોની મારફતે મોકલી, અને તે સાથે રાજ્યનો કારોબાર પોતે ચલાવ્યો અને તે પછી સુરતની કોડીના વડાના મુંબઈ આવ્યા બાદ તેના હાથમાં રાજ્યની લગામ સોંપી. આ દેશહીતકારી સેવાને માટે રૂસ્તમજીને “મુંબઈના પટલ” નો એલકાબ વંશપરંપરા માટેનો ઇંગ્લેન્ડ સરકારે આપ્યો, તથા અત્રેના સધળા કોળીઓ અને માછીમારોના વડા તરોફે તેમને નીમ્યા, અને તેઓના સરકારી કરો વસુલ કરવાની, તેમજ દીવાની અને ધર્મ સંબંધી કળ્યાઓ ચુકાવવાની, સત્તા આપી.

(પારસી પ્રકાશ, દ્વિતર ૧ લું, પા. ૨૦ ૨૧).

આવી રીતે છેલ્લી આસરે અઢી સદી દરમ્યાન જે કોઈપણ પારસીએ લશ્કર જમા કરી તેની સરદારી લઈ રાજ્યના દુશ્મનની ચઢાઈ મારી હઠાવી પોતાના રાજ્યની કાયમી ચાલુ રાખવાનો બહાન.

દુરી ભર્યો સાહસ બતાવ્યો હોય તો આ પારસી વીરજો, જે તે દીનથી 'સ્તમ જનરાલ' કહેવાતો આવ્યો હતો, તે હતો. વળી એ જનરાલ માટે કહેવાય છે કે તેવણે કેટલાક દીવસ મુંબઈની હાકેમી ભોગવી હતી, એટલે તેવણ મુંબઈ ટાપુના પહેલવહેલા ગવર્નર લેખી શકાય.

એ ઉપરાંત સ્તમ દોરાબની સત્તા ફાટ, મજગામ, મેહમ, વરલી, ધારાવી, સીમ, સીવરી, મોરી, કેલ્વીમેહમ, વાંદરકર અને વાંદરકરભાઈના ફાલીઓ પર ચાલતી હતી. તે સાથે એવણ અત્રેનાં બારાંમાં આવતાં-જતાં સરકારી વહાણોને નેહાવ પુરો પાડતા હતા.

સ્તમ દોરાબ તે વેળાની મુંબઈની પારસી પંચાયતના શરૂ-પંચાયતના અકાબર. આતથીજ વડા અકાબર હતા.

પ્રકરણ ૭ મું.

શ્રીરોજબાનુંની લગ્નકથા.

“મુંબઈનો બહાર” ના ઉત્સાહી લખનાર જણાવે છે કે મજકુર સ્તમજી દોરાબજી પટેલનાં ત્રણવાર લગ્ન થયલાં કહેવાય છે, તેમાં પહેલી બાયડી મરણ પામ્યા પછી તેવણ બીજી કરી લાવ્યા હતા. હયાં તુલીક પોતે અધાર ઉમરે પહોંચવા છતાં તેમની પાછળ નામ રાખનારો ફાઈબી વારસ અવતર્યોજ ન હતો.

સ્તમજીનાં ત્રીજીવારનાં લગ્ન નવાઈ જેવાં સંજોગો વચ્ચે “શ્રીરોજ” નામની એક ધરાની બાનુ સાથે થયાં માબાપ વટહયાં, હતાં. કહે છે કે આ ધરાની બાનુ મુંબઈમાં પણ દીધરીઓ નહીં. તરતની આવેલી હતી, અને તેણીને અત્રે આ-કહાણીકીરસા જેવાં વવાનો સગવળ એમ હતો કે ધરાનમાં તેણીને પારસી-ધરાની બાપ શીયાવક્ષ બીન દીનીયાર તથા માએ લગન. શ્રીરંગીજ ધણાક જીલમ તથા હાદેસાઓને લીધે પોતાનાં ત્રણ છોકરાઓ સાથે મુસલમાન ધરમમાં

વટલી ગયાં હતાં, પણ પોતાની બે છોકરીઓને છુપી રીતે જરથોસ્તી ધરમમાંજ રાખી હતી, તે બંધેને બાપ હીંદુસ્તાન ખાતે પારસીઓની વસ્તીમાં મોકલવાની ગોઠવણ કરતો હતો, તેવામાં એક જરમન મુસાફર ત્યાં જઈ લાગો કે જેનું નામ બરાબર માલમ પડતું નથી. તે મુસાફર ધણો ભલો માણસ હોવાથી શીયાવક્ષે તેને કાલાવાલા કરી પોતાની બંધે બેટીઓને સોંપી, અને કહ્યું કે તેણીઓને હીંદુસ્તાનમાં જ્યાં પારસીઓની વસ્તી હોય ત્યાં કાંઈ સારાં માણસોને સોંપવી. પેલા જરમન મુસાફરે તે બેમાંની એક છોકરી સાથે પરણવાને પોતાની ઇચ્છા જણાવી, અને બીજીને મુંબઈમાં કાંઈ લાયક માણસ સાથે પરણાવી આપવાને કબુલાત આપી. પેલી બંધે છોકરીઓએ તથા શીયાવક્ષે પણ આ વાત કબુલ કરી, અને મુસલમાનોની ગલમ ચુંગાલમાં સપડાવા કરતાં એકે આ ભલા મુસાફર સાથે, તથા બીજીએ પોતાનાં માઆપથી દુર પણ ખુદ પોતાની જાતના એક જરથોસ્તી સાથે પરણવાને વધારે પસંદ કરી, અને તેથી તેણીઓ પેલા મુસાફરની સાથે ધરાનથી નીકળી અત્રે મુંબઈમાં આવી, જ્યાંથી પેલો જરમન એક છોકરીને તેની રાજપુત્રીથી પોતાને દેશ લઈ ગયો, અને બીજીને અત્રે મુંબઈના એક નામીયા દુકાનદાર બીઆ બેહરાંમને જે કાંઈ પારસી ગ્રહસ્થ તે છોકરી પસંદ કરે તેની સાથે પરણાવવા માટે સોંપી ગયો.

આ છોકરી તે આપણે ઉપર કહ્યું તે શીરોજી હતી કે જેણીનો જન્મ રોજ ૧૫, માહ ૭, સને ૧૦૯૭ ૫૪૬-શીરોજીનો જન્મ. જરદી (તા. ૨ ૭ મે સને ૧૭૨૮) ઇસવી ને સનીવારે થયો હતો.

તે વેળા મુંબઈમાં હાલ જ્યાં ક્રાટ મધે ફોર્બ્સ સ્ટ્રીટ છે તે ડેકાણે જુની પોલીસવાલાં મકાન આગળ એક રતમ દોરાબ તલાવ હતો. ત્યાં આગળ મુંબઈના પારસીઓ સાથે શીરોજીની સાંજને છેટે હવા ખાવા બેસતા હતા. અત્રે શાદી. બીઆ બેહરાંમ શીરોજીને કાંઈ ભરથાર પસંદ કરાવવા લાગ્યા. આ જગાએ શીરોજીએ બધા ગમ

નજર કરી કરીને રૂસ્તમજી દોરાબજી પટેલ કે જેવણ પણુ ત્યાં બેઠેલા હતા તેવણુનો હાથ ધર્યો. રૂસ્તમજીએ જોયું કે આએ પીડા મારે ગળે કાં વળગે છે તેથી તરત તેવણુ પોતાને ઘેર જતા રહ્યા, અને પેલી બાનુ ઉમેદવારે તો ત્યાં બેઠેલાઓમાંથી બીજા કોઈ ને પસંદ કરવાને ના પાડ્યું. બીજે દીને સાંજના વળી બીખા બેહરામ પાછી તેણીને ત્યાં લાવ્યા પણુ તે દીને રૂસ્તમજી પટેલ ત્યાં આવેલા નહી હોવાથી તેણીએ કોઈ બીજા સાથે પરણવાને સાફ ના પાડ્યું, અને કહ્યું કે કાલવાળા શખ્સ સાથેજ પરણું. આ ઉપરથી સઘળાઓ રૂસ્તમજી પટેલને ઘેરે ગયા અને તેવણુને ધણું સમગ્તવ્યું કે જ્યારે આ ધરાની બાબતની ખુશીજ છે ત્યારે તો તમે તેણીની સાથે પરણો. રૂસ્તમજી પટેલની આગલી બંને ઓરતોને પેટે કાંઈ ફરજાંદ નહી થયલું હોવાથી તથા આવી રીતે તેવણુ પર બધા માત્રો તરફથી ધણું દયાણુ થયાથી તેઓ આખરે તેણીની સાથે પરણ્યા.

(મુંબઈના પહેલા પારસી પટેલોની તવારીખ, પા. ૧૪-૧૫).

શ્રીરોજાબાનુ જ્યારે પહેલવેહલી મુંબઈ આવી ત્યારે ૧૩ કે ૧૪ વરસની ખીલતી જવાંનીનાં બહારમાં ત્યાંના શ્રીરોજાબાનુની લગ્ન બાધ-ખોરાકની ખુબીથી જાણે કે વીસેક વર-વખતની ઉંમર. સતી હોય એવા મજબુત બાંધાની તેણી દેખાતી હતી. આ વેળા તેણીએ પસંદ કીધેલા રૂસ્તમ જનરાલની ઉંમર આસરે ૭૫ વર્ષની કહેવાતી, છતાં તેવણુનો પહેલવાન રોબવંતો બાંધો જોઈ કોઈ સાધારણ માણસ તેથી તેની અરધી ઉંમર ધારી શકતો. એજ માફક શ્રીરોજા પણુ ધરાનની આસુદેગી ભરી આબોહવામાં ઉછરેલી હોવાથી તેણીની ઉંમર જે હતી તે કરતાં કોઈ દોઢગણી ધારી શકતું. આ કારણોને લીધે જે ઉંમરમાં ધણો ફરક હતો તો પણુ કદ અને બાંધામાં કાંઈ આ કળેકું લાગતું ન હતું અને આખરે તે કેવું સુખી નીકળ્યું અને રૂસ્તમ દોરાબને દીકરાને જન્મ આપવાની હેંશ પાર પડી તેની સમજણુ મળે છે. લગન થયાં પછી થોડાજ વહેવારથી રૂસ્તમની પુર ખાત્રી થઈ કે, આ અબળા તો ખરેખરી કોઈ સારાંજ ખાનદાનની અને

ધર રાખુ સકરમી ઓરત હતી, જે ઉપરથી દીન પ્રતીદીન મોહ્યત વધારીને એખલાસથી ચાહ રાખ્યો, અને ખોદાનું કરવું એવું થયું કે તે આઘએ એકએકની પુઠે ચુનંદા ચાર દીકરાઓને જન્મ આપીને પોતાના ભરથારનું ઉગ્ગ ધર વસ્તીથી ભરપુર કરી દીધું, જેમનો વંશવેળો આજસુધી ચાલુ રહી ધણા નામાંકીત નરનારીઓની ભેટ આપણી કામને થઇ છે. એ સઘળાઓ માતા તરફથી ધરાની લોહી ધરાવતા હતા.

પ્રકરણ ૮ મું.

ફીરોજખાનુના દીકરાઓ.

ફીરોજખાનુને પેટે રૂસ્તમ દોરાબથી નીચલા ચાર બેટાઓ અવતર્યા હતા:—

૧. કાવસજી, જેવણનો જન્મ ય. ડ. ૧૧૧૩ અથવા ૧૧૧૪ (ઇ. સ. ૧૭૪૪) માં થયો હતો.
  ૨. દોરાબજી— જન્મ ય. ડ. ૧૧૨૩ ના બારમાં મહીનાને બીજે રોજે (ઇ. સ. ૧૭૫૪).
  ૩. કેખશહ, જેનો જન્મનો સાલ અથવા દહાડો વાર જણાયો નથી પણ તે આસરે ઇ. સ. ૧૭૫૫-૫૬) માં હોવો જોઇએ.
  ૪. ટેમુલજી, એમનો જન્મ ઇ. સ. ૧૭૫૭ માં થયો હતો.
- એ ચારે ભાઇઓની કારકિર્દી ટુંકમાં હેલળ આપીશું:—

૧. કાવસજી રૂસ્તમજી પટેલ.

કાવસજી રૂસ્તમજી પટેલને ઇ. સ. ૧૭૬૩ માં પોતાના આપના મરણ પછી મુંબઇની પટેલાઇ મલી હતી. તે ઉપરાંત ઇ. સ. ૧૭૭૪ માં ઈંગ્રેજ સરકારે મરાઠા સરદાર રઘુનાથરાવ દાદાસાહેબ

પાસેથી થાણુ અને વસાઇ લીધું ત્યારે તે જીલ્લાઓને લગતાં ગામો ચરણી બંદર, મનપેશર, તુરંબુ, મહં, મરવે, મનોરી, વેસાવું, દાડાં, વાંદરા, કલીયાણી, બીમરડી, વગેરેની પટેલાઇ પણ એવણુનેજ મળી હતી અને તે એવણુ પોતાના ભાઇ દોરાબજી સાથે ચલાવતા હતા.

ઇ. સ. ૧૭૭૦ માં એવણુને કંપની સરકારે ખારકસો પુરાં પાડવાનું ‘બોટ કંત્રાકટ’ સોંપ્યું હતું.

(પારસી પ્રકાશ, દક્ષતર ૧લું, પા. ૮૭).

એવોએ થાણામાં ધણાક પારસીઓને વસાવી ત્યાં ઇ. સ. ૧૭૮૦ માં દોખમું, આતશદાદગાહની દરેહમહેર તથા નશાખાનું બંધાવ્યાં હતાં.

ઇ. સ. ૧૭૯૫ માં તે વખતના મરહુમ ગવરનર જોનાથન ડંકનના દીકરા વેલાયત ગયા ત્યારે કાવસજી મુંબઈની ફરમાસુ રસ્તમજી પટેલે અરધો ટન સુકા ફરમાસુ જીમલા પેદાશ તરીકે અડધા અને અઢી કુડી સુકા જીમલા ચાંડલા તરીકે ટન સુકા જીમલા સોગાદ મોકલ્યા હતા, અને તે બેટ મોટા ઉપ- અને અઢી કુડી કાર તરીકે કબુલ રાખવામાં આવી હતી. જીમલાની ગવર. (મુંબઈનો બહાર, પા. ૨૫૭-૫૮.) કાવસજી નરને બેટ. રસ્તમજી પટેલ ૫૫ વર્ષની ઉંમરે તા. ૬ દી ઓગસ્ટ ૧૭૯૯ ને દીને ગુજર્યા હતા.

‘મુંબઈનાં બહાર’ના બાહોશ કર્તા જણાવે છે કે:—“શેઠ કાવ- સજી ૩. પટેલના ચહેરાની ખુશસુરતી વિષે ગામમાં એવણના ચહેરાની ધણીજ તારીફ ગવાયલી છે, અને તે ઉપરથી ખુશસુરતી. તેવણના બપ્પતે બુધદં માતા શ્રીરોગ્યાબાઇએ, તેણીના આ વડા દીકરાના બદનને ધરિંનીજ પોશાકથી એવો તો સજીગારી મેલ્યો હતો કે, તે તેવોને શોભાવતો દેખાવાથી પોતાની જીંદગીના ઝેડા સુધી મમસારના પહેરવેસને હરગેજ વીહલો મુક્યો ન હતો. આ ગ્રહસ્થની તેજ પોશાકથી

ચીતારેલી તસવીરો તેમનાં કુટુંબીઓને ત્યાં હજી સુધી સંભાળથી
સચવાઈ રહી છે. ” (મુંબઈનો બહાર, પા. ૨૫૯.)

૨. દોરાબજી રૂસ્તમજી પટેલ.

દોરાબજી રૂસ્તમજી પટેલ પોતાના વડા ભાઈ કાવસજી સાથે
પટેલાઈના ધંધામાં પટેલા હતા. તે ઉપરાંત પોતાના ભાઈઓ વગેરે
સાથે “દોરાબજી રૂસ્તમજી પટેલની કુંપની” નાં નામથી ચીન,
કલકત્તા, પેગુ, રંગુન, ઇત્યાદિ જગાઓ પરનો વેપાર ચલાવતા હતા.
ઈ. સ. ૧૭૯૩ માં તેઓ પહેલાં ચીન ખાતે ગયા હતા, અને
ત્યારબાદ બીજી બે સફરો કીધી હતી. એવોના વડા ભાઈ કાવસજીના
મરણબાદ એવોને ‘બોટ કંટ્રાક્ટ’ નો અખત્યાર મળ્યો હતો. ઇ.
સ. ૧૮૦૦ માં ઇસ્ટ ઈન્ડીયા કંપનીનો સુરત, ભરૂચ, જંબુસર,
ઇલાહી તરફથી રૂ, તથા કલીકાટ, કાનાનોર, ઇલાહી કોસ્તાઓ
તરફથી લાકડાં મુંબઈનાં બારાંમાં પોહ્યતાં કરવાનું કંટ્રાક્ટ એવણને
મળ્યું હતું. ઇ. સ. ૧૮૦૧ માં મજગામની ‘ગનપાઉડર ફેક્ટરી’
માં સધળી ચીજો પુરી પાડવાનું કંટ્રાક્ટ શેઠ ખરશેદજી માણેકજી
શરફ સાથે ભાગમાં એવણે રાખ્યું હતું. એવણે હસ્તક પહેલું
‘પરશેતમ’ તથા તે પછી ‘શાહ જેહાંગીર’ નામનાં બે વહાણો
હતાં. એવો તા. ૧૩ મી ઓગષ્ટ ૧૮૦૪ ને દીને ૫૦ વરસની
વયે મરણ પામ્યા હતા. (પારસી પ્રકાશ, દફતર ૧ લું પા. ૬૮).

૩. કેખશરૂ રૂસ્તમજી પટેલ.

કેખશરૂ રૂસ્તમજી પટેલ પોતાના વડા ભાઈઓ કાવસજી અને
દોરાબજીની સાથે મુંબઈ અને થાણાંને લગતાં ગામોની પટેલાઈનાં
તેમજ સરકારનાં બોટ કંટ્રાક્ટનાં કામોમાં શામેલ હતા. એવણે ઈંગ્રેજી
ભાષા ધણી સારી રીતે શીખેલા હતા. એવણનું મરણ તા. ૧૭ મી
નવેમ્બર ૧૭૯૩, રોજ ૯ માહ ૨ (શે.) ૧૧૬૩ ય. અ. ને દીને
૩૭ વર્ષની ભરજવાન વયે નીપજ્યું હતું.

(પારસી પ્રકાશ, દફતર ૧ લું, પા. ૭૬).

૪. ટેહમુલજી રસ્તમજી પટેલ.

ટેમુલજી રસ્તમજી પટેલ પોતાના વડા ભાઈઓ તથા ભત્રીજાઓની સાથે અત્રેની પટેલાઈનાં કામોમાં પડેલા હતા. તે પછી છેલ્લાં કેટલાંક વર્ષો એકાંતપણે કાઢ્યાં હતાં. એવણુ તા. ૧૩ મી ઓગષ્ટ ૧૮૨૮ ને દીને ૭૧ વર્ષની ઉંમરે ગુજ્યાં હતા.

* * *

રસ્તમજી દોરાજીજી પટેલ આટલી મોટી પોણાસો વર્ષની ઉંમરે (ત્રીજીવાર) પરણ્યા હતા તેમને ત્યાં ચાર દીકરા બુઢાપામાં જવાની. થયા તે જોઈ વાંચનાર કદાચ અજ્ઞય થયા હશે પણ એક તખીયું જાણનાર કહે છે કે:—

“Old age in man does not in itself involve sexual incapacity. Drs. Curly and Casper have reported cases of this nature, and the latter investigator records finding living spermatozoa in a man 96 years of age! Other investigators have reported similar observations in men slightly younger.” એટલે માટીડાની જાતમાં બુઢાપણું એકલુંજ કાંઈ શારીરીક અશક્તીનું કારણ થઈ પડતું નથી. ડાકટરો કહીને અને કેસપર નામના તખીયોએ આવા ઘણા દાખલાઓ જાહેર કીધા છે, અને છેલ્લાંએ તો ૯૬ વર્ષના બુઢા માટીડામાં જન્મને કારણ આપનારાં જીવતા જાતુઓ મલવાની નોંધ લીધી છે. બીજા શોધકોએ પણ આથી સેજ નાની વયના માટીડાઓનો એવોજ અનુભવ જાહેર કીધો છે.

એવું જણાવવામાં આવે છે કે Old Parr નામના શખ્સને ત્યાં ૧૪૦ વર્ષની ઉંમરે દીકરો આવ્યો હતો! ૧૮૧૩ માં Brambury Peerage Case માં ઇંગ્લંડની કોર્ટે ચુકવ્યું હતું કે The law admits no age at which a man may not become a father. એટલે કાયદામાં એવું કાંઈ નથી કે એક માટીડો કાંઈ પણ ઉંમરે બાપ ન થઈ શકે.

મુખ્ય ખાતે અંગ્રેજ સરકારથી ઠેરવવામાં આવેલા પહેલવહેલ્યા પટેલ રૂસ્તમ દોરાબે પોતાના અમલમાં પ્રમાણીક લગ્નની ધામધુમ. પણાથી સઘળી જાહેજલાલી ધણી સારી રીતે ભોગવી હતી, અને સકરમી બાઈડીને સખકતે પગણે ગાંધે દ્રવ્ય પણ સંગ્રહ કરી તેને સદા રૂડા ઉપયોગમાંજ વાપરતા હતા. એવોને ત્યાં ધરડી વયમાં અવતરેલા દીકરાઓ માંહેલા વડા તથા બીજાને ૧૧૩૧ ના ય. ઝ. સાલમાં (ઇ. સ. ૧૭૬૨) માં પોતાના દેશી અમીરી એલકાબને જેમ મહે તેવી ધામધુમથી જ્યારે પરણાવ્યા, ત્યારે કહે છે કે તે વખતની રીતને અનુસરતો ખર્ચ કરવામાં કાંઈ કાતાઈ રાખી ન હતી; અને તેની ખુશાલીમાં જેમ મુંબઈ, તેમજ સુરત, સુમારી, મોરા, અડાબન, કુમસ અને બીડીમોરા વગેરેના ગામેમાં ખાંડ વહેંચીને ત્યાંના ધણાક લોકોને મેજબાનીમાં સામેલ રહેવા સાડ નોતર્યા હતા, જ્યાં ૨૬ દીવસનો માંડવસરો લઈને તેટલા અરસામાં પોતાને ત્યાં સારી રવેસની રામસણીના રંગ-રાગ ગળવી દીધા હતા. આ ખુશાલીના પ્રસંગે વરરાજાઓના આપની વય ૯૫ વર્ષની હતી.

બીજે વર્ષ રૂસ્તમ દોરાબ ૯૬ વર્ષની જઘક ઉંમરે પુગીને રોજ ૨૭ માહ ૬ શહેનશાહી સાલ ૧૧૩૨ ય. રૂસ્તમ દોરાબ તથા ઝ. તા. ૧૨ મી એપ્રિલ ૧૭૬૩ ને દીને મરણુ ફીરોજબાનુનું પામ્યા હતા. (મુંબઈનો બહાર, પાનું ૨૫૩ થી મરણુ. ૨૫૫, અને મુંબઈના પહેલા પારસી પટેલોની તવારીખ, કર્તા ૩ બ. પેમાસ્તર).

રૂસ્તમ દોરાબના ધણીયાણી ફીરોજબાનુ તેમની પછી ૪૫ વર્ષ રહીને (રોજ ૧૧ માહ ૬ (ક.) ૧૧૭૭ ય. ઝ.) તા. ૧૫ મી ફેબ્રુઆરી ૧૮૦૮ ને દીને ૮૦ વર્ષની ઉંમરે મરણુ પામ્યાં હતાં.

હવે મજકુર જરમન મુસાફરને શીયાવક્ષ દીનયારે પોતાની બે પેલા જરમન મુ- બેટીઓ સોંપી હતી તેમાંની એક સાથ તે પોતે સાફર અને ધરાની પરણી પોતાને દેશ લઈ ગયો હતો તેણીનું શું બાઈનું શું થયું? થયું તે આજસુધી જણાયું નથી.

પ્રકરણ ૬ મું.

પટેલ ખાનદાનનાં બીજાં નામાંકીત નરનારીઓ.

૧. રૂસ્તમજી કાવસજી રૂસ્તમજી પટેલ.

એવણુ શેઠ કાવસજી રૂસ્તમજી પટેલના બીજા દીકરા થતા હતા. એવણુને ઇ. સ. ૧૮૨૫માં પોતાના વડા ભાઈ શેઠ સોરાબજીનાં મરણથી એવણુના વડવાઓની પટેલાઈનો અખત્યાર મળ્યો હતો, કે જેમાં મજગામ, મેહમ, વરલી, ધારાવી, શીમ, શીવરી, મોરી તથા ઠેવલી મેહમના કાલીઓ પરના સરકારી કરો તેમજ કોટ, કુંગરી, મજગામ, ગીરગામ, વાલકેશ્વર, માહલદમી, વરલી, મેહમ, ઇલાદિ જગાઓની ખારતી જમીનનું મેહસુલ વસુલ કરવાના હતા. એ ઉપરાંત દેશાવરો ખાતેથી નામદાર ઇસ્ટ ઇન્ડીયા કંપનીનો રૂ. લાંકડાં ઇલાદિ સામન અત્રે લાવવાને, તથા લશ્કર અને તેના અસખાબને એક ડેકાણેથી બીજે ડેકાણે લાવ-લઈજી કરવાને માટે 'બોટો' તથા ટનેજો પુરી પાડવાને લગતું એવણુના વડવાઓને મળેલું સરકારી કંત્રાકટ એવણુ ચલાવતા હતા. પછવાડેથી એ બધે સરકારી કામે જીદાં જીદાં ખાતાંઓને સપુરદ થવાથી એમનાં હાથમાંથી ગયાં હતાં.

ચાણામાં એવણુનાં વડવાઓએ બંધાવેલી દરેમહેર તથા દોખમું ઘણા જીના થવાથી એવણે ત્યાં વેસરથી આતશ એવણે રથાપેલાં આદરાનની દરેમહેર બંધાવી તે તા. ૮મી એપ્રિલ ધર્મસ્થળે. ૧૮૨૯ ને દીને પરકાવી હતી, તથા નવું દોખમું બંધાવી તે તા. ૧૫મી એપ્રિલ ૧૮૪૩ ને દીને ઇખાવ્યું હતું, અને તે પછી ૧૧ દિવસે એવણુ મરણ પામ્યા હતા. "મુબઈના ચાલુક" ના જણાવવા મુજબ "એ મરનાર જેવો પરેજગાર તેવોજ દીનદાર અને ધરમી પુરૂષ હતો. માયા મહેરબાની અને નમંતાઈ તો એની જાતી ખશલત હતી. જમાંનો પોતે એનો દોસ્ત હતો તેથી દુશમની તો એ જાણતોતોજ નહી કે રૂવી

થાએય. ગરીબ અને તવંગર એની નજર આગળ એકસરખાંજ હતાં. ગંભીર તે રૂસ્તમજી પટેલ પોતે હતો, અને ગર્વ તથા ગરૂરી તે એના કદા શત્રુ હતા”. એમનું મરણ રોજ ૧ માહ ૯ (ક.) ૧૨૧૨ ય. ઝ. તા. ૨૭મી એપ્રિલ ૧૮૪૩ ને દીને ૬૫ વર્ષની ઉંમરે નીપજ્યું હતું.

(પારસી પ્રકાશ, દફતર ૧ હું, પા. ૪૧૪).

પટેલ ખાનદાનના ગ્રંથકારો.

પટેલ ખાનદાનમાં એક ગ્રંથકાર શેઠ કાવસજી સોરાજી પટેલ થઇ ગયા છે જેમનું મરણ ઇ. સ. ૧૮૪૪ માં નીપજ્યું હતું. તેવણે ‘ચીન દેશના હેવાલ’ ને લગતું એ દફતરનું પુસ્તક રચી છપાવ્યું હતું અને તે શેઠ ખમનજી હોરમજી વાડીયાને અર્પણ કીધું હતું.

વળી શેઠ કાવસજી સો. પટેલે કાનેલોજી એટલે વખત-વીઘા ‘કાલમાન શાસ્ત્ર’ (કાલમાન શાસ્ત્ર) નું પુસ્તક ઈંગ્રેજીમાં લખી નું પુસ્તક. વેલાત વેરથી છપાવી મંગાવી અત્રે પ્રગટ કીધું હતું.

ખા. બા. ખમનજી બહેરામજી પટેલે પોતાની ઇરાની તોખમને અનુસરી ‘એહવાલે શીરદોશી’ નામના સવાસો ખા. બા. ખમનજી પાનાના, તથા ‘ઇરાનની મુખતેસર તવારીખ’ ના પટેલનું ઇરાની પુસ્તકો છપાવી પ્રગટ કીધાં હતાં. વળી જ્યારે તોખમ. આપણુ નાના હતા અને ફારસી ભાષાને અભ્યાસ ચોથા ઘોરણમાં શરૂ કરતા ત્યારે ‘હેકાયતે લતીફ’ની જે નાનકડી ફારસી કૃતાબ શીખતા, તેનાં પહેલાં પાનાં ઉપર પ્રગટ કરનાર તરીકે (ફારસીમાં) બહમનજી બહેરામજી પટેલનું નામ વાંચતા, અને છેલ્લે ઇરાન દેશની આ દેશમાં આવીને આપણી કામની કીર્તી ચાલુ કીધી તેનો પ્રકાશ ‘ પારસી પ્રકાશ ’નાં પહેલાં એ અતી કીમતી મોટાં દફતરોમાં હંમેશ માટે ઝળકાવ્યો છે.

મરહૂમ ખા. યા. યમનજી બહેરામજી પટેલના નાધલા ભાઈ
 મીં અરદેશર અત્રેના જમે-જમશેદના લાંબો
 અરદેશર તથા બાઈ વખત સુધી સગ-એડીટર, અને થોડા મહીના
 દીનબાઈ પટેલ. સાંજ વર્તમાનના માલેક તથા અધીપતી હતા,
 અને તેમનાં બહેન બાઈ દીનબાઈ બહેરામજી પટેલ
 ચાણાની અગીઆરીના એક મુતવડી તરીકે ત્યાંના ધાર્મિક કામોમાં
 ઉલટમંદ ભાગ લેતાં આવ્યાં છે. એ ભાઈઓ તથા બહેનના ચહેરા
 ઉપર ધરાની તોખમનો છાપ કાઠપણુ જોનાર પારખી શકતો.

વળી એક ખીજા કલમકશ એજ ખાનદાનના નખીરા જેવણુ
 પણ 'જમે-જમશેદ' સાથે દાહેકાઓ વેર
 એજ ખાનદાનના જોડાયલા હતા, તે મીં જેહાંગીર નશરવાનજી પટેલ
 મરહૂમ મી. (ગુલકામ), રૂસ્તમ દોરાબના વડા દીકરા કાવસ-
 "ગુલકામ." જીના છેલ્લા દીકરા જેહાંગીરજીના પાંચમા દીકરા
 નશરવાનજીના બેટા થતા હતા. તેવણુ નાટકો,
 વારતાઓ વીગેરેના ત્રણ ડજનથી વધુ પુસ્તકો લખી પ્રગટ કર્યાં હતાં.
 એવણુ કાવસજી પટેલના મોહોલા મધેનાં બાપીકા નીચા ઓટલાવાળા
 ઘરમાં વરસો વેર રહ્યા હતા. એવણુ તા. ૨૪-૮-૧૯૩૬ ને દીને
 ગુજ્યા હતા.

આ વાત જાણવા જોગ છે કે શીરોજીઆનુની એક નખીરી
 (દીકરા કાવસજીના દીકરા સોરાબજીના દીકરા
 ચીન જનાર પહેલાં કાવસજીની દીકરી) બાઈ પુતલીબાઈ પોતાના
 બાનુ. ખાવીંદ શેઠ હોરમસજી રૂસ્તમજી દાવર સાથે ઇ.
 સ. ૧૮૬૬ માં ચીન જનાર પહેલવહેલાં પારસી
 બાનું હતાં. આ અગાઉ ચીન માટેનો ધીકતો વેપાર કરનાર જર-
 થોસ્તીઓ પોતાની જોડે પોતાનાં ધણીયણીને લઈ જતા ન હતા,
 પણ શેઠ હોરમસજી રૂ. દાવરે આ રેવાજ તોડી પોતાનાં મહોરદારને
 ત્યાં લઈ જઈ સાતથી વધુ વરસ વેર રાખ્યાં, અને અંગણાં દુર-
 દરાજ દેશ મધે પારસી બાનુઓ રહી શકે છે તે પુરવાર કરી આપ્યું
 હતું. ધરાની તોખમની બાઈ પુતલીબાઈ પટેલ પછીજ પારસી બાનુઓ
 ચીન, શંઘાઈ અને હોંગકોંગ પોતાના ધણી સાથે જવા લાગ્યાં છે.

(મુંબઈનો બહાર, પા. ૨૭૫).

અત્રે રૂસ્તમજી દોરાખજી પટેલ ઉદ્ધે રૂસ્તમ જનરાલ તથા તેમના
 ઇરાની તોખમના ધણીઆણી શીરોજીઆનુ તથા કુટુંબનો અહેવાલ
 ખતમ કરીશું અને હવે ઇરાનથી એવાજ કાંઈક સંજોગો વચ્ચે અત્રે
 પધારેલાં બીજાં કુટુંબનાં નામાંકીત બાનુઓ તથા તેમના વસંતો
 ઉપર આવીશું.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

પાંડે ખાનદાનમાં નાજી ધરાની લોહીનું દાખલ થવું.

ધરાનથી આવેલાં શીરોળખાનુ પછી પર) વર્ષ રહીને એક બીજાં જરથોસ્તી ખાનુ નામે ગુલેસ્તાન ખાનુ ધરાનથી મુંબઇ તેવાજ કહાણી કીરસા સમાન સંજોગો વચ્ચે આવીને પ્રખ્યાત પાંડે કુટુંબ સાથે લગ્નના ગાંડથી જોડાયાં હતાં.

મુંબઇ મધે ઇ. સ. ૧૬૪૦ માં સુરતની નજદીકના સુમારી ગામથી પહેલવહેલું પારસી કુટુંબ આવીને વસ્યું મુંબઇમાં આની વસેલાં હતું તે આપણે આગળ જોયું છે તેમ દોરાબજી પહેલાં ત્રણ પારસી નાનાભાઇનું હતું, જેવણના દીકરા રસ્તમ ખાનદાનો. જનરાલને અંગ્રેજ સરકારે મુંબઇ ટાપુની પહેલવહેલી પટેલાઇ આપી હતી.

પટેલ ખાનદાનના આ વડવાઓ પછી બીજું પારસી કુટુંબ ૨૩) વર્ષ રહીને, એટલે ઇ. સ. ૧૬૬૩ માં, પટેલ પછી ચીકાઘડીયાલી મુંબઇ આવી વસ્યું અને તે સોરાબજી કડવાજી ખાનદાનના વડવાઓ. નામના જરથોસ્તીનું હતું. આ ખાનદાનના નબીરાઓ “ ચીકા ” નામના એક ફેંચ ઘડીયાલી પાસે ઇ. સ. ૧૭૨૮ માં ઘડીયાલીનો હુન્નર શિખ્યા હતા અને તેથી ચીકા ઘડીયાલી કહેવાતા.

આ પછી જે ત્રીજું પારસી ખાનદાન મુંબઇમાં આવીને વસ્યું તે ઇ. સ. ૧૬૬૫માં ખરશેદજી પોંચાજી નામના પાંડે ખાનદાનના વડવા. ભરૂચથી આવેલા એક જરથોસ્તીનું હતું, જે ‘પાંડે’ના નામથી પ્રખ્યાત થયલું છે.

એવું કહેવાય છે કે મજકુર ખરશેદજી પોંચાજી જ્યારે ભરૂચથી પગ રસ્તે મુંબઇ આવતા હતા, ત્યારે ગુજરાત તરફ પાંડે અટકનું મૂળ. મુસલમાનો અને મરાઠાઓ વચ્ચે લડાઇ ચાલતી હતી, તેમાં એવણને જમસુસ સમજી પકડીને

વલસાડની પાસેના “પાંડેરા ગઢ” નામના એક કીલ્લામાં બંધ કીધા હતા, જ્યાંથી થોડાક મહિનામાં છુટીને એવણુ મુંબઈ તરફ આવ્યા હતા. આથી એવણુની અટક “પાંડેરા”, અને પાછળથી “પાંડે” કરીને પડી હતી. (પારસી પ્રકાશ દ્વિતર ૧ હું પાનું ૬૨.)

મુંબઈમાં બંધાતો કોટ.

ખરશેદજી પાંડે કેદમાંથી છુટી મુંબઈ આવ્યા, તે વેળા મુંબઈનો ટાપુ પોર્ટુગલના રાજ તરફથી અંગ્રેજી હકુમત હેઠળ તુરતનો આવેલો હતો, અને ત્યાં એક ફરતો કોટ અંગ્રેજોએ બંધાવવા માંડ્યો તે માટે જોઈતાં બેગારીઓ, તથા ટોપલીઓ વગેરેનો સરંજામ પુરાં પાડવા માટેનું કંત્રાકટ આ ખરશેદજી પાંડેને મળ્યું હતું. ત્યારબાદ તેવણે ભરૂચથી પોતાનાં કુટુંબને મુંબઈ બોલાવીને રાખ્યું હતું.

મજકુર ખરશેદજીના દીકરા બહેરામજી નામે હતા, જેવણુ પોતાના પીતા માફક યુનાઈટેડ ઇસ્ટ-ઇન્ડીયા બહેરામજી ખરશેદજી કુંપનીના પરચુટણ કંત્રાકટો લેતા હતા. આ પાંડે બહેરામજી પાંડેના ત્રણ દીકરાઓ નામે ૧) બીખાજી ૨) ખરશેદજી અને ૩) કારાભાઈ હતા.

બહેરામજી પાંડેના વડા દીકરા બીખાજી “બીખા બહેરામ”ના નામથી તે વખતના વેપારીઓમાં જાણીતા હતા. બીખા બહેરામ. એવણે ઇ. સ. ૧૭૨૫ થી વીલાયતી દારૂકામ તથા ખીજ પરચુટણ સામનનો વેપાર કરવાનું શરૂ કર્યું હતું, અને તે માટે અંગ્રેજ બજાર (હાલના મેડોઝ સ્ટ્રીટ)માં એક મોટી દુકાન કહાડી હતી. એવણે તે વખતના અંગ્રેજ અમલદારોમાં એક “પ્રમાણીક દુકાનદાર” તરીકે સાફ માન મલતું હતું. હાલની કોટની ટેલીગ્રાફ ઓફીસની સામે (અસલની પવન-ચક્કીની પૂર્વે) જે જાણીતા કુવા પર સવાર-સાંજ પારસીઓ હાથ-મોઢું ધોઈ બંદગી કરે છે તે “બીખા બહેરામનો કુવો” એવણે બંધાવ્યો હતો,

અને સારથી તે “ભીખા બહેરામના કુવા” તરીકે ઓળખાય છે. એવણુ તે વખતની મુંબઈની પારસી પંચાયતના એક અકાબર હતા, અને તા. ૨૩ મી ઓગસ્ટ ૧૭૮૩ ને દીને ૮૦ વર્ષની ઉંમરે ગુજ્યા હતા.

મજકુર ભીખા બહેરામના ચાર દીકરાઓ નામે ૧) લીમજી (૧૭૪૧-૧૮૦૪), ૨) પેસ્તનજી (પેશીકાકા) (૧૭૬૫-૧૮૪૭), ૩) ફરામજી (ફલાકાકા) (૧૭૭૫-૧૮૪૭), અને ૪) રસ્તમજી હતા. (પારસી પ્રકાશ દફતર ૧ હું પાનું ૬૩.)

ભીખા બહેરામના દીકરાઓ.

ભીખાજી બહેરામજી પાંડેના વડા દીકરા નામે લીમજી હતા, પ્રથમથીજ એવણુ પોતાના આપની ઇંગ્લેજી સામાનની ૧. લીમજી પાંડે. દુકાન પર રહેતા હતા, અને આપનાં મરણુ આદલાઈઓની સાથે મલી “લીમજી ભીખાજીની કુંપની”ને નામે તે દુકાનનો વહીવટ એવણે ધણો વધારી મેલ્યો હતો. એવણુ તે વેળાએ અત્રેના સર્વ ઇંગ્લેજી તથા દેશીઓમાં ધણા જાણીતા હતા, અને તા. ૧૨ મી મે ઇ. સ. ૧૮૦૪ ને દીને ૬૩ વર્ષની ઉંમરે મરણુ પામ્યા હતા. (પારસી પ્રકરણુ દફતર ૧ હું પાનું ૯૮.)

શેઠ લીમજીને ત્રણ બેટાઓ નામે ૧) દાદાભાઈ, ૨) રસ્તમજી, ૩) ફરદુનજી હતા.

હવે ભીખા બહેરામના બીજા દીકરા પેસ્તનજી, “પેશીકાકા”ના નામથી આપણા લોકોમાં જાણીતો હતો. પ્રથમમાં ૨. પેસ્તનજી ભીખાજી એવણુ પોતાના વડા ભાઈ લીમજી ભીખાજીના પાંડે (પેશીકાકા) નામથી ચાલતી આપીકી દુકાનમાં એક ભાગ્યા હતા. તે પછી તા. ૨જી નવેમ્બર ૧૮૧૨ ને દીનથી તેમાંથી છુટા પડી પોતાના દીકરાઓ શેઠો ફરામરોજ અને જમશેદજીની સાથે મલી ‘પેસ્તનજી ભીખાજી એન્ડ સન્સ’ને નામે પેહડી સ્થાપી વેપાર ચલાવવા માંડ્યો હતો. એવણુ મુંબઈની આગલા વખતની

પારસી પંચામતના એક અકાબર હતા. એવણે “દહાડાના ચોવીશ કલાકામાંના મુકરર કલાકો પોતાના ધંધા તથા રોજગારને, અને પોતાની બંદગી તથા એઆદતને, અને પોતાનાં એશઆરામને તથા પોતાના સુવા-બેસવા અને ફરવાને સર વીત્રયમ જોનસની માફક વહેંચી આપ્યા હતા. પંચાયત દરઆરના, અને પ્રજાકારીનાં કામમાં પેશીકાકા ડા. સેમ્યુઅલ જોનસન જેહેવો સુધે, આપ-અખસાર અને ધુનધી હતો.” (મુંબઈનાં ચાલુક તા. ૨૧ મી માર્ચ ૧૮૪૭.) એવણુ પોતાના ભાઈ ફરામજી પછી ૪૦ દીવસે તા. ૧૯ મી માર્ચ ૧૮૪૭ (રોજ ૨૩ માહ ૭ (ક.) ૧૨૧૬ ય. ઝ.) ને દીને ૮૨ વર્ષની ઉંમરે ગુજર પામ્યા હતા.

(પારસી પ્રકાશ દફતર ૧ હું પાનું ૪૮૫-૮૬.)

૩. ફરામજી ભીખાજી પાંડે (ફલાકાકા) (૧૭૭૫-૧૮૪૭)

ભીખા બહેરામના ત્રીજા દીકરા ફરામજી “ફલાકાકા” તરીકે મશહુર હતા.

એવણુ પોતાના વડા ભાઈ લીમજી સાથે લીમજી ભીખાજીની કુંવનીને નામે પોતાના પીતાની ઇંગ્લેન્ડ અસઆબની એમની બુશાપરની દુકાનમાં એક ભાગ્યા હતા. તે પછી ૧૮૧૨ માં મુત્તાદ.ત. એમાંથી ભાગ છુટો કરીને પોતાનો એકલો વેપાર ચલાવ્યો હતો, અને તે માટે ઇરાની અખાતના નામીયાં બુશાયર બંદર ખાતે જઈ આવ્યા હતા.

(પારસી પ્રકાશ દફતર ૧ હું પા. ૪૮૩)

એવણુ ઇરાનથી આવેલાં ગુલેસ્તાનખાનુ સાથે પરણ્યા હતા, જેનો જાણવાજોગ અહેવાલ પાછળ આપીશું.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

ગુલેસ્તાન આનુની મુંબઈમાં પનોતી પધરામણી
તથા તેમની ફ઼ાકાકા સાથની અખતાવર શાદી.

—:0:—

યજ્ઞના બે બુઝાગ્ ધરાની જરથોસ્તીઓ.

જ આશરે પોણાબે સદી ઉપર ધરાન મધેના
કેરમાન શહેરમાં બે ખાનદાની જરથોસ્તી રહેવાસીઓ
નામે યજ્ઞદીયાર અને આદરઆદ હતા. તેઓ
પોતાનો જન માલ તથા મઝહ્ય અને ઇઝત પરી-
વારનો સંભાળ કરવા સાથે પોતાનાં કબીલા સાથે
વેશ બદલીને છુપી રીતે કેરમાનથી નાહસી યજ્ઞ
તરફ જઈ વસ્યા હતા. આદરઆદની દીકરી
ગુલનાર નામનીને યજ્ઞદીયારના બેટા કયખશર સાથે પરણાવેલી હતી
જેઓથી કેટલાંએક ફરઝદો અવતર્યાં હતાં. તેમાં પહેલી છોકરી
શીરીનઆનુ નામનીને બહેદીન રૂસ્તમ પલામઝ્ નામના જરથોસ્તી
સાથે ધરાનમાં પરણાવી હતી. હવે બીજી છોકરી ગુલેસ્તાનઆનુ
નામનીનો દેખાવ પોતાનાં માય-આપના ખાનદાન મુજબ રોશન
દીદારનો હોવાને સજબે, દીન દુશમન પડોશી મગોલે તેણીને ઉઠાવી
જવાની તદખીર રચી હતી, જેની ખબર તેના આપ કયખશર ઇઝદીયારને
પડવાથી તે પોતાનાં પ્યારાં ફરઝદને લઈ ઇ. સ. ૧૭૯૫ (ય. ઝ.
૧૧૬૪) માં યજ્ઞથી નહાસી મુંબઈ આવ્યો હતો.

આ આગમજ આપણે જોયું છે તેમ ધરાનીઓનો પગદંડો
હીંદ દેશમાં જન્મે નહી હતો, અને તેવા મુસાફરોને આસરો લેવાની
કેડે કશી જગ્યા પણ હતી નહી, તે સજબે પેલાં બીચારાં આપ
દીકરી “બી ઝખાન અને લા-મકાન”, દરદમંદ દીલ સાથે કોટ મધે
કાવસજ પટેલના ચકલા આગળ આવી ઢિલાં રહ્યા હતાં. તેમને

પોતાનાં મનથી ખુદાએ ખાલેકને યાદ કરવા સીવાય બીજું કંઈ સુજતું નહીં હતું. આપ દીકરી એક બીજાનું મોહકું જોઈ અંતઃકરણમાં વીચારતાં કે એક તરફ વડવાઓનું અસહ વતન અને પ્યારં ખેશ કુટુંબ મુકી પરદેશ આવી પડ્યા, ને બીજી મમ અંબણ્યા લોક વચ્ચે જીખાંન નહીં સમજવે કેડે આસરાની જગ્યા નહીં મલે. એવા અત્યંત ગજબનાં ગભરાતનાં વીચારમાં ગીરફતાર થઈ તેઓ ગમનેા ગોટ પીવા લાગ્યાં. “પણ ખરું છે કે જ્યારે આલમ અને આલમનાં લોકથી આશા બ્રજ થાય ત્યારે આલમને ઉપગ્નવનાર ખુદાએ ખાલેક પોતે સાચતા આપે છે”, એટલે બહેસ્તનશીન શેઠ એદલજી દોરાબજી લશકરી નામનાં દીનદાર જરથોસ્તીના દીલમાં ખુદાતાલાએ એવી દયા મુકી કે તેવણે તુરત પેલા ધરાની મુસાફર કયખશર યજ્ઞદીયારને જોઈ તેની હાલત પુછી આપ-દીકરીને પોતાને ઘેર લાવી ગુલેસ્તાનખાનુને પોતાનાં ફરજદની જગે રાખી. કયખશર મજકુર પોતાનાં પ્યારાં બચ્ચાંને એદલજીને હવાલે કરી, પોતે પાછો ધરાન ગયો ને બે-ત્રણ બેપ કરી અને તેમ છુપી રીતે પોતાની બાકી રહેલી ત્રણ બેટીઓ, નામે નાઝખાનુ, ખોરશેદખાનુ અને પીરોજખાનુને મુંબઇ લાવી નાઝખાનુને શેઠ હોરમસજી એદલજી કામાજી સાથે, ખોરશેદખાનુને નામદાર જવીદ નસરાબાદી (ધરાની સાથે), અને પીરોજખાનુને શેઠ પેસ્તનજી મહેરવાનજી મહેરહોમજી સાથ પરણાવી હતી.

(મુંબઇનો બહાર પા. ૨૮૩.)

ગુલેસ્તાનખાનુના શેઠ હવે આપણુ ફરામજી બીખાજી પાંડેના લગન ફરામજી બીખાજી પાંડે ગુલેસ્તાન ખાનુ સાથ કેવી રીતે થયાં તે બાબદ સાચના લખન. ઉપર આવીશું.

શેઠ બીખા બહેરામના આ ત્રીજા દીકરા ‘ફલાકાકા’ના વફાદારી ભર્યા એલકાબથી પ્રગ્ન પસંદગી પામતાં પોતાના ભાઈઓનીજ મુઆફક છુટો રોજગાર ચલાવીને સર્વે મંડળીઓમાં સારી હોરમત મેલવતા હતા. એવણુ લગભગ ૨૧ વર્ષની ઉંમરે પહોંચ્યા તેટલાં એમની પહેલીવારની ધણીઆણીથી નીચલી ત્રણ બેટીઓ જન્મી હતી:—

૧. આઘ આવાંમાઘ તે શેઠ સોરાબજી કાવસજી એશઅરનરનો ધણીઆણી.

૨. આઘ હુમાઆઘ તે શેઠ દીનશાહજી હોરમસજી પાંડેના ધણીઆણી.

૩. આઘ સુનાઆઘ તે શેઠ મહેરવાનજી ભીમજી ઉમરીગરના ધણીઆણી.

ફલાકાકાની પહેલીવારની ધણીયાણી હવે ગુજર પામવાથી તેમને વસીલો અટકી પડ્યો હતો. હવે એદલતજી દોરાબજી લશકરી જેમને ત્યાં ગુલેસ્તાનઆનુને તેનો પીતા કયઅશરૂ યઝદીયાર મુકી ગયો હતો તેમને પોતાને ત્યાં કાંઈ ફરજાંદ ન હોવાથી ગુલેસ્તાનઆનુને દીકરી દાખલ પોતાને ત્યાં રાખી મજકુર જાણીતા વેપારી અને અકાઅર ફરામજી ભીખજી પાંડે (૧૭૭૫-૧૮૪૭) સાથે ઇ. સ. ૧૭૯૮ માં ગુલેસ્તાનઆનુને પરણાવી આપી હતી જે વખતે એ આનુની ઉંમર ફક્ત ૧૨ વર્ષની, જ્યારે ફલાકાકાની ૨૩ વર્ષની હતી.

એક નસીબવંત સંજોગ.

આ વાંત જાણવા જેવી છે કે પંટેલ ખાનદાનવાલાં પ્રખ્યાત શીરોખ્યાનુને ધરાનથી એક જરમન મુસાફર મુંબઈ લાવ્યો, તેણે એ આનુને અંગ્રેજ બજારમાં આવેલી વેલાતી સામનની દુકાનના માલીક ભીખા બહેરામ આગળ લઈ જઈ તેને હવાલે કીધી હતી, એવું જાણાવીને કે તેણીને કોઈ લાયક જરથોસ્તી સાથે પરણાવવી. આની રૂએ તેણી રૂસ્તમ દોરાબની જાતે પસંદગી કરીને પરણી હતી. એજ મોક્ક એજ (પાંડે કુટુંબવાલા) ભીખા બહેરામના ત્રીજા દીકરા ફરામજી સાથે ત્યારપછી ધરાનથી આવેલાં બીજાં સંપત્તાં આનુ ગુલેસ્તાનઆનુનાં લગ્ન શેઠ એદલતજી દોરાબજી લશકરી (કે જેવણના હવાલામાં તેણી હતી) તેવણે કરી આપ્યાં હતાં.

ગુલેસ્તાનઆનુ પોતે ‘ગુલ વેલાતન’ના નામથી આપણા લોકમાં પોતાના વખતમાં ધણાં જાણીતાં હતાં. મરહુમ ગુલ વેલાતન. મી. રૂ. પે. કરકર્યા મુજબ એ આનુ ધરાનના બહારના મુલકમાંથી આવેલાં હોવાથી “ગુલ વેલાતન” તરીકે ઓળખાતાં હતાં. આ “વેલાયત” બોલ ફારસી ભાષામાં ‘પ્રાંત’ માટે વપરાય છે, અને પછી “બાહરનો પ્રાંત અને મુલક” પણ દર્શાવે છે. એ બોલ હાલ ઘણો ખરો “ઇંગલંડના મુલક” માટે વપરાય છે. પણ ખરું જોતાં હમારા નાકેસ વિચાર મુજબ વેલાયતનો અર્થ “વતન” થાય છે, એટલે પારસીઓનું વેલાયત તે અસલ માદર-વતન ધરાન હોવાથી, અને આ સકરમી આનુનું વતન પણ ધરાન હોવાથી, તેણીની ઓળખ “ગુલ વેલાતન” પડી હતી. એજ માફક અત્રે આવી વસનાર ઇંગ્રેજો પણ પોતાના સ્વદેશને Home કહે, છે જે ઉપરથી આપણે એક અંગ્રેજ પોતાને દેશ પાછો ફરે છે ત્યારે “તે વેલાત ગયો” યાને તેને પોતાને Home સીધાર્યો એમ કહીએ છીએ.

ગુલેસ્તાનઆનુના પરાક્રમે બાબે લખતાં શેઠ માણેકજી લીમજી હાંતરીયા જણાવે છે કે “એવાં પરઉપકારી ગુલ વેલાતનનું મીનું કાંમેનું પરથમ મંડાણ બહેસ્તબેહેરે ગુલેસ્તાનઆનુ બેનતે કેબસર ઇબ્રહિમઆર કે જે ગુલઆબ વેલાતનને નામે મસુર હતાં તેનાંને પનોતે પગલે કરી થાઇ છે, એમ કહેવામે કબુ કોઇથી ઇનકાર નહીં જવાશે. તે ગુલેસ્તાનઆનુની દીનદારી, દાંનેશવરી, તથા પરઉપકારી ને પારસાપણાં સાથે સખીતબે, ખુશ ખુશકી, નેક શલુકીને સખબે અકસર પારસી કોમનાં ગ્રહસ્થ આનુ-ઓમે જ્યારે પોતાની વહુ-દીકરી કે ભાનેજ-ભતરીજને આસીરવાદ દેએ છે, તો દાખલા સાડ કહેવામાં આવે છે કે તુંને “ગુલ વેલાતન”નું મીનું હોજો. વાસતે ઉપલા હેવાલથી દરેક કોઇ જાની સકશે કે એ આનુનું મુખ્યારક નામ ખરેખર દરેકને આસીરવાદ વખતે દાખલો આપવા જોગ છે.”

(એજહારે શીઆતે ધરાન પા. ૧૬૪.)

ગુજરાતનાં બાળકો દ્વારા મળી જાય છે. પાંડેનું મરણ રોજ
૧૩ માહ ૬ (ક.) ૧૨૧૬ ય. ઝ. (તા. ૭મી
ફેબ્રુઆરી ૧૮૪૭) ને દીને ૭૩ વર્ષની વયે
(ફલાકાકા)નું મરણ. પોતાના કાલ મધેના ધરમાં નીપજ્યું હતું.

આ વાત નોંધવા જોગ છે કે દ્વારા મળી જાય છે. પાંડેનો જન્મ
એવણના બાળકો દ્વારા મળી જાય છે (૧૭૦૩-૧૭૮૩)
બાળકો ૭૦ વર્ષની વયે જ્યારે ૭૦ યા તેથી વધુ વયસના હતા ત્યારે થયે
ફલાકાકાનો જન્મ. હતો. અને બાળકો-દીકરાની બે ઓલાદોની બેગી
જાંદગી ૧૪૪ વયસની (૧૭૦૩-૧૮૪૭) જોડલી
ધણી અસાધારણ હદ સુધી લંબાઈ હતી.

ફલાકાકા વીધે નામીયા લેખક નવરોજ દ્વારા મળી જાય છે. આનંદાદ્ર ઉર્ફે
‘હલકાકા’એ લીધેલી હલકાકા (૧૮૦૭-૧૮૫૬) એ પોતાના “મુબીનના
એમનાં મરણની નોંધ. ચાલુક”માં નીચલું ઝમકદાર લખાણ કર્યું હતું:—

“પારસીની કામનો એક નામીયો અકાબર અને કદીમ કુતુંબનો
એક બુજુરગ ગીરહશય શેઠ દ્વારા મળી જાય છે પાંડે લકથે ફલાકાકા ધણી
દાહાડા સુધી શખત પીડા ભોગવીને (૭૬ વયસની પાકી) ઉંમરમે આએ
જુડી જગતમેથી પોતાનો અશયાબ ઉઠાવી પોતાનાં પવીતર આતમાને
શરોશ ધજ્જની શોરમાં અને અશો જરથોસ્ત અશક્તમાન અને
સેહેરવાનના રૂહની સાથે મેલવેઓ. એ અશો મરદ પારસીનાં ટોલાંનો
નામીયો અકાબર અને મુબીનની ટાપુનો પંકાએલો વેપારી અને
વખણાએલો વહેવારી હતો. તવંગરોનો ખાશ આશનાં અને ગરીબોનો
મેતેબર મુરખી તે મરનાર ફલાકાકા હતો. ધરાની પારસીઓનો
ધરંમનો બાપ, અને તે રહજરતા અને રખરતા મુશાફરોની શરાહાનો
સરદાર, અને તેવોનાં રખશણનો રખેવાલ અને તેઓના સુખનો સાકી
અને તેવોની દાદનો હીમાએતી તે ફલાકાકા હતો.

“પરેહેજગાર-ફરજ ગુજાર-પરોપકાર-સુધીવાંન-દએઆલુ-નમાનો
-અશરાફ બુનીઆદ-રાસ્ત ગોફતાર-આપએખતીઆર-શુધો-સાચો-
શાહુકાર-ધનવાંન-પુતરવાંન-કબીલદાર-અઝઆશી-હીમતવાંન-શોકી-

મોજી-ધુંધી-કાંમદાર-અને છેલું પણ ધણું જ થોકું-સઘલી નેકીનો દોસ્ત અને બદીનો દુશ્મન તે જીવતગુજીન ફલાકાકા હતો. હેનું ગુજરવું નેક અને બરહક હતું, પણ હેની જીરાતનું નામીયુ, અને એનાં ફરજદોનો નેક અને ખરો બાપ ને હેનાં કુટુંબબનો કતી મુરબી અને હેનાં દોશતોનો ખેરખાહા મીત્ર અને પરખનો મશલહતદાર આએ ધરથી પરથી પોતાનો અશખાબ ઉઠાવી અમરંગ જહાંનમે વાશો કીધો તેથી સઘલાવોને વટવટામે પડતું પડીઉં.”

(પારસી મૃત્યુક દફ. ૧ લું પા. ૯૯.)

(ઉપર ફલાકાકાની ઉંમર ૭૬ ની ફક્ત અજમાશથી આપી છે, જો કે ખરી ઉંમર ૭૩ ની હતી.)

‘મુંબઈનો બહાર’ના કર્તા મી. રતનજી ફ. વાઝા “ફલાકાકા” બાબે જણાવે છે કે “આ નોધ લેનાર પોતાના અનુભવ ફરાજ પાડેનો પરમાંજે કહી રાખે છે કે, મરહુમ શેઠ ફલાકાકા ઉત્તમ ગુણ. પતીતરાઈમાં પુરા, સાહલેસાઈમાં સુરા, દબેઆનું દરખત અને રોજમાં બરકત પામનારા એક સુધા શેઆંણા અને સમપુરણ મનસણીના બુજેરગ ગરહસથ હતા, તે વીશીની સાખશી તે વખતના કોઈથી પુરાતમ પારસી શેઠીઆઓ જે હઈઆત હશે તે સેહલથી આપી સખશે, માટે તેણાની ખુબીનું બએઆન આટલીજ નોધથી હીંઆં ખતમ કરવાનું દુરસ્ત વીચારે છે.”

(પા. ૨૮૫)

એવા એક ઉત્તમ ખવાસના ગ્રહસ્થનું જોડાણ દૈવિક સંજોગોએ તેવાંજ એક ઉમદા ખવાસના ખાનદાની ઇરાની બાનુ સાથે થયું હતું.

ગુલેસ્તાનખાનુંનું મરણ તા. ૭ મી માર્ચ ૧૮૬૫ને દીને મુંબઈ મધે નીપજ્યું હતું.

મી. માણેકજી હાંતરીયાના જણાવવા મુજબ “બેહેસ્તબેહરે ગુલેસ્તાનખાનું આશરે ૮૦ વરસની વયે પહોંચ્યા બેસ્તાનખાનુંનું મરણ. પછી રોજ ૧૬ માહ ૭ (ક) સને ૧૨૩૪ ઈઅબજરદીને દીને પોતાનું નેકનાંમ આ ફાની દુનીઆમે સોંશી તથા પોતાને હાથે પાલી પરવસ કરેલાં પરીવારનું બોહોલું

કુટુંબ પરઉપકારી પરીકરતીવાહું સુખ-સંપન્ન સાથે ભરપુર અવસ્તામે મુકી, ધણી સંતોષ ભરેલી રીતે માએની મમાઇ તથા આપની અપાઇ કેવાએઆઆદ મીનો ગુરથમાંનમે જાઇ વાસો કરેઓ છે, તેના અસોફરોહર ઉપર દરદને સલામનો અધીઓ પોહોઆડી, એ ફકરો મુખ્તેસર કરતી વેળા એજ આસીરવાદ ચાહીએ છે કે ખુદાએ ખાલેક પોતાની કામેળ કુદરતે કરી સરવે આપોની બેટીઓને એવાં ભાએગસાળી નીવડજે. ”

કયખશરૂ યજ્ઞદીયાર પોતાની અત્રે આવેલી ચારે બેટીઓને ઠર પાડવા આદ કેટલેક વખતે અત્રે ગુજર પામ્યા કેખશરૂ ધજ્ઞદીયાર અને હતા. કયખશરૂ પછી લાંબી મુદતે તેમની ધણી-તેના ધણીયાણીનું મચ્છુ. યાણી ગુલનાર તે ધરાનવાળા આદરઆદની બેટી (જેણીનું અત્રે મુઅઇ મધે કુવરઆઇ નામ હતું તેણી) પણ મરણ પામી. મી. માણેકજી લીમજી હાતરીયા લખે છે કે તેવણુ આ ગુલનારને અત્રે ઓળખતા હતા, અને તેણી અશોઇ ખસલતની સારી વાકેશીઅત ધરાવતી હતી.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

ગુલેસ્તાનબાનુના ફરઝંદો.

ફરામજી બીખાજી પાંડે ને તેમના બીજાં ધણીયાણી ધરાની ગુલેસ્તાનબાનુને પેટે નીચે જણાવેલાં પાંચ દીકરા અને ચાર દીકરીઓ મલી નવ ફરઝંદ થયાં હતાં :—

૧. શેઠ બરજોરજી ફરામજી પાંડે.
૨. „ પેસ્તનજી ફરામજી પાંડે.
૩. „ મહેરવાનજી ફરામજી પાંડે.
૪. „ બેરામજી ફરામજી પાંડે.
૫. „ દોરાબજી ફરામજી પાંડે.

૬. બાઇ બનબાઇજી તે શેઠ દાદાભાઇ હોરમસજી કામાજીના ધણીયાણી.
૭. બાઇ દીનબાઇ તે શેઠ પેરતનજી બરજોરજી લાલાના ધણીયાણી.
૮. બાઇ અયુબાઇ તે શેઠ મનચહેરજી ફરામજી કોહલાના ધણીયાણી.
૯. બાઇ અભાઇજી (સાકરબાઇ) તે સર દીનશાહજી માણેકજી પીટીટ પહેલા બેરોનેટના ધણીઆણી.

એ ઉપરાંત ફરામજી બીખાજી પાંડેની આગલી ગુજર પામેલી ધણીયાણીને પેટેની મઝકુર ત્રણ દીકરીઓ ગણતાં એમને કુલ્લે ૧૨ ફરઝદ થયાં હતાં.

૧. બરજોરજી ફરામજી પાંડે. (૧૭૯૬-૧૮૪૪).

એવળુ શેઠ ફરામજી બીખાજી પાંડેના વડા દીકરા થતા હતા. એવળુ પહેલવહેલાં ઇ. સ. ૧૮૨૩ માં વેપારને અર્થે ચીન ગયા હતા, જ્યાંથી થોડુંકમાજ પાછા આવી, પછી શેઠો જાંગીરજી હીરજી રેડીમની તથા લક્ષમણ હરીચંદ્રજી સાથે “બરજોરજી જાહાંગીરની કુંપની”ને નામે ભાગમાં વેપાર તથા દલાલીનું કામ કરતા હતા. તે પેહડી તા. ૨૭ મી એપ્રિલ ૧૮૩૨ ને દીને બંધ કરી બીજે વર્ષે અત્રેના નામીયા હીંદુ વેપારી શા. મોતીચંદ અમીચંદના આડતીઆ તરીકે મલબાર કાસ્તા તરફ ગયા હતા. ત્યાં એવળુને માઇસોરના રાજા સાથે પીછાણ થવાથી તેણે પોતાના મુલકમાં વેપાર સંબધી કામેને માટે એમને રાખ્યા હતા, અને એવળુને તે રાજા સાથે ધણો વગ વસીલો હતો. એવળુનું મરણ પાળુ તા. ૧૮ મી નવેમ્બર ૧૮૪૪ ને દીને ત્યાંજ નીપજ્યું હતું.

(પા. પ્રકાશ દફ. ૧ લું પા. ૪૪૦.)

૨. પેરતનજી ફરામજી પાંડે. (૧૮૦૬-૫૩).

શેઠ ફરામજી બીખાજી પાંડેના બીજા દીકરા. એવળુ ઇ. સ. ૧૮૩૦ થી પોતાના ભાઇ શેઠ મહેરવાનજી ફરામજી પાંડે સાથે ભાગમાં

‘ પેસ્તનજી અને મહેરવાનજી ’ ને નામે ઇંગ્રેજી અસખાખ તથા દારૂ કામનો મોટો રોજગાર ચલાવતા હતા. ઇ. સ. ૧૮૪૪ માં એવણે કરાંચી, તથા તે પછી સકકર, શીરોજપુર, અને સીંધ હૈદરાબાદ ખાતે પોતાની દુકાનોની શાખા ઉઘાડી હતી. એ બાદ તા. ૩૧ મી જુલાઈ ૧૮૪૫ ને દીનથી શેઠ મહેરવાનજી સાથે ભાગ છુટો કરીને પોતાના બીજા ભાઈ શેઠ બહેરામજીને સામેલ કરી ‘ પેસ્તનજી ફરામજીની કંપની ’ ને નામે રોજગાર ચાલુ કીધો હતો, અને તેમાં નુકસાન જવાથી તા. ૧૭ મી જાન્યુઆરી ૧૮૪૮ ને દીનથી વહીવટ બંધ કરીને એકાંત જીંદગી ગુજારી હતી. એવણે ૪૭ વર્ષની ઉંમરે તા. ૧૨ મી જુન ૧૮૫૩ ને દીને મરણ પામ્યા હતા. એવણના બે બેટાઓ નામે સોરાબજી અને ધનજીભાઈ હતા.

(પારસી પ્રકાશ દ્વ. ૧ પા. ૬૧૯.)

૩. મહેરવાનજી ફરામજી પાંડે (૧૮૧૨-૭૬).

એવણે ઇ. સ. ૧૮૩૦ થી પોતાના બીજા ભાઈ શેઠ પેસ્તનજી સાથે ભાગમાં “ પેસ્તનજી અને મહેરવાનજી ” ને અમનો બહેજો વેપાર. નામે અંગ્રેજી અસખાખ તથા દારૂ કામનો મોટો વેપાર ચલાવતા હતા, અને તે પહેલીની શાખાઓ સીંધના મુખ્ય શહેરો ખાતે ઉઘાડી હતી. ૧૫ વર્ષ રહી એવણે તેમાંથી પોતાનો ભાગ છુટો કરી પોતાના હીસાબે વેપાર કરવા સાથે ઇંગ્રેજી પહેડીઓની દલાલીનું કામ પણ ચાલુ કર્યું હતું; અને ૧૮૬૩ થી પોતાના ભાઈ શેઠ દોરાબજી અને દીકરા શેઠ નશરવાનજી તથા ભત્રીજા શેઠ ધનજીભાઈ પેસ્તનજી પાંડેને ભાગ્યા કરી “ મહેરવાનજી ફરામજી પાંડે ” કંપનીના નામથી વેપાર કરતા હતા.

આ અગાઉ ૧૮૬૦ માં એવણે શેઠો દીનશાહજી અને નશરવાનજી માણેકજી પીટીટ સાથે મલીને માણેકજી પીટીટ મીલોની એજનસી. મીલ ચલાવી હતી. અને ત્યારબાદ બીજી અનેક મીલોની એજનસી ધરાવી હતી, અને કેટલાંક ડાખવાના કારખાનાઓ વગેરે સ્થાપ્યાં હતાં.

ધરાન દેશમાં વસનારા હુમદીનોની તથા ત્યાંથી હાંદેસા મારેલા આવતા ધરાનીઓની સેવા.

—:0:—

૧૮૩૪ માં મહેરવાનજી પાંડેએ પોતાના વડા ભાઈ બરજેરજીએ
અત્રે આવેલા ધરાનીઓની પરવરશી માટે એક
ધરાનીઓની પરવરશી ફંડ ઉભું કર્યું. તેના વહીવટ એવજીની પહેડીએ
માટેનું ફંડ. તેના ઓનરરી સેક્રેટરીઓ તરીકે ૧૫ વર્ષ સુધી
ચલાવ્યો, અને તે દરમિયાન ૧૮૪૯ માં તેનું એક
ત્રસ્ટ દીડ કર્યું હતું.

ધરાન દેશના રહેનારા વળી ૧૮૫૫ માં ધરાન દેશના રહેનારા ગરીબ
મરીબ જરથોસ્તીઓની જરથોસ્તીઓની હાલત સુધારનારી મંડળી
હાલત સુધારનારી પણ મેરવાનજીની આગેવાની હેઠળ ઉભી કરવામાં
મંડળી. આવી હતી, જેના એવજી સેવટે પ્રમુખ થયા હતા.

૧૮૫૬ માં ધરાન મધે યજ્ઞની પાસે અકદા નામે ગામ આગળ
પારસીઓના છેલ્લા શહેનશાહ યજ્ઞદેગર્દ શહેરીયારની
ધરાનમાં ગુંબજ તથા બેટી ખાતુનખાનુ ગેબ થયાની જે જગો તરીકે
હોય. ધારવામાં આવતી હતી, તે તરફ દીન મજહબની
ક્રીયા કરવાને એક મોટા ગુંબજ તથા મોટા
ઝોટલા એવજી અંધાની આપ્યા હતા.

૧૮૬૯ માં એવજી મુંબઈની પારસી પંચાયતના એક ત્રસ્ટી
પંચાયતના ત્રસ્ટી. નેમાયા હતા.

કરેલવાડી ખાતેના પ્લોટો.

તા. ૯ મી માર્ચ ૧૮૬૫ ને દીને એવજીના માતાજી મરહુમ
બાઈ ગુલેસ્તાનખાનુના ઉકમણામાં ૩. એક લાખની રકમ પોતાના
ધર્મખાતાના ત્રસ્ટીઓના સ્વાધીનમાં કરીને તે મધેથી મુંબઈ મધે
તેમની નજરમાં આવે ત્યાં મોટી-મોટી જગ્યાઓ વેચાતી લઈને તેના

ટુકડા પાડી જરથોસ્તીઓને મુદ્દલ ભાવે વેચવા યા ભોંયલાડે આપવા, અથવા તે ઉપર ઇમારતો બંધાવીને જરથોસ્તી કુટુંબોને સસતે ભાવે વેચવા, અને તેની ખોટમાં એ ઉપલી રકમ પુરી થાય ત્યાં વેર એ કામ ચાલું રાખવા ફરમાવ્યું હતું. એ સસતાં મકાનો બાંધવાનું કામ શેર સત્તામાં થયલી ખુદારીને લીધે ચાલુ થયું નહી, છતાં એવણે કરેલવાડીના રસ્તા પર પોતે લીધેલી ખાલી જમીનોના કેટલાક ટુકડાઓ તથા કેટલીક જમીન ઉપર ફરતી ચહેલીઓ બંધાવીને, ગરીબોને સસતે ભાડે રહેવાને બની આવે માટે ઓછી કીમતે તે વેચી નાખી હતી, અને તે ખરીદનારાઓ સાથે એવી શરત કીધી હતી કે તેઓ જે મકાન બાંધે તેમાં પોતે વસે અને પારસીઓને વસાવે, તથા ભાડાંની મોટી લાલચ કરીને પરકામનાઓને ભાડે આપે નહી. આવી રીતે એતરફની જમીન મોંઘી કીમતે લઈ સસતી વેચી નાખવાથી એવણે રૂ. ૨૫,૦૦૦ ની ખોટ ગઈ હતી.

મુંબઈમાં દેશાવરોથી કામકાજને માટે આવતા જરથોસ્તીઓને અત્રે થોડા દીવસ ઉતારો લેવાને માટે એવણે કરેલવાડીની પાંડેની રૂ. ૧,૧૧,૪૭૪ ને ખરચે કરેલવાડીના રસ્તા ઉપર ધરમશાલા એક ધર્મશાલા બંધાવી તે પોતાના માતાજી ગુલેસ્તાનબાનુના મરણ (તા. ૭ મી માર્ચ ૧૮૬૬) ના દીને “ પાંડે ધર્મશાલા ” ને નામે ખુલ્લી મુકી હતી, એ ધર્મશાલામાં ૧૨ જુદા-જુદા ઓરડાઓ બાંધ્યા છે.

એવણે મુંબઈમાં વસનારા ગરીબ જરથોસ્તીઓને માંદગી પછી સાગલ થવા માટે રૂ. ૪,૧૪,૧૧૦ ને ખરચે કાલાબા માકાબની સેનેટોરીયમ ખાતે એક પારસી સેનેટોરીયમ બંધાવીને તા. ૪ થી ડીસેમ્બર ૧૮૬૫ ઇસ્રેજી તારીખને દીને “ મહેરવાન બાગ ” ના નામથી ખુલ્લું મુક્યું હતું. એ મકાનમાં ૭૬ પારસી કુટુંબોના વપડાસમાં આવે એવા જુદા-જુદા ઓરડાઓ કીધા હતા.

શેઠ મહેરવાનજી ફરામજી પાંડેની સખાવતો ઘણી બહોળા ક્રિયાની સખાવતો. પ્રકારની હતી, અને તે ક્રમમાં-ક્રમ રૂ. ૬ લાખની ગણાતી હતી.

શેઠ મહેરવાનજી ફરામજી પાંડેનું મરણ તા. ૭ મી માર્ચ ૧૮૭૬

(રોજ ૧૯ માહ ૭ (ક) ૧૨૪૫ ય. ઝ.) ને દીને પોતાના માતાજીનો મરણ પછી ૧૧ વર્ષ રહીને પડેલી ઇંગ્રેજ તારોખને દીવસે ૬૪ વર્ષની ઉંમરે નીપજ્યું હતું.

(પારસી પ્રકાશ દફ. ૨ જી પા. ૫૫૬)

૪. બહેરાંમજ ફરાંમજ પાંડે. (૧૮૧૬-૪૭).

એવણ પોતાના ભાઈઓ શેડો પેસ્તનજ અને મહેરવાનજની તરફથી ઇ. સ. ૧૮૪૪ માં વેપારને માટે કરાંચી હૈદ્રાબાદની આરામખ.હ. ખાતે ગયા હતા. ત્યાંથી પોતાની દુકાનની શાખાઓ સકકર, શીરોજપુર, તથા સીંધ હૈદ્રાબાદમાં સ્થાપી હતી. છેલ્લી જગ્યાપર એવોએ આગેવાની લઇને જરથોસ્તીઓના રવાનોને ભુમીડા કરવાની જગ્યાની આસપાસ ફરતી દેવાલ બંધાવી આપી હતી. એવણનું મરણ સીંધની પાસેના કોટરી ગામમાં ૨૮ વર્ષની નવજવાન વયે તા. ૧૫ મી ડીસેમ્બર ૧૮૪૭ (રોજ ૧૯ માહ ૪ (ક.) ૧૨૧૭ ય. ઝ.) ને દીને નીપજ્યું હતું.

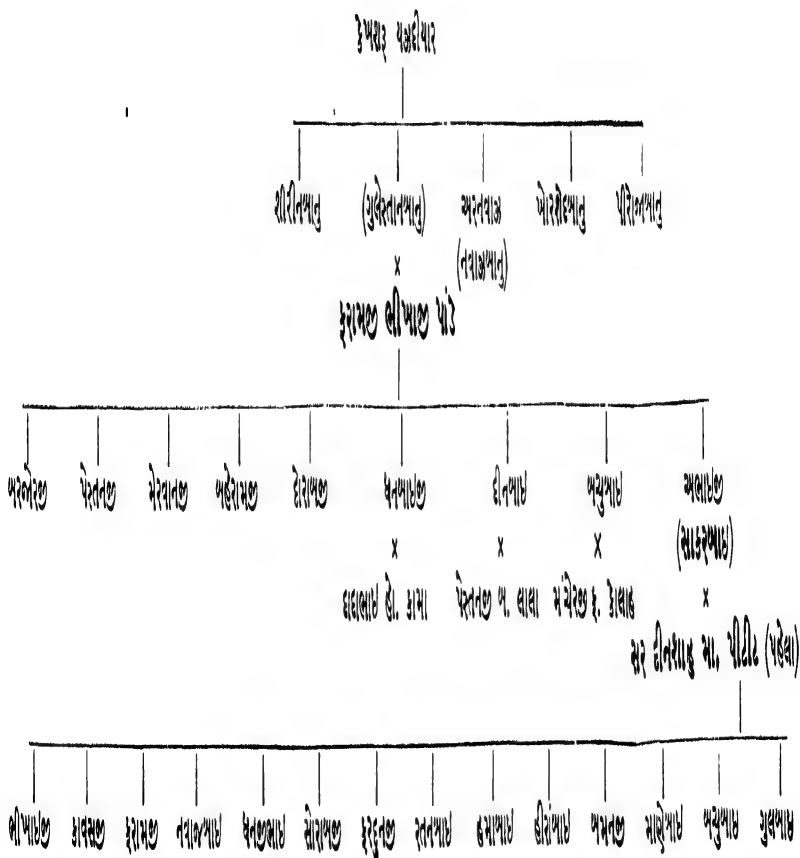
(પારસી પ્રકાશ દફતર ૧ જી પાનું ૪૯૯.)

૫. દોરાબજ ફરામજ પાંડે. (૧૮૨૮-૯૦).

એવણ પ્રથમ સીંગાપોર મધે એક વેપારી પહેડીમાં હતા. તે બાદ ૧૮૬૩ થી પોતાના ભાઈની મેશરસ ઇરાનમાં દોખમું મહેરવાનજ ફરામજ પાંડેની કુ.માં ભાગ્યા તરીકે જોડાયા હતા. એવણ મરહુમ મહેરવાનજ પાંડેના ધર્મખાતાંના શરૂઆતથી, તેમજ નાચાર ઇરાનીઓના ફંડના ૧૮૬૭ થી, એક ટ્રસ્ટી હતા. કેરમાન મધે એવણે પોતાના માતાજી ગુલેસ્તાનખાનુના પુત્રને માટે રૂ. ૮,૦૭૫ ખરચી એક નવું દોખમું બંધાવીને તે તા. ૧૦ મી જુલાઈ ૧૮૬૭ ને દીને પરકાવ્યું હતું, તથા તેની સામે એક સગડી તથા કુનો પણ બંધાવ્યો હતો.

એવણ તા. ૨ જી જુન ૧૮૯૦ (રોજ ૧૯ માહ ૧૦ (ક.) ૧૨૫૯ ય. ઝ.) ને દીને ૬૨ વર્ષની ઉંમરે ગુજર પામ્યા હતા.

પાંડે તથા પીડીર કુટુંબોની વંશાવળી.

(રોજ ૧૯ માહ ૭ (ક) ૧૨૪૫ ય. ઝ.) ને દીને પોતાના માતાશ્રીનો
મરણ પછી ૧૧ વર્ષ રહીને પડેલી ઇંગ્રેજ તારીખને દીવસે ૬૪
વર્ષની ઉંમરે નીપજ્યું હતું.

(પારસી પ્રકાશ દફ. ૨ જી પા. ૫૫૬)

અંધાનીને તે તા. ૧૦ મા જુલાઈ ૧૮૬૭ ન દાન ૧૨૦૧-૭ હતું,
તથા તેની સામે એક સગડી તથા કુવો પણ અંધાવ્યો હતો.

એવણ તા. ૨ જુન ૧૮૬૦ (રોજ ૧૯ માહ ૧૦ (ક.)
૧૨૫૬ ય. ઝ.) ને દીને ૬૨ વર્ષની ઉંમરે ગુજર પામ્યા હતા.

એવણુના નીચલા પાંચ બેટાઓ હતા:—કાવસજી, ફરામજી, પેસ્તનજી, ખરશેહજી અને બરબેરજી.

(પારસી પ્રકાશ દફતર ૩ જી પાનું ૩૩૭.)

ગુલેસ્તાનખાનુના દીકરાઓના ઉપલા હેવાલ ઉપરથી વાંચનાર જોશે કે તેઓ કેવા સાહસીક અને ધર્મી હતા. કુટુંબી સાહસીકપણું. તેમના બેટાઓમાના વડા બરબેરજી ચીન અને મલખાર કાસ્ટા ઉપર વેપાર અર્થે ગયા હતા. બીજા બેટા પેસ્તનજીએ ચીન જવા ઉપરાંત સીંધ જઈ કરાંચી, સક્કર, શીરોઝપુર અને હંદ્રાબાદ વગેરે મઠકાએ વેપાર કીધો હતો. એજ માફક ત્રીજા દીકરા મહેરવાનજી તથા ચોથા બહેરામજી પણ સીંધના ઉપલા ભાગોમાં વેપાર કરવા ગયા હતા. અને પાંચમાં દીકરા દોરાબજીએ સીંગાપોર જઈ વેપાર કીધો હતો. ગુલેસ્તાનખાનુના ધણી ફલાકાકા પોતે ધરાન તરફ બુશાયર વેપાર અર્થે ગયા હતા એમ આગળ જણાવ્યું છે, તે બીના પણ અત્રે આ કુટુંબના સાહસીકપણા વીષે ધ્યાનમાં લેવાની છે.

—:0:—

પ્રકરણ ૧૩ મું.

ગુલેસ્તાનખાનુનાં દીકરી લેડી સાકરબાઈ
(અભાઈજી.) (૧૮૨૬-૬૦).

ગુલેસ્તાનખાનુનાં સર્વથી નાધલાં દીકરી અભાઈજી તેમના પોતાના કરતાં પણ વધુ પ્રખ્યાત થયાં છે. એમના સર દીનશાહ માણેકજી પીટીટ પહેલા બેરોનેટ સાથે લગ્ન થવે સાસરેના નામ લેડી સાકરબાઈ તરીકે તેવણુ અતિ જાણીતાં થયાં હતાં.

લેડી સાકરબાઇનો જન્મ રોજ ૧૩ માહ ૫ મો (ક) ૫. ઝ.
જન્મ. ૧૧૯૬ (તા. ૧૩ મી જાનેવારી ૧૮૨૭) ને દીને
થયો હતો.

એવણુ ૧૧ વરસનાં હતાં ત્યારે એમનાં લગન સર દીનશાહ
પીટીટ ૧ લા બેરોનેટ સાથ તા. ૨૭ મી ફેબ્રુઆરી ૧૮૩૭ (રોજ
૧ લો માહ ૬ ઠો (શે.) ૧૨૦૬) ને દીને થયાં હતાં. એજ સાલમાં
મરહુમ વીક્ટોરીયા માહરાણી ગાદી પર આવ્યાં હતાં, એટલે
તેમની સોનેરી જુબીલી સાથ સર દીનશાહનાં લગનની જુબીલી બારે
ધામધુમથી થઇ હતી.

લેડી સાકરબાઇએ પોતાનું વીલ તા. ૨૯ મી સપ્ટેમ્બર ૧૮૮૮
અને શનીવારે કીધું હતું, જેમાં નીચલી સખાવત
વીલ મારફતે હતી:—૩. ૫૦૦૦ પંચાએત હસ્તકનાં ચોપાટીનાં
સખાવત. આંધલાં લુલાંનાં ફંડમાં, ૩. ૫૦૦૦ નાવારસ
ધરાનીઓનાં ધર્મનાં ફંડમાં, તથા ૩. ૫૦૦૦ જ.
ન. પીટીટ પારસી ઓરફનેજમાં.

લેડી સાકરબાઇનું મરણ બુધવાર તા. ૫ મી માર્ચ ૧૮૯૦
મરણ. (રોજ ૨૦ મો, માહ ૬ ઠો, -શે.-૧૨૫૯ યજ.)ને
દીને રાતનાં ૮ કલાકે નીપજ્યું હતું.

એવણે પોતાના સખી વજુદ ખાવીંદનાં સખાવતી કામોમાં
સદા ઉતેજન આપ્યું હતું. એમના પોતાના ઉત્તમ
એમનાં સદગુણો. ખવાસની મેહરબાનીથી ઘણાં ગરીબ કુટુંબો તથા
આગળનાં દુરનાં સગા વહાલાંઓ પળાતાં હતાં
અને તેઓ સર્વ વચ્ચે એવણુ પોતાના નામ પ્રમાણે મીઠાં હતા.

વળી એવો બાઇ પોતાના ધરમપર એટલાં ચુસ્ત અને પક્કા
એકીનનાં હતાં કે તેવણુ દરેક ધર્મી કામમાં
ધર્મ ઉપર આદર. હાંમ બીડતાં તેમજ આતશબહેરામો વીગેરેમાં સદા
સખાવત કરતાં રહેતાં, તે એટલા વેર કે સર

દીનશાહની દર સાલમેહને ટાંકણે મરહુમ બાપ પોતે પોતાની બેટીઓ સાથે આતશબેહરામે અને દરેમેહરમાં સેજદો કરવા જતાં, અને દર વરસે અઠ્ઠકું રૂપાનું અફરગાનીઉ ખુમચો-ચીખ્યો-ચમચ સાથેનો રૂ. ૪૦૦ થી વધુ કીમતનો સેટ કરી કોઇ એક ધર્મસ્થળમાં બેટ આપતાં રહ્યાં હતાં, જેથી પોતાની હુધયાતીમાં તેવા ૪૦ ચાલીસ સેટ મુંબઇ અને દેશાવરોના આતશબેહરામ અગીઆરીઓમાં ચહડાવી ચુકાથી ધણીખરી દરેમેહરો પુરી કરી રહ્યાં હતાં.

લેડી સાકરબાઇના સાદા ખવાસનો એક જાણવાજોગ દાખલો તા. ૧૨ મી માર્ચ ૧૮૯૦ ના ‘જમે જમશેદ’ એમની સાદાઇ. મધે તેના જાણીતા લખનાર ‘કાકા કાકાણે’ આખ્યો હતો તે ધડો લેવા જોગ હોવાથી હેઠળ એજ પત્રના શબ્દોમાં આખ્યે છીયે:—

“એક દીને આ ધરમી બાપ પોતાની બે ઘોડાની પાદશાહી રથમાં ધમધમ કરતાં મહાલક્ષ્મી તરફથી જતાં હતાં તે વેળાએ એક ગરીબ પારસી પીઠાંવાલાના મુકામ આગલ તેવણે પોતાની ગાડી ઠોળાડી તે પીઠાંવાલાની ગરીબ બાયડી, જે પોતાને ત્યાં કામે કાળે આવતી હશે અને જેની સાથે તેમને પીછાન હશે, તેણીની શખ્ત માંદગી વીશે જાણી તેમણે ગાડી મધેથી ખખર પુછાવી તેણીને એક જીવાન બેટો ગાડી આગળ આવી ગરીબોનાં ધારા પ્રમાણે બે હાથ બેડી શેઠાણી બાઇની આટલી સાલેશાઇ માટે થોડો થોડો થઇને પોતાની મરવા પડેલી માતાની હકીકત કહેવા લાગો. એટલામાં સામેથી લેડી સાકરબાઇનાં બીજાં એક માતખર શહીની ગાડી ધમધમ કરતી આવી લાગી, જેમાં પોતાનાં એક માતખર શહીને ખીરાજેલાં જોઇ તેમણે હસીને તેવણ તરફ ડોકું નમાવ્યું. આ બનાવ પછી થોડે દીવસે ઉપલાં શહીએ લેડી સાકરબાઇને ટપકા આપીને કહ્યું કે “બેન, તે દીવસે કોણ મુવા સાથે વાત કરતાં હતાં ! પીઠાંવાલાઓ સાથે દોસ્તી રાખો અને રસ્તા ઉપર ગાડી ઠોળાડી વાતચીત કરો તે કાંઈ શાઈ નહી. જરા આપણો દરજ્જો જાલવવો જાંઈએ !” આ સખુનો શાંભલી શદાના સાલેસ ખવાસવાલાં લેડી સાકરબાઇને કસો

ગુસ્સો લાગો નહિ, પણ તેમને આ હેંકાર ભરેલા શખુનો માટે ભારે બલાપો થવા લાગો અને તેમણે ધીરજથી પોતાની શહીને એટલુંજ કહ્યું ‘એન મને ધાસ્તી લાગે છે કે તમારે માથે બરગસ્તે દાહડો બેઠોજ, નહી તો આવા હંકાર ભરેલા શખુનો કબી પણ તમને સુજ પડે નહી.’ લેડી સાકરબાઈની કુદરતના ભેદને પામવાની આ તરફ શાચી હતી કેમકે જુજ વખતમાં પેલી શહીની હાલત એવી થઈ પડી કે નહી બોલવાના નવ ગુણ.”

તા. ૭ મી માર્ચ ૧૮૯૦ ના ‘ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા’ એ લેડી સાકરબાઈના ઉંમદા ગુણો વિષે જણાવ્યું હતું કે કરકસરની તારીફ. એવણુ હંમેશા કરકસર કરવા બાબે હમદીનોને બોધ દેતાં હતાં, એટલુંજ નહી પણ પોતે કરકસરના નિયમ મુજબ ચાલતાં. તેવણુ કહેતાં કે કરકસરજ ડાહપણની દીકરી, મિતાહારપણાંની બહેન અને ઉદારતાની માતા છે. ઉપલાં પત્રના એ વિષેના શબ્દો હેઠળ આપ્યે છીયે:—

“She (Lady Sakarbai Petit) possessed much practical sagacity and with financial, she blended moral, strength. Although she was literally rolling in wealth, she preached and practised economy which she said was the daughter of prudence, sister of temperance, and the mother of liberality. She advised her relations and friends to be charitable, believing, as she did, that it was only ‘the open hand that was filled the fullest.’ (Times of India, 7th March 1890).

‘જામે જમશેદ’ ના જણાવવા મુજબ “ગમે એવી આબાદ પૈસેપુર હાલત છતાં લેડી સાકરબાઈ મોટાઇ તથા મોટાઇથી નિરાળાં. ચઢીયાતાપણું શું છે તે જણતાંજ ન હતાં. તેવણુ સદાનાં સાદાં હતાં. ગમે એવાં ગરીબની સાથબી સરખીજ રીતે વસ્તતાં અને ગરીબના દુખમાં ભાગ લેવાને તથા પોતાથી બનતો હિસ્સો આપવા અપાવવાને સદા તક્યાર રેહતાં.”

આગળ ચાલતાં એજ પત્ર પુછે છે, “કાણુને વ્હાલી માતા બહુ પ્યારી હોતી નથી? એન સાકરખાઇએ પોતાના માતાના પુનને ખાતર ધરાનીઓની ધરમશાળા માટે તેમજ ધરાનના જરથોસ્તીઓની હાલત સુધારવા માટે હજારોની રકમો વખતે વખત આપી અપાવી છે.”

લેડી સાકરખાઇના ઉઠમણાંમાં તેમના પુનને સાડું તેમણાં ધણી સર દીનશાહ પીટીટે રૂ. ૩૬ હજાર તથા ખેશી-ઉઠમણું. ઓએ મળી એકંદર રૂ. સવા લાખની સખાવત કીધી હતી જે મધેથી રૂ. ૪૬૫૦૦ મુંબઇની પારસી પચાએતનાં જુદાં જુદાં ફડોમાં આપવામાં આવ્યા હતા.

અત્રેની પરેલ ખાતેની એમનાં નામની જનવરોની હાસ્પીટલ તથા ધરાનીઓના તેમજ પારસી પચાએતના ફડોને એમનો વારંવાર ટેકા હતો. પોતાની વૃષ્ઠ વય છતાં છેલ્લાં બે વર્ષ લાગત પોતાના ખાવંદની સાથે ઠેઠ કલકતા સુધીની મુસાફરી એવણે કીધી હતી.

લેડી સાકરખાઇનું બસ્ટ એમના નામની ઉપલી તેમનું બસ્ટ. જનવરોની હાસ્પીટલ ખાતે જાહેર ઉધરાણાથી મુકવામાં આવ્યું છે.^૧

જરથોસ્તી ધર્મને લગતું એકખી ફંડ, એકખી દોખમું, યા અગીયારી, યા ધંબાર વગેરેનું ફંડ એમની મદદ વગર રહ્યું નથી. એમનાં માતાજી ધરાની તોખમનાં હોવાથી એવણની દીલસોઝી ખાસ કરીને ગરીબ ધરાનીઓ તરફ ધણી હતી, અને ગુલેસ્તાનખાતુના પુનને ખાતર ધરાનીઓની ધર્મશાળા માટે તેમજ ધરાનના જરથોસ્તીઓની હાલત સુધારવા માટે હજારોની રકમો વખતો વખત અપાવી હતી.

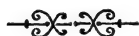
(પારસી પ્રકાશ દફતર ૩ જી પાનું ૩૨૯.)

---

૧ આ બખત કર્તાની કેતાબ ‘અહેવાલે ખાનદાને હાદીરોઈ’ના પા. ૩૨૨-૩૨૬ માંથી ચાકસ ફેરફાર સાથ લીધી છે.

લેડી સાફરબાઈને પેટે ૬ દીકરાઓ અને ૮ દીકરીઓ થયા હતાં, જેમનાં નામો નીચે મુજબ છે:—

૧. શેઠ કાવશજી દીનશાહ પીટીટ.
  ૨. શેઠ કરામજી દીનશાહ પીટીટ.
  ૩. શેઠ ધનજીભાઈ દીનશાહ પીટીટ.
  ૪. શેઠ સોરાબજી દીનશાહ પીટીટ.
  ૫. શેઠ કરદુનજી દીનશાહ પીટીટ.
  ૬. શેઠ બહમનજી દીનશાહ પીટીટ.
  ૭. બાઈ બીઆઈજી દાદી દાદીશેઠ.
  ૮. બાઈ નવાજબાઈ પીરોજશાહ મહેરવાનજી જીજીભાઈ.
  ૯. બાઈ રતનબાઈ કરામજી દોરાબજી પાંડે.
  ૧૦. બાઈ હમાબાઈ કરામજી રૂસ્તમજી કામા.
  ૧૧. બાઈ હીરાંબાઈ જમશેદજી નશરવાનજી પીટીટ.
  ૧૨. બાઈ માણેકબાઈ પીરોજશાહ બહમનજી જીજીભાઈ.
  ૧૩. બાઈ બસુબાઈ મહેરવાનજી સોહરાબજી જમશેદજી.
  ૧૪. બાઈ ગુલબાઈ રૂસ્તમજી નાનાબાઈ બહેરામજી જીજીભાઈ.
- (જીવો વંશાવલી)

મકરણ ૧૪ મું.

ગુલેસ્તાનબાનુનાં બહેનો.

ગુલેસ્તાનબાનુનાં ચાર બહેનો હતાં, જેમનાં નામો અમે આગળ આપી ગયા છીએ. હવે તેઓને લગતી ટુંક વિગતો હેઠળ આપીશું:—

શીરીનબાનુ રૂસ્તમ આગા.

ઈરાનથી આવેલા કચેખશર યઝદયારના વડાં બેટી શીરીનબાનુ

ધરાનમાંજ રહીને ત્યાંના જરથોસ્તી ફસ્તમ ફાબોક્ષી શીરીનબાનુ ફસ્તમ (ફરોબખ્શ-ફરોબર્ગ-પલામર્ઝ) આમાને પરણ્યાં પલામર્ઝ આગા. હતાં. શીરીનબાનુના પીતા કયખ્શર ગુલેસ્તાનબાનુને ધરાનથી અત્રે લાવવા બાદ પાછા ધરાન જઇને શીરીનબાનુને પણ અત્રે લાવ્યા હતા.

શીરીનબાનુના કુટુંબમાં 'ફરોબર્ગ' નામ આવે છે તે નામ ફરોબર્ગ નામની અસલ કયાની પહેલવાન 'ફરીબોર્ઝ' પરથી હતપતી. અપંબંશ થયુ હોય એમ ધારવામાં આવે છે.

મજકુર ફસ્તમ ફરોબખ્શ ધરાનથી મુંબઇ આવ્યા બાદ ફક્ત ૧૧) માસમાં મરણ પામ્યા હતા. એવણની સાથે એવણના જમાઇ શેઠ ખોદાદાદ બેહરામ (શેઠા બરબોરજી તથા અસપંદીઆર ખોદાદાદ ધરાનીના પીતા) પણ અત્રે આવ્યા હતા.

(પારસી પ્રકાશ દફતર ખીજું પા. ૨૧૧.)

એમના ફરજંદો. શીરીનબાનુને નીચલાં ફરજંદો થયાં હતાં:—

૧. જમશેદજી.
૨. ખશરુભાઇ. (ખરશેદજી)
૩. રતનબાઇ ખોદાદાદ ધરાની.
૪. મીઠીબાઇ કાવસજી ગાંધી.
૫. શેહરયારજી.

મી. જમશેદજી ફસ્તમજી ધરાની (આગા.)

શેઠ જમશેદજી ફસ્તમજી ધરાનીનો જન્મ ધરાનમાં થયો હતો; અને ત્યાંથી ઇ. સ. ૧૮૨૪માં અત્રે આવ્યા પછી થોડીજ મુદતમાં શેઠ બરબોરજી ફરામજી પાંડે સાથે પહેલવહેલા ચીન ગયા હતા, અને ત્યાંના વેપારનો ધણોડ અનુભવ મેલવીને ઇ. સ. ૧૮૪૦ માં શેઠા બહમનજી અને પેસ્તનજી ફરામજી કામાની કુંપનીમાં ભાગ્યા થયા હતા. એ પછી તે પેહડી મેશરસ પી. એન્ડ ડી. એફ. કામાની કુંપનીમાં

બહુલાઈ ગઈ હતી, જેના એવણુ સેવક સુધી બાગ્યા હતા. એવણુ ઇ. સ. ૧૮૨૪ થી તે ૧૮૫૪ સુધી ચીનની અનેક સફરો કરી હતી, અને ત્યાંના વેપારીઓમાં એવણુ મોટો વગ-વસીલો ધરાવતા હતા.

(પારસી પ્રકાશ દ્વિતર ૨ જી પાનું ૨૧૧.)

ચીનનો અફીણનો વેપાર, તેની ઉપર આવેલી તવાઈ.

મી. જમશેદજી ચીન મધિ મુંબઈના વેપારીઓના આડલા તરીકે ગયા હતા, અને ત્યાં તે વેળા અફીણનો મોટો વેપાર ચલાવતા હતા. અત્રેથી અફીણ ચીન તરફ રવાના થતું હતું તે વેચી આપણા પારસીઓ મોટી દોલત મેળવતા હતા.

ઇ. સ. ૧૮૩૯ ના સાલમાં ચીનની સરકારે પોતાની રૈયતમાં અફીણનો વેપાર બંધ કરવાનો મજબુત ઠરાવ કીધો હતો અને તે માટે

પોતાના લીન નામના એક ઉમરાવને પુર અખ-
એ વપાર ઉપર ત્યાર આપીને હાઈ કમીશનર ઠેરવી પેકીનથી કંતાન આવી પહેલી ખાડ. તરફ મોકલ્યો હતો. તે કમીશનરે પોતાના આવ્યા

આગમજ ગુપ્ત રહીને બાહર દેશાવરના વેપારી-
ઓના અફીણના ધંધા સંબંધી તે લોકોનાં નામ, નીશાન તથા વહીવટ સુધાંની વાકીફગારી મેલવ્યા બાદ, તા. ૧૦ મી માર્ચ ૧૮૩૯ ને દીને કંતાન ખાતે આવી એક સખ્ત ઢઠેરો બાહરવાલા વેપારીઓ ઉપર કાઢ્યો, અને તેમાં તેણે પોતાને હસ્તક કંતાનનાં ફરીયામાં જેટલું અફીણ હોય તે સધળું બાળી નાખવા માટે ઉપલા હાઈ કમીશનર લીનને સ્વાધીન કરવાને, અને હવેથી અફીણનો વેપાર ચીનમાં નહીં કરવાને એક લખત કરી આપવાની માંગણી કીધી હતી. આ ઢઠેરો “હોંગ મરચટો” એ કંતાનની એમબર ઓફ કોમર્સના અધીકારીઓને બોલાવીને તેમની હજુરમાં વાંચી સંભળાવ્યો હતો. આ ઉપરથી એમબરના સલાસદો જેમાં ઇંગ્લેન્ડ, અમેરીકન, ડચ વિગેરે પરદેશી વેપારીઓની સાથે પારસીઓ પણ હાજર હતા, તેઓએ તે મીજલસમાં એવું ઠેડવું કે “હોંગ મરચટો” ઉપર એક

મરહુમ શેહ જમશેદજી રસ્તમજી ધરાની (આગા) અને એમના
સૌથી નાના દીકરા જહાંગીર.

શેઠ બરજેર આગા અને પાર્ટી યજ્ઞની મુલાકાતે (૧૯૩૨) ઘરાની લેખાસમાં.

મી. કમળાશયે. અ. ડીટર : મી. બરજેર સો. આગા : મીરસિસ જરબાનુ બ. આગા : મી. જમશેદ બરજેર આગા.

કાગજ લખીને જણાવવું કે પરદેશી વેપારીઓના સ્વાધીનમાં અત્રે તથા દરિયામાં જે અશીણ છે તે કાંઈ તેમનો પોતાનો માલ નથી, પણ મુંબઈ અને વેલ્લતવાલા વેપારીઓનો છે, કે જેમની તરફથી તેઓ તો માત્ર આડત ચલાવે છે, માટે એ બાબેનો પકડો વિચાર તથા બદોબસ્ત તેમના સાથે કરીને જવાબ વાલશે. એ ઉપરાંત મજકુર વેપારીઓએ એક અરજી હાઇ કમીશનર લીન જોગ કરીને તેમાં કબુલ્લત લખી કે તેઓ હવે પછી અશીણનો વેપાર ચીનના દેશો સાથે કરશે નહીં, પણ તેમના સ્વાધીનનું એટલું અશીણ તેમના બાહેરગામવાલા આડલાઓનું હોવાથી તેઓ તે ચીનના સત્તાવાલાઓને એ કામ હવાલે કરવાનો જોખમ પોતાને માથે લઈ શકતા નથી, માટે તેઓ દરેકની કામના મુખ્ય આગેવાનોને બોલાવી તેઓ સાથે એ બાબેના બદોબસ્ત કરવા.

(પા. પ્ર. દફ. ૧ જુ. પા. ૩૪૦).

જમશેદજી રસ્તમજી ધરાની (આગા) નું અરજીમાં જોડાવું.

આ અરજી ઉપર વીશ પારસી વેપારીઓની સહી હતી તેઓમાં એક મી. જમશેદજી રસ્તમજી ધરાનીની પણ હતી.

આવી અરજી છતાં પેલા લીને સંદેશા ચલાવવાનું મુકી દઈ નદીના કિનારા બાહેર કેટલીક મનવારો લાવીને વેપારીઓને નઝરકેદ. તથા કીનારા ઉપર તંબુઓ નાખી કેટલુંક લસ્કર ભેગું કર્યું, અને પછી કુલે પચરંગી પરદેશી વેપારીઓ જેઓની સંખ્યા આશરે હઠીસોથી વધુ હતી, તેઓની આસપાસ લસ્કર ગોઠવીને સઘળાઓને નઝરકેદ કરીધા.

આ નઝરકેદ પડેલા પરદેશી વેપારીઓમાં ૪૦) થી વધુ પારસીઓ હતા જેઓમાં બનાજી, પટેલ, મોદી, નઝરકેદીઓમાં બીસ્તી, બાટલીઓઈ, શેકના, રાણા, પાંડે, તયાક, કેટલાક પારસીઓ. મહેતા, મામા, ચીનાઈ, શરાફ વિગરે હતા, તેઓ મધ્યે 'મુંબઈનો બહાર' ના પાછળથી કર્તા મી.

રતનજી ફરામજી વાછા સાથે મી. બરજોર આગાના બપાવા શેઠ
જમશેદજી રસ્તમજી ધરાની પણ હતા.

એ દરમ્યાન તુરતજ ઘટતા ઉપાયો લેવાને ઇંગ્લેજ વેપારખાતાનાં
વડાએ ચીનાઇ સરકાર સાથે સંદેશા ચલાવ્યા,
બાળી નાંખાવેલું પણ તેનો કાંઇજ સાર નહિ નીપજ્યો, જેથી તેણે
અશીલુ. ઇંગ્લેજ વેપારીઓના બાબે ઇન્ડિયની રાણી તરફથી
પોતે જોખમ લઇ ખીટીશ વાવટાના વેપારીઓ
પાસથી પોતાના સ્વાધીનમાં જેટલું અશીલુ હતું તે સઘળું ચીનાઇ
સત્તાવાલાઓને હવાલે કીધું, અને તેઓએ ઇંગ્લેજ અમલદારોની નજર
આગળ તે કુલે અશીલુ બાળી નાંખ્યું.

એ બાળી નાખેલાં અશીલુની વીશ હજાર ઉપર પેટી હતી
એ અશીલુની દીમત. જેની કીમત રૂ. ત્રણ કરોડની અંકાતી હતી.

આ ઉપરથી ચીનના સર્વ પરદેશી વેપારીઓએ એવો ઠરાવ
કીધો કે તેઓએ ચીનાઇ સરકાર સાથે કશા
હોંગકોંગ જઇ વસ્તું. સંદેશા ચલાવવા બંધાવું નહી. આ પછી ચીનાઇ
સરકારે મનવારો દુર કરી વેપારીઓને કંતાન
છોડી જવાનો હુકમ કીધો, જેથી તેઓ પોર્ચુગીઝોને તાબેના મકાઉ
શહેરમાં જઇ ત્યાંથી ઇંગ્લેજ તાબાના વહાણોમાં ચઢી હોંગકોંગ જઇ વસ્યા.

આ પછી ખીટીશ વાવટાને આવી રીતે અપમાન થવાથી
ચીનાઇ અને ઇંગ્લેજ સરકારો વચ્ચે લડાઇ ઉભી
ચીન સાવની ઇંગ્લેજ થઇ, જેમાં આખરે ખીટીશોની ફતેહ થઇ, જેના
સરકારની લડાઇ- કાલકરારોની ખુબીથી ચીનાઇ સરકારે જે અશીલુ
તેથી હોંગકોંગનું બાળી નાંખેલું હતું તેનો બદલો ભરી આપ્યો,
બાકી આપણને અને હોંગકોંગનું બાકી અને ટાપુ ઇંગ્લેજોએ સ્વાધીન
લીધાં અને કેટલાક ચીનાઇ મુલકોમાં વેપારની
બંધી હતી ત્યાં વેપાર ખોલ્યો.

(પારસી પ્રકાશ, દ્વિતર ૧ લું, પા. ૩૪૦-૩૪૨).

આ વું પરીણામ ચીનના અશીણના વેપારની એ કરારે થયેલી
 અંધીનું આવ્યું તેમાં પારસી વેપારીઓને જળરો
 પરીણામ-મી. જમ. માર પડ્યો. તેઓ કંતાનથી ઉઠાંગરી કરો મકાઉ
 શેદ ૩. ધરાની થઇ હોંગકોંગનાં બારામાં જઇ વસ્યા, પણ અશી-
 (આગા) એ આ- ણુના વેપારમાં જે દોલત મલતી તે સદાની અંધ
 પેલા ભોગ. પડી. કંતાનના પચરંગી વેપારીઓ સાથ લડતમાં
 જોડાયલાઓ મધે મી. જમશેદજી રૂસ્તમજી ધરાની
 (આગા) એ પણ સામેલ થઇ અરજીઓ કરવા અને નઝરકેદમાં
 રહેવાને હિમત બતાવીને મુંબઇના જે વેપારીના તેવણુ આડ્યા હતા
 તેમના લાભો જાતીભોગે સંભાળ્યા હતા.

મી. જમશેદજી પોતાના માસીના દીકરી (ગુલેસ્તાનબાનુનાં
 એન પીરોજબાનુનાં દીકરી) બાઇ જરબાઇ
 લગન. પેસ્તનજી મહેરહોમજીને પરણ્યા હતા.

મી. જમશેદજી તા. ૧૨ મી ડીસેમ્બર ૧૮૬૬ (રોજ ૨૧ માહ
 ૪ (ક.) ૧૨૩૬ યઝ્દેજ્દરી) ને દીને ૫૬ વર્ષની
 મરણ. ઉંમરે મરણ પામ્યા હતા. ઇ. સ. ૧૮૬૪ માં
 કદમી દસ્તુર માટે નીલાવ ફંડ નીકળ્યું તેમાં
 એવણે રૂ. ૩૦૦ ની રકમ ભરી હતી. વળી ઇ. સ. ૧૮૬૬ માં
 જાણીતા અવસ્તા રોકાલર પ્રો. ડોક્ટર મારટીન હાઉગની કદરશનાસીનાં
 ફંડમાં એવણે પોતાનો હિસ્સો આપ્યો હતો.

(પારસી પ્રકાશ, દફતર રજી પાનું ૯૦, ૧૮૦, ૨૧૧.)

એવણુ મી. અરજેર સોહરાબશાહ આગાના બપાવા થતા હતા. શેડ
 જમશેદજી આગા અને તેઓના વડા બેટાઓ ચીન તરફ વેપાર કરતા હતા.

અરશેદજી અને શહેર્યારજી રૂસ્તમ ધરાની.

રૂસ્તમ ફરોબખશના બીજા દીકરાઓ નામે શેડો અરશેદજી
 અને શહેર્યારજી હતા, જેઓ પણ પોતાના ભાઇ જમશેદજી સાથે
 પ્રથમમાં, અને પાછળથી પોતાના હિસાબે, ચીનનો વેપાર કરતા
 હતા, અને બંનેએ ત્યાંની ઘણીક સફરો કીધી હતી.

જમશેદજી રસ્તમજી આગાના ફરજદો.

મી. અરબેર સોહરાબશાહ આગાના અપાવાને નીચલાં સાત ફરજદો થયાં હતાં :—

૧. બાઇ દીનબાઇ જેવણ બોમાસ ખોદાદાદ ધરાની (આગા) સાથે પરણ્યાં હતાં.

૨. રસ્તમજી જેવણ સાકરવહુ બેહરામજી પાંડે (ગુલેસ્તાનખાનુના દીકરા બેહરામજીના દીકરી) સાથે પરણ્યા હતા.

૩. પેસ્તનજી જેમને એક પછી એક નીચલી ત્રણ ધણ્યાણીઓ હતી :—

(ક) બાઇ ગુલબાઇ ખરશેદજી બુમલા, એવણનાં મરણ બાદ

(ખ) બાઇ કુવરબાઇ હીરજીભાઇ પટેલ, અને આ છેલ્લાંનાં મરણ બાદ

(ગ) બાઇ નવાજબાઇ જમશેદજી બુમલા.

૪. ફરામરોજ જેમને એક પછી એક નીચલી બે ધણ્યાણીઓ થઇ હતી :—

(ક) બાઇ બાઇજી હોરમસજી નકુવાલા, અને એવણનાં મરણ બાદ

(ખ) બાઇ માણેકબાઇ શાપુરજી નારીયેલવાલા.

૫. બાઇ બચુબાઇ જેવણ ખરશેદજી પેસ્તનજી ધરાની (આગા) સાથે પરણ્યાં હતા.

૬. સોહરાબશાહ, જેવણ સુનામાય નસરવાનજી ચાંદાભાઇ સાથે પરણ્યા હતા.

૭. જહાંગીર જેમને નીચલી બે ધણ્યાણીઓ થઇ હતી :—

(ક) પીરોજબાઇ બેહરામજી કામા, જેવણ ગુલેસ્તાનખાનુનાં બહેન નવાજખાનુના દીકરા બેહરામજીના દીકરી થતાં હતાં. અને તેવણના મરણ બાદ

(ખ) રતનબાઇ (મહેરબાઇ) ખરશેદજી પારખ.

મરહુમ શેઠ સોહરાયશાહ જમશેદજી વ્યાગા.

મરણ: તા. ૭-૨-૧૯૨૪.]

મરહુમ બાઈ સુનામાય સોહરાબશાહ આગા.

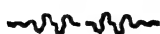
મરણ: તા. ૫-૬-૧૯૦૬.]

સોહરાબશાહ જમશેદજી આગા.

સોહરાબશાહ જમશેદજી ૩. આગા અત્રેની કોટની જીતી ફોરબ્સ આઇસ ફેક્ટરીમાં નોકરીએ હતા, અને તા. ૭ મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૨૪ (રોજ ૩૦ માહ ૬ (ક.) ૧૨૯૩ ય. ઝ.) ને દીને ૭૨ વર્ષની ઉંમરે ગુજ્યા હતા. એવણે નીચલાં ફરજદો થયાં હતાં:—

૧. બાઇ ધનમાય તે ફરેદુન બોમાસ આગાના ધણીઆણી.
૨. બરજોર (આર્કાટેકટ) જેવણ મી. જહાંગીર ખરશેદજી ઘડીઆલીના વડાં દીકરી બાઇ જરબાઇ સાથે પરણ્યા છે.
૩. દીનયાર જેવણ પ્રથમ બાઇ માણેકબાઇ ખરશેદજી સુનાવાલા સાથે પરણ્યા હતા, અને તેવણનાં મરણ બાદ બાઇ મેહેરબાનુ મેહેરવાનજી આગાને પરણ્યા છે.
૪. બાઇ બચુબાઇ તે મીનોચહેર જહાંગીર ધરાનીના ધણીઆણી.
૫. કેબશઃ જેવણ ગુલબાઇ કેબશઃ ઉમરીગર સાથે પરણ્યા છે.
૬. બાઇ પરીન તે જમશેદ જહાંગીર ધરાનીના ધણીઆણી.
૭. બાઇ તેહમીના તે અરદેશર નવરોજી ગીલડરના ધણીઆણી.

શેહ સોરાબશાહ જમશેદજી ધરાની (આગા) ના ધણીઆણી બાઇ સુનામાય, જેમનો જન્મ સુરત મધે થયો હતો, તેવણ તા. ૫ મી જુન ૧૯૦૬ (રોજ ૨૫ માહ ૧૦ (ક.) ૧૧૭૫ ય. ઝ.) ને દીને મુંબઇ મધે ૪૮ વર્ષની ઉંમરે ગુજ્યાં હતાં.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

મી૦ બરબોર સોરાબશાહ જમશેદજી આગાની જીંદગીનું ડુંક વૃતાંત.

ગુલેસ્તાનખાનુનાં વડાં બહેન શીરીનખાનુના નખીરા મી૦ બરબોર
સોરાબશાહ જમશેદ રૂસ્તમ ફોબોક્ષ (આગા) નો
જન્મ. જન્મ તા. ૨૯ મી નવેમ્બર ૧૮૭૯ (રોજ
૧૧, માહ ૪ કદમી ૧૨૪૯ ય. ઝ.) ને દીને
મુંબઈમાં થયો હતો.

એવણે અત્રેની મરહુમ શેઠ હોરમસજી જહાંગીર તાલ્યારખાનની
“ બોમ્બે પ્રોપ્રાયટરી લાઇટ રફુલ ” મધે ફેળવણી
ફેળવણી. લઈ, મેટ્રીક્યુલેટ થઈને એલરીન્સ્ટન કોલેજમાં
જોડાઈને પ્રીવીયસની પરીક્ષા પસાર કર્યા પછી
પુનાની “ કોલેજ ઓફ સાયન્સ ” માં જોડાયા હતા.

એવણે ૧૯૦૨ ની આખેરીએ લેવાયલી મુંબઈ યુનીવર્સીટીની
એલ. સી. ઇ. એલ. સી. ઇ. ની પરીક્ષા પસાર કરી હતી.

લ્યારબાદ એવણુ પ્રથમ મુંબઈ મ્યુનીસીપાલિટીમાં ધરોના
મ્યુનીસીપલ નોઢરી. તથા રસ્તાઓના ઇન્સ્પેક્ટર તરીકે નોકરીએ
રહ્યા હતા.

મેસર્સ શાપુરજી એન. ચાંદાભાઈની કું.

આ પછી એવણુ આર્કીટેક્ટસ, સીવીલ એનજીનીઅર્સ અને
આગથી થતી નુકસાનીનો અડસટો કરનારાઓ મેસર્સ શાપુરજી એન.
ચાંદાભાઈની કું.માં જોડાયા હતા. આગલી પેહેડી ૧૮૬૮ માં એવણુના
મમાવા મરહુમ શેઠ નશરવાનજી ચાંદાભાઈ, જેવણુ મુંબઈમાં પેહેલા
ધંધો કરનાર (practising) પારસી સીવીલ એનજીનીયર હતા, તેવણે
સ્થાપી હતી. આ પેહેડીમાં ૧૮૮૦ માં તેવણુના વડા બેટા શેઠ શાપુરજી

મી. અરેન્ડેર વ્યાગા અને તેમનું કુટુંબ.

મીડીસ ડીઝીન જમશેદ, મી. જમશેદ, મીડીસ વરયાનુ અરેન્ડેર, મા. બેદરામ, મી. અરેન્ડેર, મી. ફરતમ, મીડીસ ગુલ ફરતમ.

એકેલા:— (ડાબી આગળથી) મી. અરવિંદર સા. જ. આગા, ડૉ. ફરીદુન કે. દાદાયાનંદ, સર હોરમસંદ કા. દીનશાહ,
મી. પશોતન ડૉ. મારકર, મી વીકાંદ અ. નારોપારવાલા, મી. ખુરશેદહ લીમંદ.
ઉમેલા:— (ડાબી આગળથી) મી. કમખુસરો અ. ડીટર, મી ડીરાંજ. સા. ગઝદર, મી. સોહરાય વ્હાડીઆ, મી. દીનશાહ ન. પાનડી.

જોડાયા હતા. શાપુરજી પાછલથી લંડનના એફ. આર. આઇ. બી. એ. (ફેલો એફ ધી રોયલ ઇન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ બ્રીટીશ આર્કીટેક્ટસ), એમ. એસ. એ. (મેમ્બર એફ ધી સોસાયટી ઓફ આર્કીટેક્ટસ), અને એમ. એસ. ઇ. (મેમ્બર એફ ધી સોસાયટી ઓફ એનજીનીયરસ) થયા હતા. મુંબઇમાં પારસી ગ્રેકટીસીંગ આર્કીટેક્ટોમાં તેવણ પહેલવેહલા એફ. આર. આઇ. બી. એ. હતા.

મુંબઇની હોર્નબી રોડની સર બેહેરામજી જીજીભાઇ વાલી એલીસ બીલ્ડીંગ, ક્રાંટની એપોલો સ્ટ્રીટની ગ્રેટ વેસ્ટર્ન હોટલ વાલી નવી બીલ્ડીંગ, ખંબાલા હીલની ફરામજી પીટીટ પારસી સેનિટરીયમ, અને રાજપીપલા રાજ્યની હોસ્પીટલના કામો આરકીટેક્ટ તરીકે મી. શાપુરજીને હસ્તક થયાં હતાં. મી. યરજોર આગા એ પેહેડીમાં ૧૯૦૭માં જોડાયા હતા, અને સારપછી ૧૯૨૦ માં મી. શાપુરજી ગુજર પામવાથી મી. યરજોર એ પેહેડીના એકલા માલેક થઇ એ પેહેડીને ઘણી ધીકતી હાલતમાં મેલી છે.

મી. યરજોર આગાએ આર્કીટેક્ટ તરીકે મેળવેલી ઉચી પદવીઓ વીજેરે.

ઈ. સ. ૧૯૧૨ માં મી. યરજોરને રોયલ ઇન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ બ્રીટીશ આર્કીટેક્ટસ (લંડન) ના લાઇસેન્સીયેટ, અને સોસાયટી ઓફ આર્કીટેક્ટસ (લંડન) ના મેમ્બર તરીકે ચુંટી કાઢવામાં આવ્યા હતા.

૧૯૨૨ માં એવણ ફેલો એફ ધી સોસાયટી ઓફ આર્કીટેક્ટસ (લંડન) નેમાયા હતા જેનાં એવણ પહેલા હોદ્દા ફેલો હતા.

એજ વરસમાં એઓને ઇન્સ્ટીટ્યુશન ઓફ સ્ટ્રક્ચરલ એન્જીનીયર્સ (લંડન) ના મેમ્બર, અને ૧૯૨૪ માં ઇન્સ્ટીટ્યુશન ઓફ એન્જીનીયર્સ (ઇન્ડયા) ના મેમ્બર બનાવવામાં આવ્યા હતા.

૧૯૨૫ માં એમને રોયલ ઇન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ બ્રીટીશ આર્કીટેક્ટસ (લંડન) ના ફેલો નેમવામાં આવ્યા હતા.

૧૯૨૮ માં એવણુને ઇન્ડયન ઇન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ આર્કીટેક્ટસના ફેલો, અને બોમ્બે એન્જનીયરીંગ કોંગ્રેસના મેમ્બર નેમવામાં આવ્યા હતા.

૧૯૨૯ થી એમને આર. આઇ. બી. એ. એક્સામીનેશન બોર્ડ ઇન ઇન્ડયાના મેમ્બર, ઓનરરી સેક્રેટરી અને ખજાનચી નેમવામાં આવ્યા છે. તેમજ એજ બોર્ડ તરફથી હિંદમાં લેવાતી એ. આર. આઇ. બી. એ. ની ફાઇનલ (છેલ્લી) અને સ્પેશ્યલ-ફાઇનલ પરીક્ષાના પરીક્ષક તરીકે ૧૯૩૨ થી હજી સુધી ચાલુ છે. પરીક્ષક તરીકે એવણુ પહેલવેહલા અને એકલા પારસી છે. આ બોર્ડ ઉપર પહેલાં કેટલાક વરસો સુધી એવણુની નેમણુંક ઇન્ડયન ઇન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ આર્કીટેક્ટસની કાઉન્સીલ મારફતે થતી હતી, ત્યાર બાદ તે લંડનની આર. આઇ. બી. એ. કાઉન્સીલ તરફથી થતી આવી છે.

૧૯૩૧-૩૨ માં એવણુને સર્વાનુમતે ઇન્ડયન ઇન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ આર્કીટેક્ટસ, જે લંડનની રોયલ ઇન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ બ્રિટીશ આર્કીટેક્ટસ સાથે જોડાયેલી (affiliated) છે, તેના પ્રેસીડન્ટ નેમવામાં આવ્યા હતા. આ માન મેળવનાર એવણુ પહેલા હિંદીવાન અને પારસી છે. વલી એજ સાલોમાં એવણુની લંડનની રોયલ ઇન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ બ્રિટીશ આર્કીટેક્ટસની કાઉન્સીલ પર નેમણુંક થઇ હતી. આ માન મેળવનાર પણ એવણુ પહેલવેહલા હિંદીવાન અને પારસી છે.

૧૯૩૫ માં એમને ઇન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ એન્જનીયર્સ (ઇન્ડયા) ના મુખ્ય સેન્ટરના સર્વાનુમતે ચેરમેન નેમવામાં આવ્યા હતા. ખાનગી પ્રેક્ટીસ કરનાર આર્કીટેક્ટ તરીકે આ માન મેળવનાર એઓ પહેલવેહલાજી હતા. વળી એજ સાલમાં એવણુને એ ઇન્સ્ટીટ્યુટના વાઇસ-પ્રેસીડન્ટ નેમવામાં આવ્યા હતા. આ મંડળને કીંગ-એમ્પરર તરફથી રોયલ ચાર્ટર ગ્રાન્ટ કરવામાં આવ્યો હતો, કે જે માન મેળવનાર આ પહેલવેહલાજી હિંદી મંડળ છે.

જુદા જુદા મંડળો સાથેનો સંબંધ.

૧૯૨૧ થી મા. બરખેર અત્રેની ઝોરાસ્ટ્રીયન બીલ્ડીંગ સોસાયટી લીન્ના ડીરેક્ટર છે.

૧૯૨૬ માં એવણુ બાઇ આવાંબાઇ ફરામજી પીટીટ પારસી છોકરીઓની ઓરફનેજની મેનેજીંગ કમીટીમાં નેમાયા હતા અને ત્યારથી ચાલુ છે.

૧૯૨૭ થી એવણુ પારસી સેન્ટ્રલ એસોશીએશન કોઓપરેટીવ હાઉસીંગ સોસાયટી લી. ની મેનેજીંગ કમીટીના સભાસદ છે.

૧૯૨૮ માં દેવલાલીની ડો. બહાદુરજી સેનેટોરીયમની મેનેજીંગ કમીટીમાં ચુંટાયા હતા અને ત્યારથી ચાલુ છે.

૧૯૩૧ ના સાલથી ઝોરાસ્ટ્રીયન બીલ્ડીંગ ફંદના ટ્રસ્ટી તરીકે ચાલુ છે.

૧૯૩૨ થી બાઇ નવાજબાઇ મુલ્લાં સ્કુલના ટ્રસ્ટી તરીકે હજી સુધી ચાલુ છે.

૧૯૩૩ થી ધી ધી ધરાન્યન વીમેન્સ એડ્યુકેશનલ ફંદ કમિટી (મુંબઇ) હસ્તકની બાઇ રતનબાઇ તાતા (બામજી) અનોશીરવાન દાદગર ગર્લ્સ હાઇસ્કુલ, તેહરાનની મુંબઇની એક્ઝીક્યુટીવ કમિટીના મી. બરજોર આગા એક સભાસદ છે.

૧૯૩૩ થી હજી સુધી ધરાન લીગની મેનેજીંગ કમીટીના મેમ્બર તરીકે ચાલુ છે.

૧૯૩૫ માં એઓને (મરહુમ) નામદાર શહેનશાહ જ્યોર્જ પાંચમાંની સીલ્વર જીબીલી ફંડ કમીટીના મેમ્બર તરીકે ચુંટવામાં આવ્યા હતા.

૧૯૩૭ થી દાદર પારસી કોલોની મધ્યની જહાંગીર બરજોરજી વામ્જા સ્કુલ બોર્ડના મેમ્બર તરીકે ચાલુ છે.

૧૯૩૯ થી ધરાની જરથોસ્તી અંબુમનના વાઇસ-પ્રેસીડન્ટ તરીકે ચુંટાયા છે.

એજ સાલમાં આર. એચ. પાટક ઇન્ડસ્ટ્રીયલ ટ્રસ્ટના એક ટ્રસ્ટી તરીકે એમની નેમલ્યુંક થઇ છે.

વળી મી. બ્રજેશ્વર આગાએ આર્કીટેક્ટ તરીકે મુંબઈની આશરે ૧૫) મીલોની ઇમારતોનાં ધરખમ વધારા કરી આપ્યા છે. ૧૯૨૫ માં અમદાવાદના આશરે ૫૦) મીલ માલેકાએ એમને પોતાની મીલોની ઇમારતોની તપાસ કરીને રીપોર્ટ કરવાને નેમ્યા હતા, જે રીપોર્ટ સરકાર સનમુખ મેળાતાં ધણા વજનદાર ગણાયા હતા. મુંબઈની મીલ એનર્સ એસોશીએશન તરફથી ૧૯૨૮-૨૯ માં મુંબઈની મ્યુનીસીપાલિટી સાથે મીલોની રેટેન્ડલ વેલ્યુ નક્કી કરવા માટે એમની સેવાનો લાભ લેવામાં આવ્યો હતો.

એવણને અનેક કોર્ટોએ પોતાની સનમુખના મુકદમામાં લવાઈ, અખાયર અથવા કમીશનર નેમ્યા હતા, અને એજ માફક ફેટલાક ખાનગી ગ્રહરથોએ પણ એમને એવુંજ જોખમદાર કામ સોંપ્યું હતું અને હજી પણ ઉપર જણાવ્યા મુજબ કામો સોંપાય છે.

મરહુમ સર દીનશાહ માણેકજી પીટીટ (બીજા બેરોનેટ) ટ્રસ્ટ સેટલમેન્ટના ટ્રસ્ટીઓના તથા સર રતન તાતા ચેરોટીના ટ્રસ્ટીઓના એવણ આર્કીટેક્ટ છે.

જાહેર સંસ્થાઓ માટે ઇમારતો.

એવણે આર્કીટેક્ટ તરીકે કેટલીક જાહેર સંસ્થાઓ માટે ઇમારતોના કામો કીધાં છે. જેવાં કે વેસ્ટર્ન ઇન્ડિયા ટર્ફ કલબ માટે મુંબઈ અને પુનાના રેસ કોર્સ પરના કામો, શેઠ ફરામજી કાવસજી ઇન્સ્ટીટ્યુટ બીલ્ડીંગ, રોક એક્સચેન્જ બીલ્ડીંગ, મારવાડી વીદ્યાલય, શેઠ મંચેરજી કામા અથોરનાન ઇન્સ્ટીટ્યુટ વીગેરે.

મી. બ્રજેશ્વરે ગ્વાલીઅરના મહારાજા માટે એક પોલીટીકનીક ગ્વાલીઅર રાજ્યમાં ઇન્સ્ટીટ્યુટ જે ચારસો શીટ લાંબી છે તે ઇમારતના આર્કીટેક્ટ તરીકે ગ્વાલીઅરમાં બાંધી બાંધકામ. છે. એવણે એ રાજ્ય માટે સેક્રેટરીએટ, સ્કુલ, હોસ્પિટલ, વીગેરેના દીઝાઇન કીધા છે.

એ રાજ્યના કામકાજ માટે ૧૯૧૭ થી ૧૯૨૫ સુધી એમની પેહેડીએ ગ્વાલીઅરમાં એક બ્રાંચ ઓફીસ સ્થાપી ચલાવી હતી.

વળી એવણે માહારાણી સાહેબા ગજરાણી સીંધા માટે સાંકળી (ગોઆ) મધે વીઠાબા દેહેરાનું કામ આર્કીટેક્ટ તરીકે કીધું છે.

એવણે રાજપીપલા રાજ્ય મધે ત્યાંના રાજના મહેલનું રાજપીપલા રાજ્યમાં એક્ષ્ટેનશન (વધારો) કરવા ઉપરાંત ત્યાં નવો બાંધનામો. ગેસ્ટ હાઉસ અને નવી સ્કુલ બીલ્ડીંગના તથા યુવરાજ સાહેબ માટેના રહેવાના મકાનના કામે આર્કીટેક્ટ તરીકે કીધાં છે.

હાલમાં રાજપીપલા સ્ટેટમાં રાજપીપલા ખાતે એક નવો મોટો મહેલ જે “ ઇન્દ્રજીત પદમની મહેલ ” તરીકે ઓળખાશે તેનું કામ એવણુના હાથમાં આર્કીટેક્ટ તરીકે લગલગ પુરું થવા આવ્યું છે.

એજ માફક એવણે દેવગઢ બારીઆ રાજ્ય મધે દેવગઢબારીઆ રાજ્યમાં બાંધકામ. મહેલ સેક્રેટરીએટ તથા સ્કુલની ઇમારતોના દીઝાઇન કરી આપ્યા છે.

એવણે મુંબઇ અને દેશાવરોના સંખ્યાબંધ ધર્મખાતાંઓના આર્કીટેક્ટ તરીકે સેવા બજાવી છે અને તે ધર્મખાતાંઓને ધંધાદારી શી સંબંધમાં ઘણી મોટી રકમોનો બચાવ કરી આપ્યો છે, જેવાં કે બાઇ આવાંબાઇ ફરામજી પીટીટ પારસી ગર્લઝ એરફનેજ (વાંદરા), બાઇ શીરીનબાઇ કામા કાન્વેલેસન્ટ હોમ (વાંદરા), ઝોરાસ્ટ્રીયન બીલ્ડીંગ સોસાયટી લી., ઝોરાસ્ટ્રીયન બીલ્ડીંગ ફંદ, ઝોરાસ્ટ્રીયન એસોશીએશન, સર રતન તાતા ઇન્ડસ્ટ્રીયલ ઇન્સ્ટીટ્યુટનો વધારો વીગેરે.

હાલમાં તારદેવ મધે સર કાવસજી જહાંગીર કોલોનીમાં સર રતન તાતાની સખાવતી બીલ્ડીંગો એવણુના દીઝાઇન અને દેખરેખ હેઠળ બંધાય છે, જેમાં બધાં મલી રૂપ ૨૫૦ ગરીબ પારસી કુટુંબો વસવાત કરી શકશે.

એવણુની ખાનગી પ્રેક્ટીસમાં કીધેલાં ઇમારતોનાં બાંધકામની કીમતનો જીમલે સરવાલો આશરે ત્રણ કરોડ રૂપ્યાનો થાય છે.

સને ૧૯૨૮ માં એમને નામદાર સરકાર તરફથી મુંબઇના સરકારી માન. એક સુલેહના અમલદાર (જે. પી.) નેમવામાં આવ્યા હતા.

ધરાનની મુસાફરી.

૧૯૩૨ ના સાલમાં ધરાનના નામદાર શહેનશાહ રેઝાશાહ પેહેલવી તરફથી જાણીતા કવી ડો. રબીદ્રનાથ ટાગોર (કલકત્તાના શાંતીનીકેતનવાલા) અને મરહુમ મી. દીનશાહ જીજીભાઈ ધરાની, સોલીસીટરને દરબારનું ખાસ આમંત્રણ થયું હતું, જે વેળા નીચલી પાટી ધરાન ગઈ હતી:—

મી. દીનશાહ જીજીભાઈ ધરાની.

મીસીસ મીડીઆઈ દીનશાહ ધરાની.

મીસ જરબાનુ જીજીભાઈ ધરાની, (મી. દીનશાહના બેન).

ડો. સોહરાય જમશેદજી મેહરહોમજી.

મી. રસ્તમ પેસ્તનજી મસાની.

મી. બરજોર સોહરાયશાહ જમશેદ આગા,

મીસીસ જરબાનુ બરજોર આગા.

મી. જમશેદ બરજોર આગા.

મી. કયખુશરો અર્દશીર શીટર (ધરાન લીગના સેક્રટરી).

મી. બરજોર તેમના ધણીઆણી જરબાનુ, તથા બેટા જમશેદ તથા મી. કયખુશરો શીટર ઇસ્કાહાનને માર્ગે તા. ૨૨-૪-૧૯૩૨ ને દીને યઝદ શહેરની મુલાકાતે ગયાં હતાં. એ પાર્ટીને યઝદની અંજુમનના એક અકાબર અરબાબ રસ્તમે પોતાના કુશાદે ગાહખારખાનાના મકાનમાં ઉતારો આપ્યો હતો, જ્યાં વીજળીની બતીની પહેલવહેલી સગવડ થઈ હતી. તેમની પરાણાગત ખરાં જીરથી કરવામાં આવી હતી. મી. બરજોર તરફથી પોતાના કદીમ વતન શહેર, જ્યાં તેમના બપાવા અગાઉ વસ્તા હતા, તેની મુલાકાત બેતાં ભારે હરખ પેદા થયો હતો, અને તેમણે તેની શુક્રગુજરીમાં એક જશન કીધું હતું. તેમણે યઝદના ધાર્મિક મકાનો, રક્બેલા વિગેરેની મુલાકાત લીધી હતી, અને ત્યાંના હમદીનોની સ્થિતી બાબે પુછપરછ કરીને પુરતી માહિતગારી મેલવી સર રતન તાતા ડીરપેન્સરી, કયખોસરો રક્બ, શેઠ પેસ્તનજી ડોસાભાઈ મારકરની છોકરા તથા

છોકરીઓની સ્કુલ, છોકરાઓની ઓરફનેજ, જેહાંગીર ઇન્ડસ્ટ્રીયલ હોમ. વિગેરે ખાતાંઓના કારેખાર માટે સંતોષ જાહેર કર્યો હતો.

આ પરોણાઓના માનમાં યજ્ઞનાં ઝરથોસ્તી બાનુઓનું મંડળ, જે પાક ઝરથોસ્તી દીનનું શિક્ષણ ઉધરતી ઓલાદને આપવાનું વખાણવા લાયક કાર્ય બન્યું છે, તેના તરફથી એક ખાસ મેળાવડો તા. ૨૬-૪-૩૨ ને દીને કરવામાં આવ્યો હતો, જેનું પ્રમુખપદ બૂઝોર્ગ અરબાબ રસ્તમને આપવામાં આવ્યું હતું. આ બાનુઓ તરફથી યજ્ઞ પધારેલાં માનવંત પરોણાઓને મુખારકબાદી આપનાર તથા સફલ સફર ઇસ્તિનાર એક માનપત્ર આપવામાં આવ્યું હતું તથા આ મંડળને નીલાવવા માટે “ ઇરાન લીગ ” તથા “ ઇરાની ઝરથોસ્તી અનબુમન ” જે ચાલુ મદદ મોકલે છે, તે ચાલુ રાખવાની અરજ ગુજરી હતી. પરોણાઓ તરફથી મી. અરજોરે મંડળી તથા અંબુમનનો આખાર માનીને, મંડળના ફંદમાં એક રકમ ભરી હતી. ઇરાન લીગના સેક્રેટરી મી. શીટરે ઉધરતી ઓલાદમાં મરહુમ શેહ માણેકજી હાતરીયાની યાદ સદા જાગૃત રાખવાની અને પાક દીન ઉપર ઓસ્તવાર રહેવાની બાળકોને નસીહત દીધી હતી. યજ્ઞમાં નવું આતશબેહરામનું મકાન બાંધવાની ભારે જરૂર હતી, તે માટેની કેટલીક જગ્યાઓ મી. અરજોરે ખાસ બતાવવામાં આવી હતી, જેમાંની એક જગ્યા તેમણે પસંદ કરી હતી. મારકર ઓરફનેજ તથા સ્કુલનાં છોકરાંઓનો એક મેળાવડો મી. અરજોરેના માનમાં કરવામાં આવ્યો હતો, જેમાં છોકરાઓએ દ્રીલ તથા કસરતોના પ્રયોગો કર્યા હતા. તા. ૨૮-૪-૩૨ ને દીને મી. અરજોરે અને પાર્ટી યજ્ઞ છોડીને ઇસ્લાહાન ગઇ હતી.

એ ઉપરાંત મી. અરજોરે અને કુટુંબે અલબુર્જ પહાડથી કાસ્પીયન સમૂદ્ર સુધીની લાંબી મુસાફરીઓ કરી હતી, કે જેમ પાર્ટીનાં બીજાંઓએ કરી ન હતી.

મી. અરજોરે અને કુટુંબે ઇરાનમાં નીચલાં મથકોની મુલાકાત લીધી હતી:—બુશાયર બંદર, શીરાઝ, પર્સીપોલીસ (તખ્તે જમશીદ) ઇસ્લાહાન, યજ્ઞ, તેહરાન, કઝવીન, રેસ્ત, બંદર પેહેલવી, ખોરામાબાદ સાલેહ આબાદ, દીઝપુલ, આવાઝ, અને મોહમેરા યાને ખોરમ શહેર બંદર

એ રીતે ધરાનની મુસાફરી મોટરમાં લગભગ ૨૦૦૦ માઇલની મી. બરબોર અને કુટુંબે કરી હતી. હાલ જે સુંદર રસ્તાઓ ત્યાં બંધાયેલા છે, તે જોએ ૧૯૩૨ માં ગયા તે વેળાએ હસ્તીમાં ન હતા અને તેથી વારંવાર મુસાફરીમાં ભારે અડચણો ખમવી પડતી હતી, છતાં બાઇ જરઆનુએ તે સર્વે મુશ્કેલીઓ ધણી સહનસીલતા અને મોટાં મનથી ખમી હતી, જે એક ધ્યાન ખેંચનારી બીના હતી.

કવી રબીદ્રનાથ ટાગોર સાથે મી. દીનશાહ ધરાની તથા તેઓનું કુટુંબ આખાં ધરાન મધ્યે ધરાની સરકારના મહેમાન તરીકે રહ્યાં હતાં.

મી. બરબોર તથા પાર્ટીના શખ્સો—બાઇ જરઆનુ, મી. રસ્તમ મસાની, મી. જમશેદ આગા તથા મી. કયખુશરો શ્રીટર, જેટલી મુદત તેહરાનમાં રહ્યાં હતાં તેટલી મુદત સુધી ધરાની સરકારના મહેમાન બન્યાં હતાં, કે જેવું માન ધણા થોડાઓજ મેલવવાને ભાગ્યવાન થયા હોય.

ધરાનના શહેનશાહની મુલાકાતે.

તા. ૨૭ મે ૧૯૩૨ ને દીને આ પાર્ટીમાંના નીચલા ગ્રહસ્થો નામદાર રેઝાશાહ પેહેલવીની મુલાકાતે તેહરાનનાં તેમના મેહેલમાં ગયા હતા:—

મી. દીનશાહ જીજીભાઇ ધરાની,
મી. રસ્તમ પેસ્તનજી મસાની,
મી. બરબોર સોહરાબશાહ જમશેદ આગા,
ડૉ. સોહરાબ જમશેદ મેહેરહોમજી,
મી. કયખુશરો અર્દશીર શ્રીટર,

ઉપરાંત, ઑ. અરઆબ કયખુશરો શાહરોબ,
(ધરાનના ઝરથોસ્તીઓના વડા)

ઓ ડેપ્યુટેશનના સાહેબોની ઓળખાણ ઑ. અરઆબ કયખુશરો શાહરોબે કરાવ્યા બાદ, મુંબઈની ધરાની જરથોસ્તી અનજીમન તરફનું માનપત્ર તથા કાસકેટ નામદાર શાહને લાયક માનથી પીશકશ કરવામાં આવ્યું હતું.

આ પાર્ટી પોતા સાથે ધરાનના નામદાર શાહની ઓઇલ પેન્ટ તસ્વીર જે મી. મંચેરજી ફકીરજી પીઠાવાલાએ તૈયાર કરી હતી, તે

હિંદના પારસીઓની વડી લઘ ગણ હતી અને તે ઇરાન લીગ તરફથી નામદાર શાહને ભેટ કરી હતી, જે તે નામદારે ખુશીથી સ્વીકારી હતી.

નામદાર શાહે ઉપલાં માનપત્રનો ઘણો દીલસોજીભર્યો જવાબ ફારસીમાં વાલ્યો હતો, જેનો તરજુમો અરબીમાં કયખુસરો શાહરોખે કર્યો હતો જે નીચે મુજબ હતો:—

“You Parsis are as much the children of this soil as any other Iranis, and so you are as much entitled to have your proper share in its development as any other nationals. We estimate Our Empire’s resources to be even greater than those of America, and in tapping them you can take your proper part. We do not want you to come all bag and baggage; just wait a little and watch. If you find the proposition beneficial both to yourselves and to this land, then do come and We shall greet you with open arms, as We might Our dear brothers and sisters.

“Iran is still a virgin country, having all the resources of her development intact within her . ..... The Parsis, who are the sons of this holy soil, and who possess means and power to work these schemes, should see their way to return to this land and be engaged in the service of their ancient motherland and thereby benefit themselves...

“Iran is a vast country pregnant with many advantages and fresh fields waiting for development. We suggest that the Parsis who are still sons of Iran though separated from her, should look upon this country of to-day as their own, and differentiate it from its immediate past, and strive to derive benefit from her developments, especially when they are sure to work their way through.....” (H. I. M. REZA SHAH. 2-5-32.)

નામદાર રૈઝાશાહનો જવાબ.

આ માનપત્રનો નામદાર રૈઝાશાહનો જવાબ (ગુજરાતીમાં) નીચે મુજબ હતો:—

“તમે પારસીઓ આ ધર્તીનાં ખીજ ધરિનીઓ જેવાંજ બચ્યાં છોએ અને તેથી એ સર ઝમીનની ખીજવણીમાં તેના ખીજ વતનીઓની માફક તમારો વાજખી હીરસો લેવાનો તમેને હક છે. અમારી શહેનશાહતનાં સાંધનો અમેરીકાના કરતા વધુ મોટાં છે એમ અમો ધાર્યે છીએ, અને તમો તે સાંધનોનો લાલ લેવાને વાજખી લાગ લઇ શકો. અમે કાંઇ તમેને હિંદ મધેનો તમારો સર્વ સરસામાન ઉઠાવીને અત્રે આવવા માગતા નથી; જરા થોઓ અને આસપાસ નજર નાખો, અને જો આ બાબદ તમો પોતાને અને આ સર ઝમીન બંનેને લાભકારી દીસે તો તમો જરૂર આવો અને અમો જેમ અમારા વહાલા લાઇબ્રેહનોને આવકાર આપ્યે તેમ તમેને ખુદલાં દીલથી આવકાર આપીશું.

“ધરાન હજી એક વગર ખેડાયેલો દેશ છે કે જેની ખીજવણીનાં સર્વ સાંધનો તેમાં સાબુત છે...પારસીઓ કે જેઓ આ પવિત્ર સર ઝમીનનાં ખેટાઓ છે અને જેઓ આ યોજનાઓ અમલમાં મૂકવાને પુરતા શક્તિમાન છે, તેઓ અત્રે પાછા ફરવાનો વિચાર કરીને તેમની અસલ માતૃભૂમીની સેવામાં રોકાઇ પોતાનો લાલ મેળવી શકશે.

“ધરાન એક બોહોળો દેશ છે કે જેમાં ઘણા ફાયદાઓ સમાયલા છે અને જેની ખીજવણી માટે હજી પણ નવાં બોહળાં ખેતરો રહ્યાં છે. અમે એવી સૂચના કર્યે છીએ કે પારસીઓ કે જેઓ ધરાનથી છુટા પડેલા છે, છતાં તેઓ આ દેશનાં ફરજદો છે માટે તેઓએ આજનાં આ દેશને પોતાનાં તરીકે લેખ્યો નેંદરએ અને તેને તેનાં નઝદીકના ભુતકાળની હાલતથી જુદો પાડી તેની ખીજવણીમાંથી લાલ મેળવવાની કોપંશ કરવી જોઇએ-ખાસ કરીને જ્યારે તેમાં તેઓ ફાવશે એવી ખાતરી મલે છે”.

‘ નેશાને એલમી ’નો ખેતાબ.

તા. ૧૨ મી મે ૧૯૩૨ ને દીને તેહરાનની લીટરરી સોસાયટીના મેમ્બરોએ કવી ડો. રખીન્દ્રનાથ દાગોર અને મુંબઇની ધરાની અ-

જીમનના પ્રેસીડન્ટ મી. દીનશાહ જીજીલાઈ ધરાનીને આવકારે દેવાનો મેળાવડો કર્યો હતો. આ પ્રસંગે નામદાર રેઝાશાહના હુકમથી આ બંને વિદ્વાનોને “ નેશાને એલમી ” નો પહેલા વર્ગનો માનવંતો ખેતાબ એનાયત કરવામાં આવ્યો હતો” — (જામે જમશેદ, તા. ૨ જુન ૧૯૩૨.)

મી. દીનશાહ ધરાની, મી. મસાની, તથા મી. બરજોર આગાની આખી પાર્ટી મુંબઈ આવ્યા બાદ, “ ધરાન લીગ ” ના સરનશીન અને કોમના અકાબર સર હોરમસજી કાવસજી દીનશાહ એદનવાલાનાઘટે તા. ૬ થી જુલાઈ ૧૯૩૨ ના દીને તેમનાં માનમાં એક વગવાલો “ એટ હોમ ” નો મોટો મેળાવડો પોતાના તારદેવ મધેના એદનવાલા બાગમાં કર્યો હતો, જેમાં ખીજાઓ ભેગા મી. બરજોરે પોતાનો ધરાનનો અનુભવ કહી સંભલાવ્યો હતો. આ પછી મી. બરજોરે “ જામે જમશેદ ” માં નીચલો લંબાણુ લેખ છપાવીને પોતાનો ધરાનનો અનુભવ દર્શાવ્યો હતો, અને કયા કયા ધંધામાં ઝીપલાવવાથી પારસીઓ ધરાનમાં પગભર થાય તેની વીગતો આપી હતી.

યજ્ઞની મુલાકાત વિષે મી. બરજોર આગાનું લખાણ.

ધરાનની મુસાફરીએ જઈ પાછા ફરવા બાદ મી. બરજોર સોહરાબશાહ આગાએ અત્રેનાં ‘જામે જમશેદ’ ના તા. ૧૦ મી ઓગસ્ટ ૧૯૩૨ ના અંકમાં “ હુમારી યજ્ઞની મુલાકાત ” નાં મથાળાં હેઠળ નીચલું લખાણ છપાવ્યું હતું : * —

“ હાલમાં ધરાનમાં બહુ જગૃતી આવી છે, અને આજનું ધરાન કુદકે અને ભુરકે આગળ વધે છે તેથી આપણે ધરાન વીશેની વીગતોના ચાલુ સમાગમમાં રહેવું જોઈએ.

અમારી પધરામણી.

ધરાન દેશ જે એક વખતે મોટી શહેનશાહત હતી અને દુન્યા ધુજવતી હતી, તે આપણા ન્યાગાનોના દેશની એકવાર મુલાકાત લેવી

* એમાં ફક્ત મથાળાં કર્તાનાં છે.

એ મોટે ભાગે જરથોસ્તીઓની ખાહેશ હોય છે. તે ખાહેશ હાલના પેહેલવી રાજમાં મુસાફરીની સુખ સગવડો થવાથી વધુ ઉભરી નીકળે છે. અમારું ધરાન જવું તદ્દન અચાનક ઉભું થયું હતું. મારા પીત્રાઇ ભાઇ દીનશાહ ધરાની જેઓને ધરાનના શાહ તરફથી આમંત્રણ કરવામાં આવ્યું હતું તેઓએ મને પણ ધરાન જવા સુચના કીધી અને મારી સાથે મારાં ધણીઆણી અને નાનો ખેટા પણ આવવા તૈયાર થઇ ગયાં. મારાં ધણીઆણીની વરસોની ખાએશ ધરાન જોવાની હતી અને જ્યારે ભાઇ દીનશાહ અને કુટુંબ સાથે પધારવાની તક હાથ લાગી ત્યારે અમે તેનો લાભ લીધો.

યઝદ-તે સાથ અમારા વડીલનો સંબંધ.

ધરાન જવું અને યઝદ જોવાથી બેનસીબ રહેવું એ ખ્યાલ અમેને પસંદ પડ્યો નહીં અને અમેએ પાકો ઠરાવ કીધો કે બનતાં સુધી કોઇ પણ રવેશે યઝદ પણ જોઇ લેવું. તેનાં ત્રણ કારણો હતાં. પહેલું તો એ કે ધરાનમાં જરથોસ્તીઓની હાલની વસ્તી બાર હજારને આશરે કહેવાય છે તેમાંથી લગભગ અરધીથી ઉપર એટલે ૭ થી ૮ હજાર યઝદ અને તેની અતરાફના ૨૮ ગામેમાં છે અને યઝદ ધણી સદીઓ થઇ જરથોસ્તીઓનું મથક છે. બીજું કારણ ત્યાંના જરથોસ્તી કેળવણી ખાતાંઓ વીગેરે નજરે જોવાં અને શેઠ પેસતનજી મારકરવાલી ઓરફનેજનાં મકાન બાંધવા માટેનો નવો પ્લોટ તથા આતશબહેરામ સાડ પ્લોટ જોવાનું હતું. ત્રીજું કારણ જે કોઇપણ રીતે ઉપલાં બંને કરતાં ઉતરતું ન હતું તે આ હતું કે મારા બપાવા જેવણ પણ તેવણનાં માસી જાણીનાં ગુલેસ્તાન બાનુ તથા બેનો માફક યઝદથી અત્રે આવ્યા હતા, તેમની જન્મભુમી જોવી.

યઝદના રસ્તાઓ, ઘરો તથા ત્યાંની વિજળીની રોશની.

ભાઇ કેખશરૂ શીટર સાથે હું અને કુટુંબ ઇસ્ફહાનથી યઝદ જવા તા. ૨૨ એપ્રિલના દીને નીકળ્યાં જે તફાવત ૨૦૫ માઇલનો છે. યઝદમાં અમે અરબાબ રસ્તમ ખોશરોના પરોણા

તરીકે તેવણે બંધાવેલા ગંબારખાનામાં ઉતરયાં હતાં અને ત્યાં અમારી પુશકળ પરોણાગત કરવામાં અરબાબ રસ્તે કચાસ રાખી ન હતી. ખાવા પીવાનું બેશુમાર અને નોકરોની પણ ફોજ હાજર હતી. વળી એકજ દીવસમાં વીજળીના તાર તથા શીટીંગો લગાડી વીજળીનો પાવર લેવામાં આવ્યો હતો. અત્રે જણાવવું જરૂરનું છે કે ધરાનના ઘણાક શહેરોમાં રોશની માટે વીજળીનો પાવર ચાલુ છે અને તેની કેટલીક કંપનીઓમાં ત્યાંના ધરાની જરથોસ્તીઓનો લાભ તથા હિસ્સો છે. યઝદની વીજળીક પાવર કુંઠ પણ એક ધરાની જરથોસ્તી નામે કેઅશર તીરંદાઝના સહાસનું પરીણામ છે. ધરાનના ઘણા શહેરોમાં બહુ પહોળા રસ્તા છે, જ્યારે યઝદ શહેરના રસ્તા ઘણાં સાંકડા અને ખાડા ખખેડ્યાંવાલા છે. યઝદનાં ઘરો બાહરથી જોવા ન ગમે તેવાં ફક્ત સાદી બંધયાર દીવાલ અને તેમાં એક દરવાજો એવાં છે, પણ એજ ઘરો અંદરથી ઘણાં સુખવાસી છે. અંદર ખુલ્લો ચોક હોય છે જેમાં ધુવારા, પાણીની હોજ, ધુલ અને ફળના ઝાડો હોય છે. યઝદ શહેરમાં ધરાની જરથોસ્તીઓના મહોલ્લા અને ધરાની મેહોમેદનોના મહોલ્લા અલાહેદા છે. ચોકસ મહોલ્લાઓમાં ફક્ત જરથોસ્તીઓનાં ઘરો આવેલાં છે જે સફાઇ-સુખડાઇના સખમે તરતજ ઓળખાઇ આવે છે. ગંબારખાનાં, આતશ-બહેરામ તથા અગયારીની આબુઆબુ સરવે જરથોસ્તી ઘરો, મહોલ્લા તથા વસ્તી છે.

ધર્મ-રથળો.

યઝદના આતશબહેરામ પાદશાહવાલું મકાન જે આશરે ૭૦ વરસનું પુરાણું છે અને મરહુમ પારસી મીશનરી શેઠ મણેકજી હાંતરીઆની દેખરેખ હેઠળ બંધાયું હતું તે હાલમાં તદ્દન ખીરમાર હાલતમાં આવેલું હોવાથી આતશ પાદશાહને ગંબારખાનાના એક ભાગમાં થોડા મહીના થયા ખસેડવાની ફરજ પડી હતી. ગંબારખાનામાં એક દરેમેહર પણ છે જ્યાં અમે એક જશન કરાવ્યું હતું. ચાર મોબેદો બાથુવા બેઠા હતા તેમાંના બે મોબેદોએ ફેંટા ખાંધ્યા હતા જ્યારે બીજા બે પેહેલવી કાલાહમાં હતા. તેવીજ રીતે તેહરાનમાં ત્યાંની

અગયારીમાં બોય દેનાર મોબેદ પણ પેહેલવી કોલાહમાં હતાં. યઝદમાં તથા તેની આબુઆબુના ગામોમાં પણ જરથોસ્તી વસ્તી હોવાને લીધે આતશ દાદગાહો છે. ધરાનમાં શાહ રેઝાશાહ પેહેલવીના અમલમાં તા. ૨૧ મી માર્ચથી નવું વરસ ફરવરદીન, અરદીબેહસ્ત વીગેરે મહીનાઓથી શરૂ થાય છે. તેહેરાન તથા ફેરમાનમાં ફસલી સાલની ગણતરી ચાલુ છે પણ યઝદમાં નથી અને યઝદના જરથોસ્તીઓ હજુર કદમી છે. અસલ માફક ધરાનમાં હાલ કોઇ ભણેલા દસ્તુરો રહ્યા નથી પણ બહુ ખુશીની વાત છે કે હાલમાં ધરાનથી આવેલા બે છોકરાઓ મોબેદી જ્ઞાન શેઠ મંચેરજી કામા અથેરનાન ઇન્સ્ટીટ્યુટમાં લેય છે અને તેઓ ચખરાક અને ભવીષ્યમાં સારી આશા આપનારા જણાય છે.

મહેમાનદારીની રીત.

ધરાની રસમ પ્રમાણે જ્યારે અમો યઝદ ગયાં ત્યારે યઝદના જરથોસ્તીઓ અમુને મલવા આવ્યા હતા કે જેને “હીંદની” કહે છે તે પ્રમાણે અમોને તેઓને ત્યાં પધારવું પડ્યું હતું. યઝદનો રીવાજ એવો છે કે મહેમાન પધારતાં તેના હાથમાં ખુશખોદાર ગુલાબનું પાણી આપવામાં આવે છે, પછી એક મોઢું જેવાની આરસી મહેમાનનું મોઢું જેવા આપે છે અને ત્યાર પછી ચા, જુદી જુદી જાતની મીઠાઇ જેને શીરીની કહે છે તે, સુકકો મેવો તથા જાત જાતના શરબતો વીગેરે પીરસવામાં આવે છે.

લગનનો મહેમાર.

અમો યઝદમાં હતા ત્યારે સારે નસીબે એક ધરાની જરથોસ્તી જોડાંનાં લગન જેવાની અમને તક મલી હતી. ચાર દીવસનું ઇજન હતું પણ અમો એકજ દીવસ ગયાં હતાં. સાંજના ૭ વાગ્યાથી મીજલસ બેઠી હતી જેમાં સર્વે જરથોસ્તી ભાઈઓ પેહેલવી ટોપીમાં ખીરાજ્યા હતા તે વાર દરાખનો વાઇન, સાલીડ, દાડમ, સુકકો મેવો ચાલુ પીરસવામાં આવતા હતા. દાડમ જે કે છ મહીના ઉપરના ઝાડપરથી ઉતારી લીધેલાં હતાં તે છતાં તદન તાજાં હોય તેમ તેને

બહારથી દેખાવ હતો અને અંદરથી પણ ઘણા સરસ તાળું રસદાર હતાં. એ દાડમેને ધર મધે basement કે જેને ગ્રીન્ડમીન કહે છે તેમાં મટોડાં અંદર રાખવામાં આવે છે અને તેથી ઠંડકને લીધે લાંબો વખત બગડ્યા વગર રહી શકે છે. રાતે દશ વાગ્યા પછી જમવાનું શરૂ કરવામાં આવ્યું હતું તેમાં ધરાની ઢપનું ખાણું પીરસવામાં આવ્યું હતું. લગનની ક્રીયા કરનાર મોખેદ દેહમુખેદ કહેવાતા હતા અને તેવણ પણ પેહેલવી કેપમાં સજ થયા હતા. ધરાની ઢપનો નાય, વાજીંત્ર તથા ગાયનો સાથે ચાલતો હતો.

યજ્ઞની સ્કુલ તથા ઓરફનેજ.

યજ્ઞમાં ક્યખશરૂવી સ્કુલના પ્રીનસીપાલ ભાઇ ફરામરોઝ માસ્તર, ખી.એ. જેવણ મુંબઈથી ધરાન ગયા છે અને કેટલાંક વરસ થયાં ત્યાં વસવાટ છે, તેવણ તથા તેવણના કુટુંબ સાથે અમુને ઘણો સંબંધ આજયો હતો અને તેઓએ પણ અમારી ઘણી મદદરત કીધી હતી.

શેઠ પેસતનજી મારકર ઓરફનેજના પ્રીનસીપાલ મીરઝાં સરોશ લોહારાસી અમુને ઇસ્કાનમાં મદયા હતા. પણ જેવું તેઓએ જાણ્યું કે અમો યજ્ઞ જનાર છીએ કે તુરત પોતે યજ્ઞ પધાર્યા અને અમુને શેઠ પેસતનજી મારકર ઓરફનેજ જે હાલમાં ભાડેની મીલ-કતમાં તેના કુશાદે કમપાઉન્ડ સાથે છે તે આખી ફેરવીને દેખાડી. આ ઓરફનેજમાં ૩૩ ઓરફનો રહે છે અને બીજા આશરે ૧૩૫ ૩-૨કોલરો તરીકે શીક્ષણ લે છે.

ઓરફનેજના છોકરાઓએ અમુને આવકાર આપનારૂં ગાયન ગાઇ સંલળાવ્યું હતું અને ત્યાર પછી દ્રીલના પ્રયોગો કરી બતાવ્યા હતા જે ખરેખર હૈરતભર્યાં તથા જોવાલાયક હતા. એ વીશેની તાલીમ વીધ્યારથીઓને એક ધરાની મેહોમેદન લસ્કરી અમલદાર તરફથી આપવામાં આવે છે અને તેવણ પોતે હાજર રહી સર્વે પ્રયોગો કરાવ્યા હતા. ત્યાર પછી અમુને સ્કુલ તરફથી એક માનપત્ર આપવામાં આવ્યું હતું અને જુદા જુદા વીલાગોમાં ફેરવામાં આવ્યાં હતાં.

ઔરફનેજમાં શેઠ જહાંગીર ઇનડરસ્તીઅલ મકતબ છે જેનો કારોબાર ભાઇ ફરેદુન ઇરાની હસ્તક છે. ત્યાં સુથાર કામ, મોળાં ગુંથવાનું તથા કપડાં વણવાનું કામ, સીલાઇ કામ વીગેરે તથા હાલમાં દાખલ કરવામાં આવેલું ગલીયા બનાવવાનું કામ ધણુ સારી રીતે ચાલુ હતું અને નાના છોકરાઓને બહુ ઝડપથી અને સફાઇથી કામ કરતા જેઠ અમુને બહુ ખુશાલી ઉપજી હતી. ઔરફનેજમાં બનતા માલની દુકાન જે બજારમાં કાઢવામાં આવે તો હું ધાંડું છું કે તે માલનો ઝડપથી ઉઠાવ થાય. ભાઇ ફરેદુન સારા ખવાસનાં, મેહેનતુ અને કાળજીથી કામ કરતા ઇરાની ભાઇ છે.

શેઠ મારકરની ઔરફનેજનું સરકારી પરીક્ષાનું પરીણામ હર વરસ ધણુંજ સતોષકારક આવે છે જે એ સ્કુલમાં અપાતી નાદર ફગવણીનો અચુક પુરાવો છે. તેવીજ રીતે શેઠ મારકરની છોકરીઓની નીશાળ પણ તેહેરાનના એક જરથોસ્તી બાનુ પ્રીનસીપાલનાં વડપણ હેઠળ ચલાવવામાં આવે છે. ત્યાં પણ ખરેખર સંગીન ફગવણી અપાય છે અને સરકારી પરીક્ષાના પરીણામો ધણુંજ સારા આવે છે. એ સ્કુલમાં ભરવા ગુંથવાનું કામ પણ છોકરીઓને શીખાડવામાં આવે છે. છોકરીઓની સ્કુલોમાં આ સ્કુલ આખાં યઝ્દમાં પહેલે નંબરે આવે છે, એ સ્કુલમાં ધર્મ શીક્ષણની ફગવણી બાનુ હાદોખ્ત શાહપુર હસ્તક ચાલતાં જરથોસ્તી બાનુઓનાં મંડળ તરફથી આપવામાં આવે છે કે જેના પ્રેસીડન્ટ લેડી જરબાઇ દીનશાહ મુદલાં છે. આ બાનુઓનું મંડળ ઉત્સાહથી જરથોસ્તી ધર્મ ફગવણી તથા લણવાનું પણ ઉધરતી ઓલાદને શીખવે છે જેનો અમુને વહેવાર પુરાવો અમો ત્યાં હતાં ત્યારે જરથોસ્તી બાળકોઓએ આપ્યો હતો. શેઠ મારકરવાલી છોકરીઓની નીશાળ તરફથી તથા બાનુ હાદોખ્તવાલાં જરથોસ્તી બાનુઓનાં મંડળ તરફથી પણ અમને માનપત્ર એનાયત કરવામાં આવ્યાં હતાં. શેઠ મારકરની છોકરાઓની ઔરફનેજમાં ઇરાની જરથોસ્તી છોકરાઓજ છે, પણ કે-રકાલરો તરીકે ઇરાની મેહોમેદન છોકરાઓને સારી શી લખને દાખલ કરવામાં આવે છે અને તેવીજ રીતે શેઠ મારકરની છોકરીઓની નીશાળમાં પણ મેહોમેદન છોકરીઓ શી આપી ઘટતો લાભ

લે છે. આથી આપણી રકુલોને પૈસાનો સારો ટેકો મળવા ઉપરાંત આ ભેગી ફળવણીથી બંને કામોમાં એખલાસ અને લાઘ્યારો વધે છે.

યજ્ઞની ખીજ એક નીશાળ જે છોકરાઓ માટે છે અને ક્યમસફ્ટી રકુલ તરીકે ઓળખાય છે તેની પણ અમે મુલાકાત લીધી હતી. એક વીદ્યાર્થીએ તેજ વખતે આગમજથી તૈયાર રહેવા વગર આવકાર દેવાનું વીવેચન કરીધું હતું. એ નીશાળના વડા ભાઈ ફરામરોજ માસ્તર મલતાવડા સ્વભાવના, બહુ મહેનતુ અને પોતાની કામને જેમ આપનારા છે. આ રકુલ ઉપરાંત એઓને યજ્ઞની અતરાફમાં આવેલા ગામડાંઓમાંની આશરે દશ નીશાળોમાં પણ જાતી તપાસ માટે જવું પડે છે.

સર રતન તાતા મેડીકલ ડીસ્પેન્સરી.

યજ્ઞની સર રતન તાતા મેડીકલ ડીસ્પેન્સરીના ડોક્ટર મીનો-એહેર જેવણુ રજા પર હીંદુસ્તાન આવી થોડા મહીના થયા અત્રેથી એક ધરાની બાત સાથે શેહાદી કરી યજ્ઞ પાછા પધાર્યા છે, તેવણુ તથા બાત અમુને ઇસ્કાન તેમજ રેશટમાં મળ્યાં હતાં. ડો. મીનોએહેર ધણા કાબેલ, હરમુખા તથા માયાળુ જીવના છે અને યજ્ઞમાં સર્વે તરફથી એકે અવાજે અમોએ તેઓની તારીફ સમજી હતી. જરથોસ્તી તેમજ મેહોમેદન દરદીઓ એવણુની કાબેલ્યતની સીફારસ કરતા હતા અને ખાસ કરીને ઓઓના દુઃખદરદોમાં એવણુ વધુ વીખ્યાતી પામ્યા છે. સર રતન તાતાના ત્રસ્ટીઓને પોતાના પૈસાની પૈએ પૈ સરસમાં સરસ રીતે ખરચાતી જોઈ ખરેખર સંતોષ ઉપજતો હશે.

મારકર ઓરફનેજ માટે નવું મકાન.

શેઠ પેસતનજી મારકર ઓરફનેજ જે હાલ ભાડેના મકાનમાં છે તે હવે પોતીફી માલેફીની મીલકતમાં ખસેડવામાં આવે એ હેતુથી શેઠ પેસતનજીએ યજ્ઞ શહેરની બાહર પહોળા ધોરી રસ્તા ઉપર એક મોટો જમીનનો ટુકડો ખરીદ્યો છે જે જમ્યા ઉંચાણવાલા ભાગમાં

છે અને શહેરની ગીચ હવાથી નીરાળી છે. એજ રસ્તેથી થોડા આગળ જઈ અમે રહીમતઆબાદ નામના ગામડાંમાં ભાઈ સરોપના મહેમાન તરીકે ગયાં હતાં અને ત્યાં પુનાના એક ધરાની જરથોસ્તીના આગમાં ઉતારો લીધો હતો. ત્યાં ખીચોખીચ ગુલાબના ફૂલોથી ભરેલા રોપાઓ તથા ખેસુમાર કાચાં ફળોથી લાઘેલાં ઝાડો ત્યાંની આબોહવા તથા રસાળ જમીનની જીવતી સામેતી આપતાં હતાં. યજ્ઞદની આજીવ્યાજીવના ગામોમાં એવા રકમખંધ બાગો આવેલા છે જેની ખીલવણી આપણા ધરાની જરથોસ્તીઓ બહુ જેહમત લઈ તારીફલયક રીતે કરે છે.

શેઠા માણેકજી હાંતર્યા તથા પેસતનજી મારકર.

ધરાનની બહેતરી માટે મરહુમ શેઠ માણેકજી હાંતરીઆએ મહાન કાર્ય કરી બળવ્યું છે તેની યાદ ધરાની જરથોસ્તીઓના જીવરમાં જીવેદાન સુધી તાજી રાખવી જોઈએ છે. ફેરલાંક વરસો થયાં શેઠ પેસતનજી મારકર ધરાની જરથોસ્તીઓની દાઝ હાંકે ધરી તેઓના ખેરખાહ તરીકે મુંગે મોંઢે પોતાના જરથી કાર્ય કરે છે તેમને ધન્યવાદ ધટે છે.

જોઈએ છે—એક જરથોસ્તી વાયઝ કરનાર.

યજ્ઞદના જરથોસ્તીઓને ધરમ ફળવણી ઉમદા રીતે શીખવવા માટે એક કાબેલ વાયઝ કરનારની ઘણી જરૂર છે અને તેવા એક લયક પારસી જરથોસ્તીને અત્રેથી ધરાન મોકલી આપવો એવી ખાહેશ અરખાબ રૂસ્તમ ખુશરોએ જણાવી હતી જેને ત્યાંના જરથોસ્તીઓએ ટેકો આપ્યો હતો. યજ્ઞદના જરથોસ્તીઓ પણ મારી ખખર મુજબ ચોકસ માન્યતાઓને આધીન છે અને તેથી તેઓમાં આપણા ધરમની મોતેખર શીલસુશી મજબવવા માટે ઠોઠ લાયક ગ્રહસ્થને તાકીદે મોકલવામાં આવે તે. હજી પણ અજ્ઞાન છોકરા છોકરીઓના ખીજ ધરમમાં વટલાઈ જવાના જે જીજ દાખલાઓ અને છે તેનો સદંતર અટકાવ થાય અને ધરાની જરથોસ્તીઓ પોતાના બુલંદ ધર્મની મોતેખર ખુખીઓ પીછાની શકે. આપણી

દેલગીરી એટલા માટે છે કે જ્યારે ધરાનના ચુસ્ત મુસલમાનોમાં પણ આપણા ધર્મના સાહિત્યનું જ્ઞાન સંપાદન કરવાની જગૃતી આવી છે કે જે ધર્મ અને ધર્મ પાળનારાંઓને તેઓ લાંબા કાળ સુધી ધીકારતા આવ્યા હતા તેજ ધર્મ પાળનારાંઓ પોતે હજી ઉંધમાંથી ખીદાર થતા નથી.

હાલનાં ધરાનમાં પારસીઓ માટે નાના ધંધા.

વરસોની નીંદમાંથી હાલમાં ધરાન જગૃત થયું છે અને ધાર્મિક જનુન હવે નીકળી ગયાથી ધરાની જરથોસ્તીઓ જેઓ તરેહવાર રીતે હાડમાર અને હજાક થતા હતા તેઓનું રામાન રહે છે અને તેઓના ધર્મની ખુબીઓ પીઝાની તેઓના બોલ અને વચન ઉંચા રહે છે. મોટે ભાગે ત્યાંના આપણા જરથોસ્તીઓ સદીઓ સુધી ખુબ ધાક અને ત્રાસમાં રહ્યાથી અલણુ જેવા હતા, પણ હવે વખત અને મામલો બદલાયે છે. ધરાની જરથોસ્તીઓ તરફ અને હીંદુ-સ્તાનનાં પારસીઓ તરફ તેઓની લાગણીઓ હવે સદંતર ફેરવાઇ છે, પછી શું અદના કે આલા શીખેલા કે થોડું શીખેલા, ઉતરના ધંધાવાળા અને નોકર વર્ગ વીગેરે સર્વે હવે સમજવા લાગ્યા છે કે પારસીઓ અસહન ધરાનના બેટાઓ હતા અને તેઓ તેથી ધરાનમાં ખીજ પરદેશીઓ કરતાં વધુ આવકારદાયક છે. કેટલાક પરદેશીઓ જેવા કે આરમીનયનો, ચાહુદીઓ વીગેરે પણ તેઓની અ. માન્યતામાં ભાગ લે છે અને પારસીઓ માટે સારી લાગણી દેખાડે છે. આ ઉપરથી તથા હાલમાં ધરાનમાં સલામતીથી મુસાફરી થઇ શકે છે તેથી પારસીઓ ધંધા અર્થે ધરાન જવા માટે તૈયાર થાય પણ ત્યાં રાજીના બારણાં તેઓ માટે શી રીતે ખુલ્લાં થાય તે એક વીચારવા-જોગ સવાલ છે. જેઓ અત્રે નોકરી ધંધા વીના હોય તેઓ જો હાલમાં ધરાન જાય તો ઉલટા ત્યાં ફસી પડે. કોઇએ પણ બરાબર તેહકીક વગર એકદમ નોકરીની આશામાં નીકળી પડવું જોઇએ નહીં.

મારા થોડા વખતના ધરાનના અનુભવપરથી મને લાગે છે કે હું કે કમાઇવાળા પારસીઓ પોતાની નાની પુંજમાંથી ધરાનમાં નીચલા ધંધામાં પડે તો તેઓની પુંજમાં મનમાનતો વધારો થાય:—

૧. એરેટેડ વોટર્સ ફેક્ટરી-ધરાનના ધણા શહેરોમાં સોડાવોટર, લેમોનેડ વીગેરે અને છે પણ તે મોટે ભાગે ઉતરતા પ્રકારનાં હોય છે. મારાં મત મુજબ સારી અનાવટના એરેટેડ વોટર્સ માટેની ફેક્ટરી જરૂર લાભકારક છે.

૨. કપડાં ધોવાનું, વોશીંગ તથા ડ્રાઇ ક્લીનીંગનું કામ— ધરાનના વતનીઓ શોખીન છે અને ધણા ત્રીમત્રાક થઇ ફરે છે એટલે વેર કે મોટાં શહેરોમાં ઘેરઘર નોકરો, શેફરો, હામ્મો, દુકાન-દારો વીગેરે સહાયકાર કપડાંઓમાં સજ થાય છે. વોશીંગ કંપનીઓ છે, તે છતાં ખીજી સારી વધુ કંપનીઓની જરૂર છે.

૩. ફ્રીટ ટીનના દાખડાઓમાં પેક કરવાનું હાલની રૂઢી પ્રમાણેનું કામ પણ નફાકારક છે.

૪. હીંદી રીતની અનાવટની મીઠાઇની દુકાનની જરૂર છે એમ મને લાગે છે. ધરાનીઓ મીઠાશના બહુ શોખીન છે અને ધરાની ઢપની મીઠાઇ ઉપરાંત વીલાયતી પેસ્ટ્રી, આઇસક્રીમ વીગેરેનો ત્યાં બહુ ઉઠાવ થાય છે તેવીજ રીતે હું ધારૂં છું કે હીંદુસ્તાની મીઠાઇ પણ તેઓને સ્વાદ લાગશે.

૫. લાકડાં વહેરવાનું કારખાનું પણ સારી પેદાશ ઉપજાવી શકે.

૬. સીનેમા માટે હાલના અરનું ટોકી થીયેટર ડીક કમાઇ કરાવી શકે. ધરાનમાં ટોકી શીક્ષો દેખાડવામાં આવે છે પણ થીયેટરોની આંધણી તથા બેસવાની બેઠકોની ગોઠવણ મનમાનતી નથી.

૭. સોનાના ધરેણાપર નાણા ધીરવાનું પણ ફાયદાકારક છે કારણકે તેની ઉપર ધણું સારું વ્યાજ મળે છે.

૮. સારી રીતે ખ્યાન પહેંચાડી જમીન લઇ રાખી હોય તે પણ થોડા વખતમાં કીંમતમાં વધારો દેખાડી શકે.

આ છેલ્લી ૮ મી કલમ આખે મારે જણાવવું જોઇએ કે ધરાની રદખત માટે જમીનની કે માલમીલકતની ખરીદી આખે કાંઇ

આધ નથી, પરંતુ ખીજ કાઢખી રખત માટે રહેવાને માટે ધર, ધંધાને માટે દુકાન તથા ગોડાઉન તરીકે પોતીકી મીલકત કરી શકાય છે. પણ તે ઉપરાંત વધુ મીલકતો પરદેશીઓથી કરી શકાય નહીં.

ઉપર લખેલા ધંધાઓ દેશની અંદરના વેપારવણજમાં પૈસા પેદા કરાવી આપે એમ છે. પરદેશના વેપારની આબદ તો અલગ છે.

કોટન મીલ તથા ઉલ્લન મીલની પણ જરૂર છે અને દીવસે દીવસ વધુ મીલો બનતી રહેશે પરંતુ તે તો મોટી કંપનીઓના સવાલ છે.

હાલમાં ધરાનમાં નાણાં સંબંધી આબદમાં કેટલાક કાયદાઓ નીકળ્યા છે તે વીશે તેહકીક કરી ધંધારોજગારનું મંડાણ કરવું જોઈએ.

કેટલીક તરફથી મને પુછપરછ થતી હોવાથી આટલા ખુલાસાની મેં જરૂર જોઈ છે.

હું ધારું છું કે ધંધારોજગાર તથા નોકરી ચાકરીની આબદમાં અત્રે ખબર અંતર મેળવવા માટે ધરાનના મુખ્ય શહેરોમાં ઇનફરમેશન બ્યુરો સ્થાપવામાં આવે તો બહેતર થઈ પડે.”

ધરાન જઈ આવેલા આગા કુદુબના પહેલા અહસ્થ.

પોતાના બપાવા શેઠ જમશેદ રૂસ્તમ પછી મી. બરજોર પોતે આગા ખાનદાનના પહેલવહેલા અહસ્થ ધરાન જઈ આવ્યા હતા.

મીં બરજોર આગા ક્રીમેસન તરીકે.

મીં બરજોર આગા એક ધણા આગળ વધેલા અને ઉચી ડીગ્રીઓ ધરાવનાર જુના ક્રીમેસન છે. એવણે કેટલીક લોન્ગેની સ્થાપના કરી છે. એવણે લોન્ગ સર લોરેન્સ જેન્કીન્સના પાર્ટ માસ્તર છે. વળી એવણે લોન્ગ યુનીવર્સલ બ્રધરહુડ નં. ૩૮૩૫ ઇંગલીશ કોન્સ્ટીટ્યુશન, લોન્ગ બેસ્લી વીલસન નં. ૪૮૦૦ ઇ. સી., લોન્ગ કોર્નવોલીસ નં. ૫૦૬૨ ઇ. સી., લોન્ગ જર્સીસ એન્ડ પીસ નં.

૫૪૪૨ ઇ. સી. અને રૂસ્તમ કામા કોનકલેવ નં. ૬૦ ઇ. સી. ના એક સ્થાપક છે, તેમજ ડીસ્ટ્રીક્ટ ગ્રાન્ડ લોજના પાસ્ટ ચેપલેનની પદવી ધરાવે છે, અને તે સાથે મુંબઈના ડીસ્ટ્રીક્ટ ગ્રાન્ડ ચેપલ્ટરના પાસ્ટ જે. (ચર્ચ પ્રીન્સીપલ) છે. એવણુ વળી રૂસ્તમ કામા કોનકલેવના પાસ્ટ સુપ્રીમ રૂલર અને ઇંગ્લેન્ડના ગ્રાન્ડ કોનકલેવના પાસ્ટ રટુઅર્ડ છે. એવણુને ક્રીમેનસરીમાં જોડાવાને ૩૨ સાલ થયાં છે.

એમના ફરજો.

૧. મી. રૂસ્તમ (જન્મ તા. ૧૧ મી જુન ૧૯૦૮).

મી. રૂસ્તમના લગન તા. ૨૭ મી જાનેવારી ૧૯૩૬ ને દીને મીસ ગુલ જમશેદજી કુપર સાથે થયાં હતાં. એઓને એક બેટાની વૃદ્ધી થઈ છે (જન્મ તા. ૨ જુન ૧૯૩૮). એવણુ પહેલાં રૂના મોટા વેપારીઓ મેસર્સ પટેલ પ્રધર્મને ત્યાં નોકરીએ હતા, ત્યારબાદ બીલ્ડીંગોને પેન્ટ કરવાનાં તથા બીજાં કંટ્રાક્ટો લેવાનો ધંધો કરે છે.

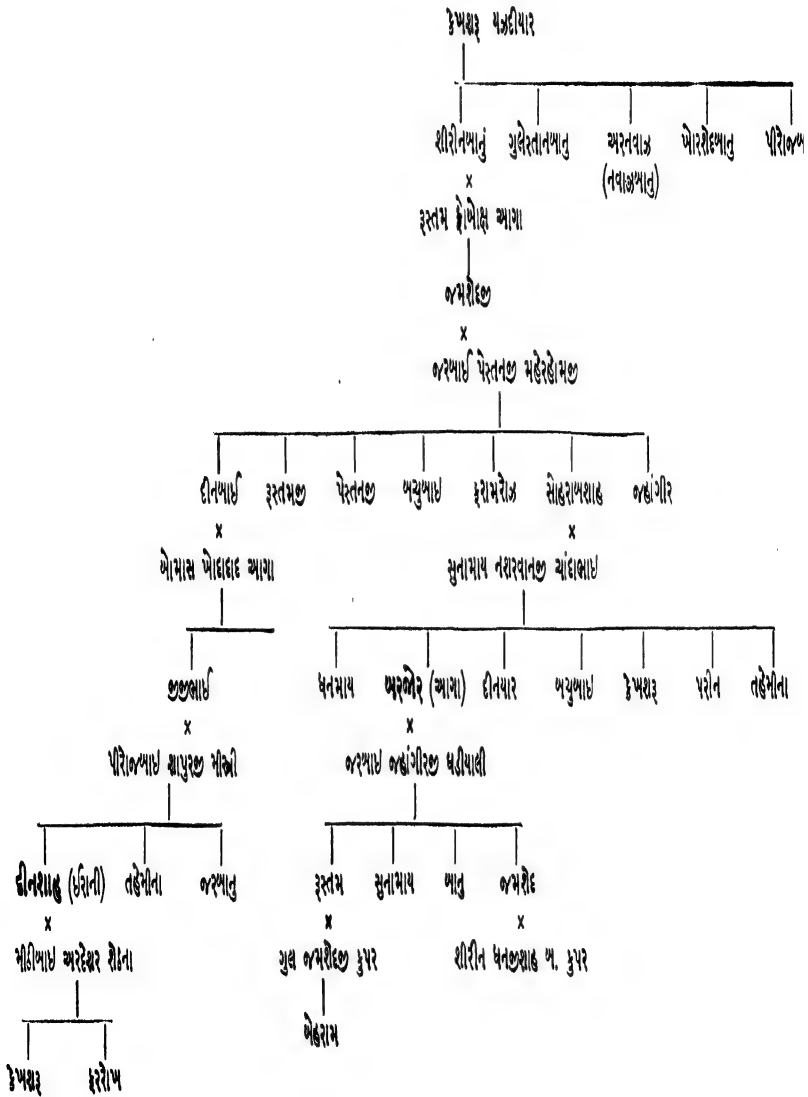
૨-૩. એ બેટીઓ જે બચપણમાં ગુજરી ગઈ હતી.

૪. મી. જમશેદ (જન્મ તા. ૨૭ મી ઓક્ટોબર ૧૯૧૬).

એવણુ ૧૪૧૧ વર્ષની નાની ઉંમરે મુંબઈ યુનિવર્સિટીની મેટ્રીકની પરીક્ષા પસાર કર્યા પછી મુંબઈ સરકારની આર્કિટેકચર ડિપ્લોમાની પરીક્ષા પણ પસાર કરી હતી અને એવણુ સૈથી નાની વયના મુંબઈમાં પ્રેક્ટીસીંગ આર્કિટેક્ટ છે. એવણુ ગવર્નમેન્ટ દિપ્લોમાં ઇન આર્કિટેકચર (G. D. Arch.) ધરાવે છે. અને ઇન્ડિયન ઇન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ આર્કિટેક્ટસના એસોશીયેટ (A. I. I. A.) છે; વળી એવણુ લંડનની ઇનફારપોરેટડ એસોશીએશન ઓફ આર્કિટેક્ટસના એસોશીએટ (A. I. A. A.) છે અને ઇનફારપોરેટડ આર્કિટેક્ટ (લંડન) તરીકે ઓળખાય છે. એવણુ એ દિપ્લોમાં આખા હીંદુસ્તાનમાં સૈથી નાની વયે મેળવવા પામ્યા છે.

એવણુ મેસર્સ શાપુરજી એન. ચાંદલાઈની કંપનીની પોતાની આપીકી પેદીમાં એવણુના પીતા સાથે આર્કિટેક્ટ તરીકે જોડાયા છે.

મરહુમ શેઠ દીનશાહ જીજીભાઈ ધરાની તથા શેઠ બરબેર સોહરાબશાહ આગાના કુટુંબની વંશાવળી.

ઈન્ડિયન ઇન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ આર્કીટક્ટસની આંહેધરી હેઠળ ૧૯૩૭ માં ટાઉન હોલ મધે પહેલવહેલું “આઈડીઅલ હોમ એક્સીપીશન” બરાયું હતું, તેની “એનટરટેનમેન્ટ કમીટી” ના એવળુ સભાસદ હતા.

મી. જમશેદ સને ૧૯૩૨ માં પોતાના માતપીતા સાથે ઇરાનની સફરે ગયા હતા.

૧૯૩૯ માં ‘ઇરાનિયન કાનુન’ કે જેના પ્રમુખ હીઝ એક્સેલન્સી ઇરાનના કાનસલ કએવાની છે તેના જોડયા એનરરી સેક્રેટરી તરીકે એવળુની ચુટણી થઇ છે.

એમનાં લગન તા. ૫ મી દીસેમ્બર ૧૯૩૮ ના દીને સર ધનજીશાહ બમનજી કુપરના નાનાં બેટી મીસ શીરીન સાથ મુંબઈમાં વર્લી મધે ગ્વાલીઅરના મહારાજ સાહેબ સીંધ્યાના “સમુદ્ર મહાલ” પેલેસમાં થયાં હતાં.

૨૧ મે વર્ષે મી. જમશેદ આગા ક્રીમેસનરીમાં જોડાયા હતા, અને લોજ સર લોરેન્સ જેન્ડીન્સના મેમ્બર થયા છે.

મી. અરજેર સોહરાબશાહ આગાના મરહુમ મી. દીનશાહ જીજીબાઇ ઇરાની કુઇના દીકરાના દીકરા થાય છે. તેઓ બન્ને કયખુશરૂ યઝદીયારનાં બેટી શીરીનબાનું તરફથી ઉતરી આવ્યા છે, જ્યારે શીરીનબાનુંના બહેન ખોરશેદ બાનું તરફથી મી. અરદેશર નામદાર ઇરાની ઉતરી આવ્યા છે, અને શીરીનબાનુંનાં બીજાં બહેન ગુલેસ્તાનબાનું તરફથી પાંડે, અને પીટીટ કુટુંબ પછુ નીકળ્યાં છે, જ્યારે તેમનાં ચોઠાં બહેન નવાજબાનું શેઠ હોરમસજી એદલજી કામાના ધણીયાણી થતાં હતાં, અને પાંચમાં બહેન બાઇ પીરોજબાનુંના દીકરા પોટરી વકર્સવાલા મરહુમ મી. પીરોજશાહ પેરતનજી મહેરહોમજી થતા હતા.

(જીવો વંશાવળી.)

પ્રકરણ ૧૬ મું.

મરહુમ મી. દીનશાહ જીજીભાઈ ધરાની (સોલીસીટર).

કેમશરૂ યજ્ઞદયારના બેટી શીરીનબાનુનાં દીકરા જમશેદ,
તથા શીરીનબાનુનાં બહેન પીરોબબાનુનાં દીકરી
સગાઈ. જરબાઈના દીકરી દીનબાઈના લગન બોમાસ
બોદાદાદ ધરાની સાથે પરણ્યાં હતાં. તેમનાં
દીકરા જીજીભાઈનાં મી. દીનશાહ ધરાની દીકરા થતા હતા. જાણીતા
આર્કીટેક્ટ મી. બરજેર સોહરાબશાહ આગા મી. દીનશાહના બાવાના
પીત્રાઈ થાય છે. (જીવો વંશાવલી).

ધરાનના જાણીતા અરબાબ કેમશરૂ શાહરૂખ જેવણ કેદલાક
વરસો થયાં ધરાનની પાલ્કામિન્ટના મેમ્બર થઈ
અરબાબ બાબ. ગયા છે, તેવણે પોતાની સગાઈ પથ્થુ શેઠ
દીનશાહનાં કુટુંબ સાથેની બતાવતાં કહ્યું કે કેમશરૂ
યજ્ઞદયારનાં બેટીએ એમના (અરબાબના) બપાવાના પુછએ થતાં
હતાં. એ રીતે લગલગ દોઢ સદીએ ધરાનમાં મામા પુછનાં ન
ધારેલાં સાથે મળ્યાં હતાં.

મી. દીનશાહના પીતા અત્રેની કોલાબા લેન્ડ એન્ડ કું.ની
મીલમાં વીવીંગ માસ્તર હતા, અને ત્રીસ વરસની
પીતા. જવાન વયે દીનશાહને પાંચ વરસના મુકી ગુજર
પામ્યા હતા.

મી. દીનશાહ ધરાનીનો જન્મ તા. ૪ થી નવેમ્બર ૧૮૮૧
જન્મ. (રોજ ૧૭, માહ ૩, ય. અ. ૧૨૫૧)ને દીને
થયો હતો.

મી. દીનશાહનાં લગ્ન એમના માતાજીનાં મામા મરહુમ શેઠ
અરદેશર કાવશજી શેઠના (હાપરયા) બેરીસ્ટરનાં
લગ્ન. સર્વથી નાનાં બેટી બાઈ મીઠીબાઈ (જન્મ
તા. ૬ થી એપ્રિલ ૧૮૯૫) સાથે તા. ૬ મી મે

ધરાનપરસ્ત, ઝરથોસ્તી કોમ અને દીનના સામ્ય સેવક.

શાદ-રવાન શેઠ દીનશાહ જીજ્ઞાસુ ધરાની, સોલ્ડીસીટર (નિશાને એલમી)

[શેઠ દીનશાહ ધરાનીની સાહિત્યની અથગ સેવાની પીછાણમાં ઇ. સ. ૧૯૩૨ માં ધરાની સરકારે તેમને “ નિશાને એલમી ”નો ખેતાળ એનાયત કર્યો હતો. તેમની ઝરથોસ્તી કોમની સેવાઓની પીછાણમાં મુંબઈની પારસી પંચાયતે અનનુમનની સલા તેમના મરણ બાદ ભરી હતી.]

જન્મ: ૪-૧૧-૧૮૮૧ ઇસ્વી.]

[મરણ: ૩-૧૧-૧૯૩૮.

શેઠ દીનશાહુ ધરાની અને ડા. તાગોરની પાર્ટી તેહરાન ખાતે (૧૯૩૨).

(ડાબી બાજુથી
બેઠેલાઓમાં)
મી. દીનશાહ
ધરાની, ડા.
તાગોરનાં વહુ,
ડા. તાગોર,
મીસીસ મીડી-
બાઇ દી.
ધરાની, ડા.
સોહરામ મહેર-
હોમજી, મીસ
જરબાનુ છ.
ધરાની.

(પાછળ ઉભેલા-
ઓમાં ડાબી
બાજુથી બીન્)
ધરાનનાં સુબઇ
ખાતેનાં માજી
કોનસલ મી-
હુહાન છે.

૧૯૧૭ ને દીને થયાં હતાં. શેઠ દીનશાહ પોતા પાછલ બે બેટાઓ કેમશર અને કરરોખ મુકી ગયા છે.

એમની યુનીવર્સિટી કારકીર્દી ધણી ઝળકતી હતી જે નીચલાં ઉપરથી જણાશે:—

કેળવણી.

મી. દીનશાહે ૧૮૯૭ માં મેટ્રીક પસાર કરી સેન્ટ ઝેવીયર્સ કોલેજમાં બેડાઇ ૧૯૦૧ ની આખેરીએ બી. એ. ની પરીક્ષા પહેલા વર્ગમાં પસાર કરી હતી, અને ફારસી ભાષાનાં ફેલો નેમાયા હતા. એમની પસંદગીની બાબતે શ્રીઝીક્સ અને કેમીસ્ટ્રી હતી અને ફારસી તો માત્ર બીજી ભાષા તરીકેની ફરજિયાત હતી. એમને ભાષાઓ સારી રીતે આવડતી તેજ એવણે પસંદગીની બાબત લેવાને બદલે એક બીજા અગત્યનો સાયન્સનો વીષય પસંદગીની બાબત તરીકે લેવામાં હાથપણ વાપર્યું હતું. એમની બેડે પહેલા વર્ગમાં ડા. મંચેરશાહ ધનજીભાઇ ગીલડર પણ બી. એ. થયા હતા અને બીજા વર્ગમાં મી. ખોદાબક્ષ બેહરામ ઇરાની પસાર થયા હતા. ઉપલા ત્રણે જવાન્યાઓ સેન્ટ ઝેવીયર્સ કોલેજ મધ્યથી પસાર થયા હતા.

૧૯૦૪ ના સાલની આખેરીએ મી. દીનશાહે એલએલ. બી.ની

પરીક્ષા પસાર કીધી હતી. તે વેળા પહેલા

એલએલ. બી. માં વર્ગમાં છ ઉમેદવારો પસાર થયા હતા જેઓ મધે

પહેલી પદ્ધિ. મી. દીનશાહ પહેલા વર્ગમાં પહેલા આવ્યા હતા.

એવણને પહેલા આવવા માટે જડજ રપેનસર પ્રાઇઝ રૂ. ૧૫૦ નું મલ્યું હતું. એજ વેળા એમને વળી મંચેરજી નવરોજી બનાજી સ્કોલરશીપ રૂ. ૧૮૦ ની ઇકવીટીની બાબતમાં પારસી તરીકે પહેલા આવવા માટે મળી હતી.

ત્યારબાદ એવણ સોલીસીટરની પેઢીમાં રહી એપ્રિલ ૧૯૦૬માં

મુંબાઇની હાઇ કોર્ટના એક સોલીસીટર થયા

સોલીસીટર. હતા. આ પછી એવણ મેસર્સ મુલ્લાં એન્ડ

મુલ્લાં સોલીસીટરોની જણીતી પહેડીમાં બેડાયા

હતા અને એક આહોરા અને ફતેહમંદ સોલીસીટર તરીકે પ્રખ્યાત થયા હતા.

એમનાં પુસ્તકો.

મી. દીનશાહ ઇરાનીને અચપણથી ફારસી ભાષાપર પુષ્કળ શોખ હતો, અને પોતાના ગોઠીયા મી. ખોદાબક્ષ એહરામ કોલેજની ફારસી ઇરાની સાથે મલીને કોલેજના વીદ્યાર્થીઓ માટે તેકદ શુકો. ફારસી તેકદ તેના તરજુમા તથા નોટસ સાથે કાઢી હતી. આ મધે શાએર હાફેઝની ગઝલો જેનો છેલ્લો કાશ્શો અલેફ, દોલ, મીમ અને ય છે, તે ધોરણે રચાયલાં કાવ્યોનાં ચાર પુસ્તક રચ્યાં હતાં. એજ માફક શેખ સાદીની તથાત, કસાયદે ફારસીયેહ, તથા નીઝામ-ઉલ-મુલકનાં સીયાસત નામેહ, તથા અનવારે સોહેલી તેના તરજુમા સાથે બહાર પાડી હતી.

મી. દીનશાહે સર જમશેદજી જીજીભાઈ મદ્રેસામાં અવસ્તાનો પણ અબ્યાસ કર્યો હતો અને ૧૯૨૭ માં The નશ્ત્રના ગાથા. Divine Songs of Zarthustra નામનું પુસ્તક લખી લંડન મધે છપાવ્યું હતું. આ પુસ્તકનો પ્રવેશ-પત્રીકા કવી રવીન્દ્રનાથ ટાગોરે લખી મી. દીનશાહેને અનુપમ માન આપ્યું હતું.

એજ સાલમાં એઓએ ઇરાનના વતનીઓ અને ખાસ કરીને મેહ મેદનો માટે પ્રખ્યાત રકોલર આગાપુરે દાઉદ પાસ પત્રીત્ર ગાથાનાં, અને ત્યાર પછી યસ્તોના ફારસી તરજુમા કરાવ્યા હતા. આ કાર્ય-સાધક કામના પરીણામે જરથોસ્તી ધર્મ વીષે ૧૩૦૦) વરસ પછી પેહલીવાર ઇરાન સર ઝમીનમાં ધણો ઉંચો મત પેદા થયો હતો; વલી આગવી તાસુખી અને વીચારો નાબુદ થવાથી ત્યાં જરથોસ્તીઓ તરફનું આખું દ્રષ્ટીકોણ અને વર્તન ફરી જવા પામ્યું હતું. ઇરાનનાં પયગમબર જરથુસ્ત તરફ પુજ્યભાવ ઉત્પન્ન કરાવામાં અને સૌથી નુનંદા ઓલમાઓ જરથુસ્તનાં શીક્ષણની સ્તુતી કરતા થાય, એવું

વાતાવરણ ઉભું કરાવામાં મી. દીનશાહ ધરાની, જેમને ધરાનનાં ઓલખાઓએ “ પીરે મોગાન ” (અસલ ધરાની ધર્મગુરુઓના વડા) તરીકે પીઠાવ્યા, તેમનો ખેશક મોટો હાથ હતો. એ સર્વ તરજુમા હવે. ધરાનના લોકો કાલેજેમાં, સ્કુલોમાં, ઘરોમાં અને મસજીદોમાં ઉલટથી વાંચીને જરથોસ્તી ધર્મનાં મોતેબર શીક્ષણો બરાબર સમજવા લાગ્યા છે. ૧૯૩૦ માં એઓએ “ ફેલસફેયે ધરાને બાસતાન ” (પુરાતન ધરાનની શીક્ષણ) તથા “ અખલાકે ધરાને બાસતાન ” (પ્રાચીન ધરાનનું નીતીશાસ્ત્ર) ફારસીમાં છપાવી પ્રગટ કીધી હતી, અને એ વરસ રહીને એજ કેતાબની બીજી આવૃત્તી તેહરાનમાં છપાવી હતી. એજ મુજબ શાએર આરેફ તથા શાએર એસ્કીનાં કાવ્યોનાં અંગ્રેજી તરજુમા છપાવ્યા હતા.

સુખનવરાને દૈરે પહેલવી. એઓનું છેલ્લું ફારસી પુસ્તક “ સુખનવરાને દૈરે પહેલવી ” (પહેલવી અમલ દરમ્યાનનાં શાએરો) સદા યાદગાર રહેશે.

એ ઉપરાંત જરથોસ્તી બાકકો માટે “ Our Beautiful Navjot Ceremony ” ની ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી તરજુમા સાથની ચોપડીઓ, તથા Path to Happiness, Gems of Thoughts વગેરે પ્રગટ કીધી હતી, જે એઓની ઇચ્છા અનુસાર એઓનાં મરણ બાદ મેસર્સ જે. બી. કરાણીએ બહાર પાડી છે.

૧૯૧૮ નાં જમશેદી નવરોઝને દીને મરહુમ શેક દીનશાહે હીન્દુસ્તાનનાં ધરાની જરથોસ્તીઓની ધાર્મિક, ઈરાની જરથોસ્તી સંસારી અને આર્થિક ઉન્નતી માટે મુંબાઇમાં અનજુમન. ધરાની જરથોસ્તી અનજુમન જેવી ઉપયોગી સંસ્થા સ્થાપવામાં આગેવાની લીધી હતી, અને તેની શરૂઆતથી તેના સરનશીન તરીકે કીમતી સેવા બજાવી હતી. એ સંસ્થા મારફતે ધરાનમાં જરથોસ્તીઓ તથા મુસલ્માનોનાં લાભાર્થે

અનેક ફેલવણી ખાતાંઓ, દવાખાના તથા હુન્નર ઉદ્યોગનાં ખાતાંઓ સ્થાપવામાં આવ્યાં છે.

વધુમાં માદર-વતન ધરાન સાથે હીંદના જરથોસ્તીઓનો સંબંધ વધારવા ૧૯૨૨ માં ધરાન લીગની સ્થાપના થઇ ધરાન લીગ. તેના પ્રમુખ મરહુમ સર હોરમસજી કાવસજી દીનશાહ (એડનવાલા) હતા ત્યારે મી. દીનશાહ ધરાની એક ઉપ-પ્રમુખ હતા.

ધરાનની મુસાફરી.

ધરાનના નામદાર શેહનશાહ રેઝાશાહ પેહલવીએ ધરાનની મુલાકાત લેવાનું ખાસ આમંત્રણ ડો. રબીનદ્રનાથ ટાગોરને, તેમજ મુંબાઇની ધરાની અનજીમનનાં પ્રેસીડન્ટ મી. દીનશાહ જીજીલાઇ ધરાનીને કર્યું હતું, તે મુજબ તા. ૮ મી એપ્રિલ ૧૯૩૨ ને દીને અત્રેથી ધરાન સરઝમીનની મુલાકાતે એક પાર્ટી મી. દીનશાહ જીજીલાઇ ધરાની, સોલીસીટર, તેમના ધણીયાણી બાઇ મીઠીબાઇ, તથા બેહન બાઇ જરબાનુ, ડો. સોહરાબ જમશેદજી મેહેરહોમજી, મી. બરજેર સોહરાબશાહ આગા, આરકીટેક્ટ, તેમના ધણીયાણી જરબાનુ તથા બેટા મી. જમશેદ, મી. રસ્તમ પેશતનજી મસાની, તથા ધરાન લીગના સેક્રટરી મી. કેપશર અરદેશર શીટરની બનેલી મુંબાઇથી ઉપડી ગઇ હતી. આ પાર્ટીને તેહરાનની જરથોસ્તી અનજીમનનાં પ્રમુખ તથા પાર્લામેન્ટનાં મેમ્બર અરબાબ કેપશર શાહરોબ, વેપારીઓ તથા જરથોસ્તીઓ માઇલો સુધી એસતેકબાલ લેવાને ગયા હતા. તા. ૨ જી મેને દીને આ પાર્ટીમાંના મહસ્થોએ નામદાર શેહનશાહ રેઝાશાહ પેહલવીની મુલાકાતે તે નામદારની દરબારમાં રસ્મી પોપાકમાં જઇ તે નામદારને ધરાની અનજીમન તરફનું માનપત્ર સાથે મી. દીનશાહે પોતા તરફથી પોતે રચેલી ફારસી ચોપડીઓ રૂપાંનાં કેસમાં નજર કર્યું હતું. અને એ નામદારની ૬૫"×૪૫" ની મોટી

તસવીર જે વગર હાંસલે મરહુમ મી. મંચેરજી ફકીરજી પીઠાવાલા આરટીસ્ટે દોરી આપી હતી, તે હીન્દના પારસીઓની ધરાન લીગ તરફથી તે નામદારને ભેટ કરી હતી. મી. દીનશાહની રંગોમાં પસરેલી ઉડી ધરાન-પરસ્તી જગજગહેર હોવાથી ધરાનના નામદાર શેહનશાહ રેઝાશાહ પેહલવીએ એઓના કામની કદરશનાસીમાં “નેશાને એલમી”નો પેહલા દરજ્જાનો ખેતાબ એનાયત કર્યો હતો. મી. દીનશાહની ધરાનની મુલાકાત દરમ્યાન શીરાઝ, ઇસફહાન, અને તેહરાનની મ્યુનિસીપાલિટી તથા ધરાની જરથોસ્તીઓ તરફથી અનેક મેળાવડાઓ મધે માનપત્રો એનાયત થયાં હતાં, તેમજ તેહરાનની લીટરરી સોસાયટી, વઝારતે મઆરફ, કાલેજ, સ્કુલ તથા ખીજે અનેક ટેકાણે પ્રાચીન ધરાન, હાફેઝ, હીન્દ, વગેરે બાબદો પર મી. દીનશાહે બાશણો આપ્યાં હતાં અને તે ત્યાં બહુ પ્રસંશા પામ્યાં હતાં.

મી. દીનશાહે ધરાન જઈ આવ્યા બાદ પોતાના અનુભવનાં અનેક ભાષણો આપ્યાં હતાં. એવણું ભાષણ તે બાબે બાષણો. અત્રેની રીપન કલબમાં એક દબ્બખાભર્યાં ખાણુંને પ્રસંગે અપાયું હતું. એવણે અનેક મેળાવડાઓમાં ધરાનને લગતો પોતાનો અનુભવ રજૂ કરી એ દેશમાં છેલ્લા દાહેકામાં કેવા ભારે સુધારા થયા હતા તેનાં સંગીન બ્યાન કીધાં હતાં. એઓ એક રોટરીયન હતા, અને રોટરી કલબ સનમુખ પણ ધરાન અને શીરદોસ્તી વીશે ભાષણો આપ્યાં હતાં.

મી. દીનશાહ પાંચ વાર યુરોપની સફરે ગયા હતા. ૧૯૩૧ માં જીનીવા ખાતેની લીગ ઓફ નેશન્સ તરફથી એઓને ભાષણ આપવાનું આમંત્રણ થયું હતું, અને એઓ “West and East” વીષય રજૂ કરનાર હતા, પણ નાદરૂસ્ત તબીયતને લીધે પોતે બોલી શક્યા હતા નહી, જેથી લીગના એક પરસ્પર મેમબરે એમની તરફથી તે વીષય વાંચી સંભલાવ્યો હતો.

સને ૧૯૩૪ માં શીરદોસ્તી તુસીની સેનટીનરીના પ્રસંગે ધરાન જવાનું મી. દીનશાહને આમંત્રણ થયું હતું, અને પોતે ત્યાં જવા

માટે ધણા ખાદેશમંદ હતા, પણ નાદરસ્ત તખીયતને લીધે જમ શક્યા હતા નહીં.

૧૯૩૫ ની એએની છેલ્લી મુસાફરી દરમ્યાન રોમની “Academy of Literature and Arts” માં પણ એએને ભાષણ કરવાનું આમંત્રણ થયું હતું, અને “Oriental Culture” પર ભાષણ આપનાર હતા, પણ તે વેલ્દાની ત્યાંની આધાધુધી હાલતને લીધે એએએ તે ભાષણ આપવાનું દરસ્ત ધાર્યું હતું નહીં.

મી. દીનશાહ ઇરાની કદીમ ઇરાનના પારસીઓમાં જે યઝ્દેઝરદી સને-આપણા શહેનશાહીઓની એક માસ અગાઉ ફસલી સાલ. વરસ ગણવાનો-ચાલતો, તેજ ચાલુ રાખવાની તરફેણદારી કરતા ન હતા; પણ આપણું દીની સાલ ફસલોની રચના ઉપર આધાર રાખે છે એમ સમજાવી આસરે ત્રણસે સવાપાંસઠ દીવસની લંબાઇનાં ફસલી સાલની હીમાયત કરતા. એજ ગણતરી ઇરાનમાં રેઝાશાહ પાદશાહે આજ કેટલાંક વરસ થયાં દાખલ કીધી છે. મુબઇની પારસી પંચાયતે જે કમીટી આ બાબે નેમી હતી તેમાં મી. દીનશાહને પણ લેવામાં આવ્યા હતા. તેવણે એ કમીટીના રીપોર્ટથી જુદા પડી ફસલી ગણતરી દાખલ કરવાની હીમાયત કીધી હતી. એજ કારણસર મી. દીનશાહ અત્રે એક ફસલી ધોરણ ઉપર અગીયારી સ્થાપવાની તરફેણદારી કરતા હતા.

મી. દીનશાહ અનેક ધર્મખાતાંઓના ત્રસ્તી તથા કમીટીના મેમ્બર હતા, અને ૧૯૩૫ નાં સાલમાં લેડી પારસી બેઠારી બાબે નવાજબાઇ રતન તાતા, મી. એન્ડ મીસીસ મેજવેલા અલીપ્રાયો. (હમાબાઇ) જેહાંગીર કે. મેહતા જેડે એવણે પારસીઓની નવવી આર્થીક સ્થિતી બાબે કેવાં વેહવાર પગલાં લેવાં, તે વીષે મહેનત લેઇ આગેવાન હમદીનોનાં મત મંગાવી એક રીપોર્ટ મુબાઇની પારસી પંચાયતને કીધો હતો જે રીપોર્ટ મી. દીનશાહે પોતે લખ્યો હતો. છેલ્લાં

એવણે સર જાંહીર કુ. કોહયાળ સાથ મલી પારસી બેકારીનાં સવાલ
આબેની મરહુમ સર સોહરાબજી ન. પોંહચખાનાવાલાની યોજના
ઉપર વીચાર ચલાવ્યો હતો.

મી. દીનશાહ એક ક્રીમેસન હતા. એવણુ લોજ રાઇઝીંગ સ્ટાર
ઓફ વેસ્ટર્ન ઇન્ડીઆના પાર્ટ માસ્તર હતા
ક્રીમેસન. અને મેસોનીક લોજમાં પ્રસંગને અનુસાર અનેક
ભાષણો આપ્યાં હતાં, જેમાં મુખ્ય “The
Meaning of Masonry,” “The Message of the
Persian Master,” “Mysticism in Masonry and
The Islamic Sufi Poets of Persia ” હતાં.

મી. દીનશાહ ધરાનીનું દુષ્પદાયક મરણ મુંબાઇ મધે તા. ૩ જી
નવેમ્બર ૧૯૩૮ (ફસલી રોજ રશને માહ આવાં
એમનું મરણ સને ૧૩૦૭ ય. ઝ.) ને દીને ૫૭ વરસની ઉંમર
પુરી કરી તે દીવસે નીપજ્યું હતું.

મી. દીનશાહે પોતાનાં ધરાની નામને સામ્યા નીવડીને એ તેમની
વહાલી કામનાં લાલમાં ભારે કીમતી સેવાઓ યજ્ઞવી છે. આ
સેવા કાંઇ હીંદનાજ ધરાનીઓ પ્રત્યે ન હતી, પણ ખુદ પોતાના માદર
વતનનાં સંબંધમાં પણ છુટે હાથે યજ્ઞવી છે. એક માણસ જે
ચાહે તો શું શું કરી શકે છે, તે એઓનાં બાળમાં જણાઇ આવ્યું
હતું; ખાસ કરીને છેલ્લા બે દાહેકા થયાં મી. દીનશાહ જહરમાં
આવ્યા હતા તે દરમ્યાન એઓએ જરથોસ્તી કામની ઉન્નતીનું
મીશન સારી રીતે યજ્ઞવ્યું હતું.

મી. દીનશાહના પોતાનામાં સારી કાવ્યશક્તી હતી. જે કે
એવણે પોતે કાવ્યો રચેલાં જણાયાં નથી, છતાં
કાવ્ય ચર્ચિત. એવણુના વીચારો કાવ્ય દબે ધણીવાર દર્શાવેલા
જણાતા હતા.

એમની ધરાન મધે થયલી મરણુ ક્રિયા.

મી. દીનશાહના મરણુની ખબર ગામેગામ ફેલાતાં ત્યાંની અંજીમનોએ સભાઓ ભરી એમના ગુજર પામવાથી કામને જે ભારે ખોટ મઠ હતી તે દર્શાવનારા ઠરાવો પસાર કર્યા હતા.

મી. દીનશાહ ધરાનીનાં મરણુની ખબર ધરાન મધે જઈ પૂગતાં, ત્યાંના જાણીતા જાપાઓ “ધરાન” અને “એતલા” વગેરેએ ભારે અફસોસ જાહેર કરી મી. દીનશાહના ઉંચા સદગુણોની જાળ તારીફ કરી હતી. તા. ૭ મી નવેમ્બર ૧૯૩૮ ને દીને તેહરાનની શીરોઝ બહેરામ હાઇ સ્કૂલના હોલ મધે એમનાં માનમાં ધાર્મિક ક્રિયા કરવામાં આવી હતી, જે વેળા સર્વ ધરાની જરથોસ્તીઓ ઉપરાંત પાર્લિમેન્ટના મેમ્બરો વગેરેએ હાજરી આપી હતી, અને લાગણીભર્યા ઇસારા કર્યા હતા. તેજ મુજબ યજ્ઞદના ધરાની જરથોસ્તીઓએ મરહુમનાં માનમાં ક્રિયાઓ કરાવી હતી.

સમસ્ત અંજીમનની સભા.

મુખ્ય મધે મી. દીનશાહ જે. ધરાનીના મીત્રો તથા વખાણુ રાઓની મોટી સંખ્યાએ રેકવીઝીશન ઉપર સહીઓ કરી મુખ્ય પારસી પંચાયતના ત્રસ્ટી સાહેબો જોગ મોકલી સમસ્ત અંજીમનન જાહેર સભા ભરવાની અરજ કરી હતી જેની રૂએ તા. ૧ લે એપ્રિલ ૧૯૩૯ ને દીને સર કાવસજી જહાંગીર હોલ મધે શે મંચેરજી પેસ્તનજી ખરેઘાતના પ્રમુખપણા હેઠળ સમસ્ત પારસી અંજીમનની સભા મળી હતી જે મધે નીચલો મૂખ્ય ઠરાવ ઉદ્ધવાડાન દસ્તુરજી કંઈઓજીએ રજુ કર્યો હતો:—

“પારસી કામના એક દીલસોજ ખેરખવાહ અને ટૂળવાયલ સદગુણી સપુત શેઠ દીનશાહ જીજીભાઈ ધરાની, બી. એ., એલએલ. બી. મોલીસીટર, નેશાને એદમીના રોજ મારેસ્પંદ, માહ અદીબેહસ્ત શેહેનશાહી, ૧૩૦૮ યજ્ઞદેઝદી, ફસલી દીની રોજ રશને, માહ આવાં

૧૩૦૭ યજ્ઞેન્દ્રી, તા. ૩ જી નવેમ્બર ૧૯૩૮ ઇસ્વી ને વાર ગુરૂને દીને ૫૬ વરસની ઉંમરે નીપજેલાં આકાળ મરણ માટે સમસ્ત જરથોસ્તી અનજીમનની આ સભા ભારે દલગીરી જાહેર કરે છે અને એમનાં મરણથી પારસી કોમને ગયશી મોટી ખોટની નોંધ લે છે.

મરહુમ શેઠ દીનશાહ ધરાની પારસી કોમની અનેક પ્રકારની કીંમતી સેવા બજવી ગયા છે, ખાસ કરીને હીંદુસ્તાન તેમજ ધરાનના જરથોસ્તીઓની ધાર્મિક, નઘતીક, સામાજિક અને આર્થિક બહેતરી માટે તેવજી ગોયા પોતાની તમામ જીંદગી અર્પી હતી.

મરહુમ શેઠ દીનશાહે ઉંચી કેળવણી સંપાદન કરવા બાદ એક બુધ્ધીશાળી અભ્યાસી તરીકેનું જીવન ગાળ્યું હતું, અને પોતે ફારસી જાણના એક ચુનંદા વીદવાન હોવાથી, તે ભાષાનાં કીંમતી પુસ્તકો રચી વીદ્યારથી આલમને પોતાના સંગીન જ્ઞાનનો લાભ આપ્યો હતો. તેઓએ જરથોસ્તી ધાર્મિક સાહિત્ય-મૂખ્યત્વે કરીને પવીત્ર ગાથાઓ-નો અભ્યાસ કર્યો હતો, એટલુંજ નહીં, પણ તેમાં સમાયલાં બુદ્ધ નઘતીક શીક્ષણને પોતાનાં રોજીંદાં જીવનમાં ઉતાર્યાં હતાં, અને પારસી ચારીત્રને બુદ્ધંતર બનાવવા કાળે ભાષણો તથા લખાણોદ્વારા તેની અગત્યતા સમાજને સમજાવવાને ભારે શ્રમ લીધો હતો. તેઓએ પાછળથી ધી પેશાતન મારકર ધરાની સાહિત્ય ફંડ મારફતે જરથોસ્તી દીની કેતાબોના ફારસી તરજુમા કરાવવા માટે પોતાના વસીલાથી આર્થિક સાધનોનો મુખ્ય ભાગ મેળવ્યો હતો, તેમજ તે પુસ્તકોના વીદ્યતલ્યાં દીઆચા પોતે લખી યા બીજાઓ પાસે લખાવી, અને પોતે પુરાતન ધરાનની નીતી અને શીક્ષણી પર કેતાબો રચી, પોતાના ધર્મ પ્રત્યેની જાનકેશાનીનો અચુક પુરાવો આપ્યો હતો. વળી એ ફારસી પુસ્તકોનો ધરાન તથા હીંદમાં બોહોબો ફેલાવો કરાવી, ધરાની જરથોસ્તીઓ વચ્ચે ધાર્મિક જીરસાને વધુ પ્રકાશીત કરવાનો જશ મરહુમે મેળવ્યો હતો, એટલુંજ નહીં પણ એ સાહિત્યના ફેલાવાથી ધરાનના ગયર જરથોસ્તીઓ સનમુખ જરથોસ્તી શીક્ષણનું ખરું અને ઉમદા સ્વરૂપ પેશ કરીને

ધરાનનાં વક્ષુરાન વક્ષુર અશો જરથુસ્ત્ર અને તેમની દીન માટે તેમનામાં મોટું માન અને ચાહ ઉત્પન્ન કર્યા હતાં, તેની અહેસાનભરી નોંધ આ સભા લે છે. મરહુમ શેઠ દીનશાહના આ કાર્ય સીધક કામનાં પરીણામે જરથોસ્તી ધરમ વીધે (૧૩૦૦) વરસ પછી પહેલી વાર ધરાન સરજમીનમાં ધણો ઉચો મત પેદા થયો હતો, તેમજ આગલી તાસુખી અને દીન વીરધના ખોટા વીચારો નામુદ થવાથી, ત્યાં જરથોસ્તીઓ તરફનું આખું દ્રષ્ટીકોણ અને વર્તણુ ફરી જવા પામ્યું હતું.

એ ઉપરાંત, મરહુમ શેઠ દીનશાહે હીંદુસ્તાનના ધરાની જરથોસ્તીઓની ધાર્મિક, સંસારી અને આર્થિક બેહતરી માટે આ શહેરમાં ઈ. સ. ૧૯૧૮ માં ધરાની જરથોસ્તી અનબ્રુમન જેવી એક ઉપયોગી સંસ્થા સ્થાપનામાં આગેવાની લીધી હતી, અને તેની શરૂઆતથી, તેના સરનશીન તરીકે અથાગ અને અનુપમ સેવા બજાવી, પોતાને તેના એક દોસ્ત, શીલસુદ્ધ અને રહેબર તરીકે પુરવાર કર્યા હતા, એમ જણાવતાં આ સભાને સંતોષ હાંસલ થાય છે.

વધુમાં, શેઠ દીનશાહે પારસી કોમ અને તેનાં અસલ વતન ધરાન 'ેશ વચ્ચેનો સંબંધ ઘાડો કરવાનો સવાલ પોતાનો કરી લીધો હતો, અને તે માટે સને ૧૯૨૨ માં બીજાઓના સહકારથી ' ધરાન લીગ 'ની સ્થાપના કરી, તે મારફત આગલા કાર્તીવંત ધરાની પુર્વજોથી ઉતરી આવેલી અને હાલ હીંદમાં વસતી પારસી કોમ તરફ ધરાનના હાલના નામદાર શૈલનશાહ તથા તેમના ભણેલા અમલદારોની ભક્તી લાગણી દોરવવાના પ્રયત્નો કર્યા હતા, અને પારસી કોમના સાહસીકપણા, ઉદ્યોગ અને પ્રમાણીકપણાનો છાપ તેમના મનપર પાડવાનો જશ હાંસલ કર્યો હતો તેની આ સભા અહેસાન સાથે નોંધ લે છે.

વળી મરહુમ શેઠ દીનશાહ ફસલી સાલ મુજબ વરસની ગણતરી કરવાના સવાલના મોટા હિમાયતી હતા, અને દીની જશનો, ગાહમ-બારો વગેરે તેના બરવખતે ફસલ અનુસાર થાય અને કોમ રફતેરફતે એ સંબંધે એકત્ર થવા પામે તે માટે તેમણે બનતા પ્રયાસો કર્યા

હતા તથા તે માટે આતશકંદેહ ખરપા કરાવવાની હીલચાલમાં આગે-
લાની લીધી હતી.

મરહુમ શેઠ દીનશાહ ધરાની કુલ્લે જરથોસ્તી કામ, ખાસ કરીને તેના ગરીબ વર્ગ પ્રત્યે, મોટી દાઝ અને દીલસોજી ધરાવતા હતા, હાલમાં પારસી કામમાં વધતી જતી બેકારી તથા ગરીબાઇના સવા-
લના ઉકેલ માટે કામના તવંગર વર્ગના બાનુઓ અને ગ્રહસ્થોની દીક્ષાએ તેમણે મેળવી હતી અને અનુભવીઓનાં મત એકઠાં કરી, પોતાની લથડેલી તબીયત છતાં અથાગ રંજ ખેંચીને તેમણે એક ૨૫૫૮ રીપોર્ટ ધડી કાઢ્યો હતો અને શરૂઆતના પગલાં તરીકે કીશાયત ભાડાંનાં તનફરૂસ્તી ભર્યાં મકાનોનું એક વધુ પારસી કોલોની ખરપા કરવાની તેમણે ફતેહમંદ કોશેશ કરી હતી. વળી સખાવતી મુસારા મેળવતા કામના તંગદસ્ત વર્ગ માંહેલા કામ કરી શકે તેવા આસામીઓને કાંઇને કાંઇ ઉદ્યોગ હુન્નરમાં પાડી, સ્વાધાર તરફ તેમને દોરવવા માટે શેઠ દીનશાહે કોમી સખાવતના રોહને વધારે વહેવાર, રૂઢીકારક અને આ યુગની જરૂરીઆતને ખરતી દીશાએ વાળવાના પ્રયાસો કર્યા હતા, પણ તેમની ચાલુ માંદગી અને કચખ-
તના મરણને લીધે, તેમની ઝેણુદાર અને વહેવાર ખુદી અને કારસાજનો લાભ સદાને માટે કામે ગુમાવ્યો છે તે કામની એક કમનસીબી લેખાવી નેમ્મએ.

મરહુમ શેઠ દીનશાહ ધરાનીએ એક બાહોશ ફતેહમંદ સોલી-
સીટર તરીકે મોટી નામના મેળવી હતી અને મેસર્સ મુલ્લાં એન્ડ મુલ્લાં સોલીસીટરોની પેઢીની પ્રતીષ્ઠામાં વધારો કર્યો હતો. ખાસ કરીને, ઇનકમટેક્ષના કાયદાના એક નીપુણ (expert) તરીકે તેવણુ પ્રખ્યાત થયા હતા અને એમનું એ વિષયનું મત સત્તાધારી લેખાતું હતું. પોતાના ધંધાની બહોળી રોકાણો છતાં તેઓ પોતાના કાયદા સંબંધી જ્ઞાનનો લાભ કામ પરકામના ગરીબોને શોખની સેવા તરીકે આપવાને પછાત પડતા હતા નહી. આ ઉપરાંત ધરાની સરકારની મુંબઇની કોનસ્યુલેટના ઓનરરી કાયદાના સલાહકાર તરીકે મરહુમ

શેઠ દીનશાહે ધરાની સરકારની મોટી સેવા બજાવવાનો સતોષ હાસેલ કર્યો હતો.

મરહુમ શેઠ દીનશાહ જેમ જાહેર જાંદગીમાં પોતાની સાલેસાઇ, નમ્રતા, સહનશીલતા અને દીલસોજીથી કામ પરકામની પ્રીતી જીતી શક્યા હતા, તેમ તેઓ પોતાના મિત્રો અને કુટુંબીઓ વચ્ચે એક વિશ્વાસુ મિત્ર, આદર્શ બેટા, માયાળુ ભાઇ, મોહનતવંતા ભરથાર અને ચારીત્રવાન તથા હેતવંતા પીતા તરીકેનું જીવન ગાળી ગયા છે, અને તેમ કરી ભવીષ્યની ઓલાદ માટે એક નમુનેદાર દાખલો મુકી ગયા છે.

શેઠ દીનશાહ ધરાનીના ગુજર પામવાથી એમના લલાં મોહરદાર, માતાજી તથા કુટુંબ ઉપર જે ગમગીની આવી પડી છે તે તરફ આ સભા પોતાની દીલસોજી જાહેર કરે છે.

સેવટે આ સભા દુઆ ગુજરે છે કે પાક પરવરદેગાર મરહુમ શેઠ દીનશાહના પવિત્ર રવાનને બેહરતની અમર રોશની દેખાડે અને મરહુમનું રવાન મીનોઇ જહાનમાં આગળ અને આગળ વધારો કરતું રહે.”

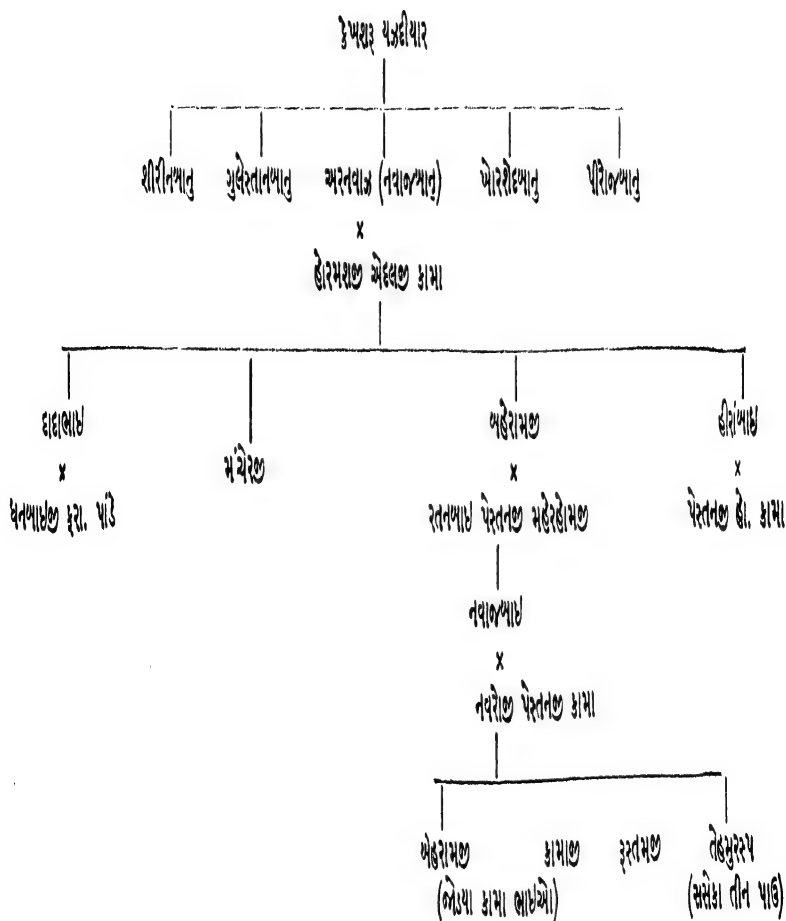
પ્રકરણ ૧૭ મું.

નાજબાનુ હોરમસજી કામા.

ગુલેસ્તાનબાનુનાં બીજા બહેન નાજબાનુ અથવા નવાજબાનુ ઉર્દૂ અરનવાજબાનું (મીઠીબાઇ) અત્રેના જાણીતા વેપારી શેઠ હોરમસજી એદલજી કામાજીનાં ધણીયાણી થતાં હતાં.

શેઠ હોરમસજી મરહુમ શેઠ એદલજી કામાજીના વડા દીકરા થતા હતા. એવળુ ઇ. સ. ૧૭૮૬ માં પહેલ-હોરમસજી એદલજી વહેલા શેઠ એદલજી બમનજી (એદલકાકા) ની કામાજી (પાઠાવા) સાથે ચીન ગયા હતા, જ્યાં વેપાર વણજની ધણી માહિતી મેલન્યા પછી પોતાનો ખાંનગી

નવાજીયાનુ હો. કામાની વંશાવળી.

વેપાર તથા આડતનું કામ ચાલુ કીધું હતું, તથા શેઠ હોરમસજી અમનજી વાડીયા અને બીજા અત્રેના જાણીતા વેપારીઓની આડત કરતા હતા. આ માટે એવોએ ત્યાંની પુષ્કળ સફરો કીધી હતી. ઇ. સ. ૧૮૨૩ માં એવણે અત્રે આવી એકાંત જીંદગી ગુજારવા માંડી હતી. એવણુ લાંબી મુદત ચીન મધે કાઢયાથી ચીનાઈ ભાષા સારી પેઠે બોલી જાણતા હતા, અને ચીનાઓ તથા આપણા ભોંકા વચ્ચે વેપાર વનજ વગેરેના કાંઈ વાંધા પડે તો એવણુની કુભાશીઆ તરીકે ધણાઓને મદદ લેવી પડતી હતી. આથી ચીનાઓ એમને “પાદાવા” કરી ઓળખતા હતા, કે જેનો અર્થ ‘પણુ કુભાશી-ઓજ થાય છે. મુળમાં પણ કેટલીકવાર એવણુને ઇનસાફની અદાલતોમાં ચીના બંધવાઓને તેમની બોલીમાં સમજાવવા માટે ઇન્ટરપ્રેટર તરીકે બોલાવવામાં આવતા હતા, કે જે કામ એવણુ કશાં પણ લવાજમો લીધા વગર ફક્ત સરકાર તરફની ફરજ તરીકે મુક્ત બળવી આપતા હતા. એવણુ તા. ૫ મી જુલાઈ ૧૮૩૦ (રોજ ૭ માઈ ૧૧ (ક). ૧૧૯૬ ય. ઝ.) ને દીને ૬૭ વરસની વયે મરણ પામ્યા હતા.

(પા. પ્ર. દફતર ૧ કું, પા. ૨૨૭).

(જીવો વંશાવલી).

મી. હોરમસજી પોતાની પાછળ ૭ દીકરાઓ નામે નસારવાનજી, દાદાભાઈ, પેસ્તનજી, મંચેરજી, ફરામજી, ડાસાભાઈ અને બહેરામજી મેલી ગયા હતા.

શેઠ હોરમસજી એકલજી કામાના એક દીકરા બેહરામજી

બાઈ રતનબાઈ પેસ્તનજી મેહેરહોમજી સાથે પરણ્યાં

જેડયા કામા, હતા, જેઓના એક દીકરી નવાઝબાઈનાં લગન

શેઠ નવરોજી પેસ્તનજી કામા સાથે થયાં હતાં.

આ શેઠ નવરોજીના દીકરાઓ સીવીલ્યનો બેરામજી અને કામાજી

‘જેડયા કામા’ તરીકે જાણીતા થયા છે, અને ત્રીજા દીકરા મી.

તેહમુરુપ (સસેકા ત્રીન પાઈ) મુળમાં કોનીકલ વિગેરે છાપાઓના

માલિક થાય છે.

નવાજાનુના દીકરા મંચેરજી હોરમસજી કામા (સેંચી)
 (૧૮૧૪-૬૪) એક જાણીતા અકાબર હતા.
 મંચેરજી હોરમસજી તેમની “સેંચી” અટક તેવણુ ચીનમાં મહેતાનું
 કામા (સેંચી). કામ કરતા તે ઉપરથી પડી હતી. એવણે પોતાના
 માતાજી નાજાનુના પુન માટે ધરાન મધે કેટલીક
 છોકરીઓ પોતાના ખરચે પરણાવી આપી હતી.

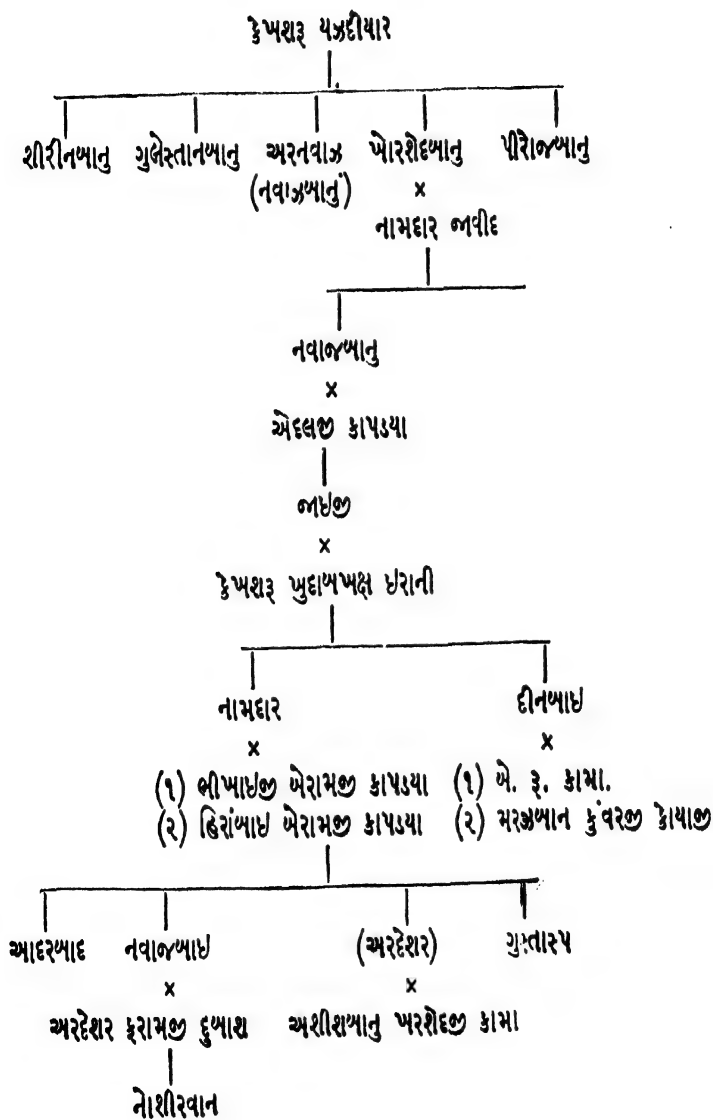
ખોરશેદખાનુ નામદાર જવીદ ધરાની.

ગુલેસ્તાનખાનુનાં ત્રીજાં બહેન તે કેપશરૂ યઝદયારનાં બેટી
 ખોરશેદખાનુ શેઠ નામદાર જવીદ ધરાની સાથે
 નામદાર જવીદ. પરણ્યાં હતાં. નામદાર જવીદ ધરાંનથી ઇ. સ.
 ૧૭૯૦ ને આસરે અત્રે આવ્યા હતા તથા
 કેટલાક મોગલ વેપારીઓ સાથે ધરાન તેમજ ચીનનો વેપાર
 ચલાવતા હતા. જરથોસ્તી દીન આધનને લગતી બાબદોમાં એવણુ
 તે વેળાએ ખબરદાર ગણાતા હતા, અને ધરાનની આપણા લોકોની
 અસહી રાહરસમે વગેરેને માટે જોઇતી વેળાએ એવણુ તથા મરહુમ
 ખોદાબખશ મહેરવાંન ધરાંનીનાં મત લેવામાં આવતાં હતાં.

(પા. પ્ર. દફ. ૧ લું, પાનું ૨૪૦).

સુરત મધે દાદાબાઇ નશરવાનજી મોદીના વીધવા બાઇ જાઇજીએ
 શહેનશાહી જરથોસ્તીઓને માટે એક આતશ-
 સુરતના કદમી બહેરામ પરઠાવવા માટે અંજીમન પાસે રજા મેલવી
 આતશબહેરામ તે દરમ્યાન ત્યાંના વતની શેઠ પેસ્તનજી કાલાબાઇ
 કેસમાં જીખાની. વકીલે પણ કદમી જરથોસ્તીઓને માટે એક
 બીજું આતશબહેરામ બંધાવવાની શરૂઆત કરીધી.
 આથી સુરતમાં પારસીઓમાં મોટી ચર્ચા ઉઠી હતી કે એક શહેરમાં
 બે આતશબહેરામ થાયજ નહિ. આ ઉપરથી ૧૮૧૯ માં સુરતની
 અદાલતમાં એક દાવો માંડવામાં આવ્યો હતો તે મધે કમીશનથી
 મુંબઇમાં કેટલાક પારસીઓની જીખાની લેવામાં આવી હતી, જેમાં
 મુદલાં શીરોઝ વગેરે જોડે નામદાર જવીદે પણ જીખાની આપી હતી.

શ્રેઠ અરદેશર નામદાર ધરાનીના કુટુંબની વંશાવળી.

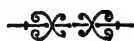

વળી કબીસાની તકરારમાં ૧૮૨૬ માં કદમીઓ તરફથી એક કમીટી નેમવામાં આવી હતી તેમાં નામદાર કબીસાની તકરાર. જાવીદને પણ સામેલ કરવામાં આવ્યા હતા. નામદાર જાવીદ તા. ૩૦ મી જુલાઈ ૧૮૩૧ ને દીને ૫૦) વર્ષની ઉંમરે મરણ પામ્યા હતા.

(પા. પ્ર. દફ. ૧ હું, પા. ૧૬૧, ૧૬૯).

ખોરશેદખાનુનાં બેટી બાઈ નવાજખાનું એદલજી કાપડયાનાં બેટી જાઇજી, કેખશર ખોદાબક્ષ ધરાની સાથ પરણ્યાં હતાં. મી. કેખશર ખોદાબક્ષ ધરાની ૧૮ વરસની ઉંમરે પગ રસ્તે ધણી હલાકી ભોગવી ધરાનથી મુંબઈ આવ્યા હતા, અને શેઠ દાદાબાઈ હોરમસજી કામાની પેઢીમાં કામે લાગી ગયા હતા. પોતે જાતી અઠકલ હુશીયારીથી વધી એજ પેઢીમાં કલકતે વડા તરીકે ગયા હતા. પાછલથી એવજો પોતાનો વેપાર શરૂ કર્યો હતો, અને મોરીશીયસમાં ૩૦ વર્ષ ખાંડ અને ચોખાનો વેપાર મોટા પાયા ઉપર ચલાવતા. એમનાં પોતાના ધરનાં ત્રણ સફરી વહાણો હતા. મુંબઈ શહેરમાં મોરીશની ખાંડ એવજો પેહલવેહલી દાખલ કરી હતી. એવણ તા. ૨૪ મી જુન ૧૮૮૬ ને દીને મુંબઈ મધે ૬૩) વર્ષની ઉંમરે ગુજ્યાં હતા. બાઈ જાઇજી કેખશર ખોદાબક્ષના બેટા મી. નામદાર હિરાંબાઈ બહેરામજી કાપડયા સાથ જીજી વાર પરણ્યા હતા. બાઈ હિરાંબાઈ ઇ. સ. ૧૮૯૨ માં ૪૦ વરસની ઉંમરે ગુજ્યાં હતાં. તેમના બેટા મી. અરદેશર નામદારનો જન્મ તા. ૧૫ મી મે ૧૮૮૨ (રોજ મારેસ્પંદ માહ આદર (ક.) ૧૨૫૧ ય. ઝ.) ને દીને મુંબઈ મધે થયો હતો. એવણ મરહુમ પ્રખ્યાત રોકાલર શેઠ ખરશેદજી રસ્તમજી કામાનાં બેટી બાઈ અસીશખાનું સાથ તા. ૬ થી એપ્રિલ ૧૯૧૯ ને દીને પરણ્યા હતા. મી. અરદેશર જી. આઇ. પી. રેલ્વેના તથા જનરલ બીલ્ડીંગ કંટ્રાક્ટર તરીકે જાણીતા છે.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

પીરોજખાનું ચે. મહેરહોમજી.

કૃષ્ણશંકર યજ્ઞદીયારના છેલ્લાં બેટી પીરોજખાનું શેઠ પેસ્તનજી મહેરવાનજી મહેરહોમજી સાથે પરણ્યા હતા. એવળુ તા. ૨૨ મી નવેમ્બર ૧૮૬૨ (રોજ ૩૦ માહ ૩-ક.-૧૨૩૨ ય. ઝ.) ને દીને ગુજ્યાં હતાં.

એમનાં ઉમરમાં એમનાં ખેશીઓએ રૂ. ૧૦૫૦) ધર્મ-
ઉમરમાં આપ્યા હતા (મુંબઈની પારસી પંચા-
યતનાં ફંડની સંવત ૧૯૧૮ના હીસાબની ચોપડી.)

(પા. પ્ર. દ્વ. ૨ જી પા. ૫૧).

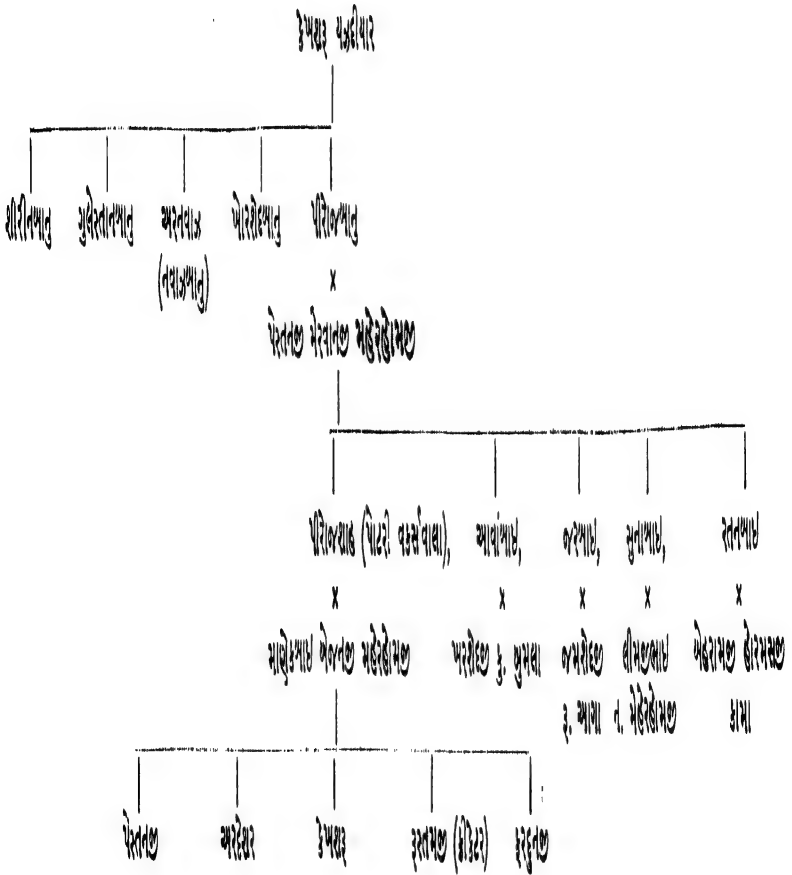
ફરજદો. પીરોજખાનુને નીચલાં ફરજદો થયાં હતાં.

૧. શેઠ પીરોજશાહ પેસ્તનજી મહેરહોમજી.
૨. બાઈ આવાંબાઈ તે ખરશેદજી કુ. જુમલાના ધણઆણી.
૩. બાઈ જરબાઈ તે જમશેદ રસ્તમ આગાના ધણઆણી.
૪. બાઈ સુનાબાઈ તે લીમજીબાઈ ન. મહેરહોમજીના ધણઆણી.
૫. બાઈ રતનબાઈ તે બહેરામજી હોરમસજી કામાના ધણઆણી.

પીરોજશાહ પેસ્તનજી મહેરહોમજી.

મઝકુર પીરોજશાહ પેસ્તનજી મહેરહોમજી ૧૮૫૮ માં “મેશર્સ કામાની કું.”માં એક એસીસ્ટન્ટ તરીકે ઇંગ્લાંડ ગયા હતા. ત્યાંના જરથોસ્તીઓના ધર્મના ફંડમાં એવળુ પહેલાં બે વરસ ત્રસ્ટી

પરિજ્ઞાનુ પે. મહેરહોમણી વંશાવળી.

હતા. ૧૮૬૨ માં એવણે અમેરીકાના યુનાઇટેડ સ્ટેટસની મુસાફરી કરી હતી અને તેનું નાનું પુસ્તક ગુજરાતી ભાષામાં ૧૮૬૪ માં “અમેરીકાની મુસાફરી—એક પારસી ગ્રહરથે સને ૧૮૬૨ માં ઇંગ્લાંડથી અમેરીકા યુનાઇટેડ સ્ટેટસ ખાતેની મુસાફરીમાં કરેલી નોંધ”, એ નામે બહાર પાડ્યું હતું. તે બાદ પાછા મુંબઈ આવી મેસર્સ ધનંજીભાઈ ખરશેદજી રતનાગર અને બરજેરજી ખોરદાદ ધરાની સાથે મુંબઈ, સીંગાપોર, પીનાંગ, વગેરેના વેપાર કરવા માંડ્યો. એવણે તા. ૩ જી માર્ચ ઇ. સ. ૧૮૭૭ ને દીને મુંબઈ મધે દાદર તરફ માટીનાં તરેહવાર જાતનાં “ધનેમલ” કરેલાં વાસણો તથા સણુગારની બીજી જીનસો બનાવવાનું એક કારખાનું “પીરોજશાહ પોટરી વર્ક્સ”ને નામે ઉઘાડ્યું હતું, તે કારખાનું ખોલ્લુ મેલવાની ક્રિયા મરહુમ શેઠ બેહરામજી જીજીભાઈ, સી. એસ. આઈ. એ એક મોટા મેળાવડાની હજીરમાં કીધી હતી. શેઠ બેહરામજીએ આ નવો ઉદ્યોગ દેશમાં દાખલ કરવા માટે શેઠ પીરોજશાહ તથા તેમના મજકુર ભાગ્યાઓને શાબાશી આપી હતી, તથા શેઠ મંચેરજી હોરમસજી કામાજી, ડા. થોમસ બ્લેની, મેસર્સ મારટીન ઉડ અને રીએનઝી વોલ્ટને ભાષણો કરી આ નવા સાહસની ફતેહ ઘઘી હતી.

એ કારખાનું જોવાને મુંબઈના નામકાર ગવરનર સર રીલીય વુડહાઉસ તા. ૨૦ મી માર્ચ ૧૮૭૭ ને દીને ગયા હતા, અને ત્યાં થતું કામ જોઈ ખુશી થયા, તથા એવાં કારખાનાંને મુંબઈના ભોકાએ ઉત્તેજન આપવું જોઈએ એવી મજબુત સિફારસ કીધી હતી. મી. પીરોજશાહને કચ્છના મહારાજાએ પોતાના માંડવી ગામમાં એવું એક પોટરી વર્ક્સ ઉઘું કરવા ખોલાવ્યા હતા અને ૧૮૭૮ માં ત્યાં જઈ બધું બતાવી આવ્યા હતા. એવણે તા. ૭ મી જુન ૧૯૦૪ (રોજ ૨૭ માહ ૬ -શે.- ૧૨૭૩ ય. ઝ.) ને દીને ૬૮ વર્ષની ઉંમરે મરણ પામ્યા હતા.

(પા. પ્ર. દફ. ૨ જી. પા. ૫૮૪, તથા દફ. ૪ થું, પા. ૬૨).

(જીવો વંશાવલી).

મરહુમ શેઠ કાવસજી ફરામજી બરણીવાલા (જેમનાં એક
બેટી મરહુમ બાઈ નવાજબાઈ તે આ પુસ્તકના
એમના ખેશી. કર્તા મી. રૂ. બ પેમાસ્તરના માતાજી થતાં હતાં
તેવણું) પોતાની નઝદીકની સગાઈ ગુલેસ્તાનબાનુના
બહેનની ઓલાદના મઝકુર શેઠ પીરોજશાહ પેસ્તનજી મહેરહોમજી
સાથ હોવાનું જણાવતા હતા.

ફરજદો. શેઠ પીરોજશાહને નીચલા પાંચ દીકરાઓ થયા
હતા:—

૧) પેસ્તનજી, ૨) અરદેશર, ૩) કેખશર, ૪) રસ્તમજી,
૫) ફરદુનજી.

મઝકુર મી. રસ્તમજી એક અગ્રણી ક્રીકેટર તરીકે જાણીતા છે.

(જીવો વંશાવલી).

આ મહેરહોમજી કુટુંબનો એક દસ વર્ષની ઉંમરનો જવાન
બાળક નામે ફરામરોજ મનચેરશાહ બેજનજી
સેતરંજની રમ-માં મહેરહોમજી સેતરંજની બાજી બેલવામાં એટલી તો
અદ્ભુત મગજશક્તિ મગજશક્તિ બતાવતો હતો કે કેટલાક સારા
ધરાવનાર એ કુટું- રમનારાઓને તેણે મહાત કરી હેરત કર્યા હતા.
બનો એક નખીરા. તેની એ શક્તિ એક મોજેજ સમાન મનાતી
હતી, અને તે કુદરતે નવાજેલો એક જીન્યસ
કહેવાતો. એ બાળકનું અકાળ મરણ કમનસીબે તા. ૧૬ મી
એપ્રિલ ૧૮૭૪ ને દીને ફક્ત દસ વર્ષની વયે નીપજ્યું હતું.

(પા. મૃત્યુક લાગ બીજો પા. ૧૨૦).

પ્રકરણ ૧૯ મું.

ધરાન બાબે ઉલટ ધરાવનારાં મંડળો.

ધરાનીઓ માટે મહેરેસા.

તા. ૨૨ મી સપ્ટેમ્બર ૧૮૪૮ ને દીને મુંબાઇમાં મી. ખરશેદજી અરદેશર દાદીભાઇએ (દાદીશેઠે) એક ધર ખરીદ કરી લીધું હતું જ્યાં જરથોસ્તી છોકરાઓને ઝંદ અવસ્તા શીખવવા સાડ નિશાળ તથા ધરાની પારસીઓને ઉતારાની જગો કરીને રાખી હતી.

(મી. રૂ. બ. પેમાસ્તરની 'અહેવાલે ખાનદાને દાદીશેઠ' પા. ૧૬૦.)

હાલના જમાનામાં નીચલાં ત્રણ મંડળો ધરાનની બહેતરી માટે ભારે ઉલટ બતાવી અગત્યનું કાર્ય કરતાં રહ્યાં છે:—

૧. ધરાન દેશમાં રહેનારા ગરીબ જરથોસ્તીઓની પરવરશી કરી તેમની હાલત સુધારવા સાડ સ્થાપેલી મંડળી.
૨. મુંબઇની ધરાની જરથોસ્તી અંગ્રુમન.
૩. ધરાન લીગ.

ચોપાટીની ધરાનીઓ માટેની ધર્મશાળા.

નાચાર ધરાની જરથોસ્તીઓ માટેના ફંડના ત્રસ્ટીઓએ ઇ. સ. ૧૮૫૧ માં મુંબઇમાં ચોપાટી મધે લાચાર ધરાનીઓને રાખવાને માટે એક વાડીની જગ્યા શ્રીમંત રામાનંદ સરસ્વતી સ્વામી પાસેથી રૂ. ૪૪૧૬ની કીંમતે વેચાતી લીધી હતી, જેમાં સર જમશેદજી જીજીભાઇએ પણ રૂ. ૨૦૦૦ બક્ષેષ દાખલ આપ્યા હતા.

તા. ૨૩ મી ઓગસ્ટ ૧૮૫૧ ને દીને મરહુમ શેઠ ખરશેદજી અરદેશર દાદીશેઠના ઉકમણાની મીજલસમાં તેમની પુંજમાંથી રૂ. ૧૦૦૦, તથા ત્રણે દીકરાઓ શેઠો અરદેશર, નશરવાનજી અને હોમજીએ મળી રૂ. ૩૦૦૦, તથા દીકરીઓ બાઈ મહેરબાઇ તથા

માણેકબાઇએ મલી રૂ. ૧૦૦૦, તથા દીકરીના દીકરાઓ શેઠ કાવસજી જાંહગીરજી રેડીમનીએ રૂ. ૧૫૦૦, અને શેઠ હીરજી જાંહગીરજી રેડીમનીએ રૂ. ૫૦૦, મલી રૂ. ૭૦૦૦ ની રકમની ગરીબ ધરાનીઓને રહેવાને વાસ્તે કુંગરવાડી આગળ ધરાનીઓનાં ફંડના ત્રસ્ટીઓએ જે ઉપલી જમીન લીધેલી હતી તે ઉપર એક મીલકત એ મરનાર શેડીઆનાં નામથી બાંધવા સાફ તંદરોસ્તી પઢાવી હતી. આ ઉપરથી શેઠ ખરશેદજી અરદેશર દાદીશેઠનાં પુનને માટે તેમના સાહેબજાઓએ રૂ. ૧૫ હજાર ખરથી ધરાનીઓને રહેવા મટે એક ધર્મશાળા બાંધાવી હતી. આ ધર્મશાળા ખોલ્લી મુકવાની ક્રિયા તા. ૨૦ મી ઓગસ્ટ ૧૮૫૩ (રોજ ૨૯ માહ ૧૨ (ક) ૧૨૨૨ ય.ક.) ને દીને એક જાહેર જશનથી કરવામાં આવી હતી.

આ પછી તા. ૮ મી સપ્ટેમ્બર ૧૮૫૩ ને દીને મરહુમ શેઠ ખરશેદજી અરદેશર દાદીશેઠના પુત્ર માટે શેડો અરદેશર ખરશેદજી દાદી, નશરવાનજી ખરશેદજી દાદી, તથા હોમજી ખરશેદજી દાદીશેઠે લાચાર ધરાની જરથોસ્તીઓના ત્રસ્ટ ફંડ માટે રૂ. ૧૫ હજારની કૌમતની ચોપાટીની ધર્મશાળા (જે ૨૮૦૦ ચોરસવાર જમીન ઉપર આવી છે તે) શેઠ ખરશેદજી અરદેશર દાદીશેઠની ધર્મશાળાનું નામ આપવાની શરત સાથે બક્ષે આપી હતી.

આ ધર્મશાળાની ઈમારત ઉપર નીચે મુજબ ત્રણ જગ્યાએ તખ્તી મારવાની શરત કીધી હતી:—

ધર્મશાળાના ઓટલા ઉપર નીચલી તખ્તી અંગ્રેજી, ગુજરાતી તથા ફારસી ભાષામાં છે:—

“શ્રી પાક ઇઅબ્દાનાં નામથી શેઠ ખરશેદજી અરદેશર દાદીશેઠ ॥ ધર્મશાળા ત્રસ્ટમાં આપી છે ગરીબ જરથોસ્તી ધરાનીઓને વાસ્તે. ઇઅબ્દેઝ્ઝી સને ૧૨૨૨, અંગ્રેજી સને ૧૮૫૩, ગુજરાતી સંવત ૧૯૦૯ વીક્રમાબ્દ.”

“In the name of God Amen, Cursetjee Ardesher Dadiset's Dharamsala under Trust for the Desti-

tute Iranee Parsee Zoroastrians erected in the year Yezdezerdi 1222, Vicramajit 1909, and Christian 1853."

આ બાબેનું એક ત્રસ્ટદીડ શેડો અરદેશર ખરશેદજી દાદી, નશરવાનજી ખરશેદજી દાદી અને હોમજી ખરશેદજી દાદી (એક તરફથી), અને શેડો માણેકજી નશરવાનજી પીટીટ, રસ્તમજી રતનજી વાડીઆ, મહેરવાનજી ફરામજી પાંડે, જમશેદજી પેસ્તનજી પાંડે અને કાવસજી અરદેશર સાહેર જેઓ ઇરાની એરીટી ફંડના ત્રસ્ટી હતા તેઓ (બીજી તરફથી) વચ્ચે થયું હતું, અને તેમાં એવો બંદોબસ્ત કીધો હતો કે એ ધર્મશાળા હંમેશા લાચાર ઇરાનીઓને રાખવાના કામસરજ વાપડે અને અગરજો હવે પછી એવો બનાવ બને કે એ ધર્મશાળામાં લાચાર ઇરાનીઓ નહી રહે તો જરથોસ્તીઓની સંગાથે એ લોકો રાખનારાં એવાંજ બીજાં કાંઈના ધરમનાં કારણસર મરહુમ શેઠ ખરશેદજી અરદેશર દાદીશેઠના વડા દીકરા શેઠ અરદેશરની અથવા તેમના મરદ વારસની, અથવા તેમને ત્યાં મરદ વારસો ન હોય તો શેડો નશરવાનજી અને હોમજીના, અને તેમને ત્યાંબી ન હોય તો શેડો હીરજીભાઈ અને કાવસજી જાંગીરજી રેડીમનીના મરદ વારસોની પરવાનગી લઈને વાપડે.

એ પછી તા. ૧૪ મી સપ્ટેમ્બર ૧૮૫૩ ને દીનથી એ ધર્મશાળામાં ઇરાનીઓને રાખવામાં આવ્યા છે. આ મકાનની આસપાસની ખાલી જગા ઉપર એવાંજ કારણસર જેથી જરથોસ્તી બીજી ઇમારત બાંધવા ચાહે, તો તે અમલા તથા મકાનના મુતવલીઓની પરવાનગી મેળવ્યાથી તેવા શખસ અથવા શખસોને છુટ આપવાનું મજકુર ખતમાં લખલ કીધેલું કહેવાય છે.

એ ધર્મશાળાને લગતી જમવાની જગા કમી હોવાથી અને શહેર સુધારા ત્રસ્ટે આસપાસની જગા ઉંચી કરવાથી છાપડું જે બીરમાર હાલતમાં આવ્યું હતું તે ઉચકવું પડવાની જરૂર પડી તેનો

લાલ લઇને એ ઓટલા પર માળ કરવાનો ધર્મશાળાના ત્રસ્ટીઓએ દરાવ કીધો હતો કે જેથી ધર્મશાળાના વ્યવહારમાં મોકલાસ થાય અને ધરાનથી વખતે વધુ જરથોસ્તીઓ આવે તો તેઓની પણ સગવડ સચવાય.

ધરાનીઓ માટે એક બીજી ધર્મશાળા.

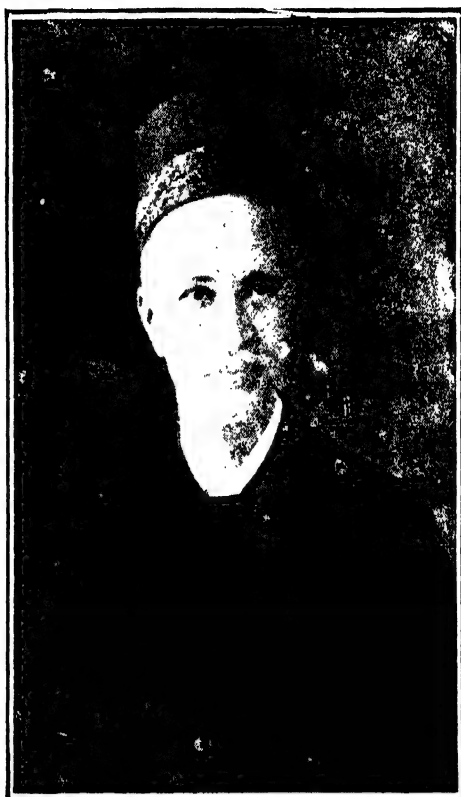
સર કાવશજી જહાંગીર, જેમના મરહુમ શેઠ ખરશેદજી અરદેશર દાદી મમાવા થતા હતા, તેવજે શેઠ ખરશેદજી વાલી ધર્મશાળાનાં કંપાઉન્ડમાંજ તેની પડોશમાં એક બીજી ધર્મશાળા બંધાવી હતી.

લેડી સાકરયાઇની સલાહથી તેમના માનવંત ખાવીંદ સર દીનશાહ મા. પીટીટ, ૧ લા બેરોનેટે ધરાન દેશના ધર્મના ફંડમાં, ધરાન દેશના ગરીબ જરથોસ્તીઓની હાલત સુધારવાના ફંડમાં, તથા મુબઇના નાવારેસ ધરાની જરથોસ્તી ફંડમાં રૂ. ૩૪,૬૯૪ ની સખાવત કીધી હતી.

ધરાનથી આવતા લાચાર જરથોસ્તીઓની પરવરશી માટેનું ફંડ.

ધરાનથી અત્રે આવતા લાચાર જરથોસ્તીઓની પરવરશી કરવા તથા તેઓમાંનાં લાયકાને મુસારો આપવા માટે મુબઇવાલા શેઠ ખરજોરજી ફરાંમજી પાંડેએ અતરેના જરથોસ્તીઓમાં એક ઉધરાંથાનું લીસ્ટ ફેરબુંધું હતું, જેમાં ધણાંક જરથોસ્તીઓએ પોતાની ગુન્નસ માફક માસીક લવાજમ આપ્યો હતો. આ ફંડનો વહીવટ શેઠ ખરજોરજીના લાઇઓ તે અતરેના જાણીતા દુકાનદારો શેઠો પેશતૈનજી અને મેહરવાનજી ફરાંમજી પાંડેએ ઓનરરી સેક્રટરીઓ તરીકે ચલાવવાને માથે લીધું હતું.

હરાન પરસ્ત શેઠ પેસ્તનજી ડા. મારકર. (નેશાને એલમી)

હરાની જરથોસ્તી અંગુમનના હાલના પ્રેસીડન્ટ તથા હરાન લીગના
એક વાઇસ પ્રેસીડન્ટ અને પેટ્રન, હરાનમાં યજ્ઞ ખાતે કેળવણીના
અનેક ખાતાંગના સ્થાપક, તથા હરાનની અળવળના મેગ અપ્રેસર.

મરહુમ શેહ
માણિકજી લી. દ્વારગીઆ.

મરણના વરદયાળીઆની મદદન સેવા
જીવનનાર પાંદડા પાસી મીરાનરી.

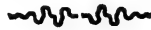

મરહુમ શેહ
અરદશીરજી એદલજી રીપોટર.

મરણનીકમની અળવળને આગલ વધા-
રનાર મોટા પાસી રાજદારી નર

૧૮૫૪ માં અત્રેના નાચાર ધરાનીઓનાં ફંડનાં ટ્રસ્ટીઓએ મી. માણેકજી લીમજી હાટરીઆને ધરાન મધે ત્યાંના જરથોસ્તીઓની ખરી હાલતથી વાકેફ થઇ તેનો વીગતવાર રીપોર્ટ કરવાને મોકલ્યા હતા, જેવણે ત્યાં જઇ સઘળો રીપોર્ટ અત્રે કરવાથી ૧૮૫૫ની શરૂઆતમાં “ ધરાન દેશમાં રહેનારા ગરીબ જરથોસ્તીઓની હાલત સુધારનારી મંડળી ” અત્રે સ્થાપવામાં આવી.

પ્રકરણ ૨૦ મું.

ધરાનના જરથોસ્તીઓની બહેતરી માટે જીવતોડ મહેનત કરનાર મહાન પારસી મીશનરી મી. માણેકજી લીમજી હાટરીઆ.

ધરાનના જરથોસ્તીઓની લાંબા વખતની પડતીના વખતમાં એકાએક કુદરતે હિંદના એક સાચા પારસી બચ્ચાને પેદા કરી તેના જીવનમાં પોતાના માદર-વતન ધરાન માટે જખરી આગ ઉત્પન્ન કરી તેને ત્યાં પહેલા પારસી મીશનરી તથા અઠંગ મુસાફર તરીકે જઇ ફરીફામ થવાને મોકલી આપ્યો. આ મીશનરી નર તે મજકુર માણેકજી લીમજી હુશંગ હાટરીઆ હતા.

મી. હાટરીઆએ ઉપલી મંડળીના આડત્યા તરીકે ધરાનમાં રહી ફેટલીક મકતબો તથા બોરડીંગ સ્કુલ સ્થાપી, ધર્મનાં મકાનોને બીસમાર હાલતમાંથી સારી હાલતમાં મેલ્યાં, ધાહંબાર તથા જશનો શરૂ કરાવ્યાં અને લાચાર જરથોસ્તીઓની છોકરીઓને પરણાવી આપી.

મી. હાટરીઆનો જન્મ ઇ. સ. ૧૮૧૩ માં સુરતની પાસેના વેસુ ગામમાં થયો હતો. મી. માણેકજી પ્રથમ ૧૮૪૫ માં મેસર્સ બેંગીરજી નંસરવાનજી (જસાવાલા)ની કુ. તરફથી સીધા અને તે પછી હિંદુસ્થાનના બીજા વધુક લાગેમાં ફરી આવ્યા હતા.

(પા. પ્ર. દે. ૩ જી, પા. ૩૨૭).

“ શ્રી ધરાંન દેશનું ધરમખાતું ” એવાં નામનું એક જીદું ફંડ ઉભું કરવાને તા. ૬ મી જાનેવારી ૧૮૫૪ ને દેશન દેશનું દીને અત્રેના જરથોસ્તીઓમાં એક ઉધરાણુંનું ધરમખાતું. લીસ્ટ ફરતું કીધું હતું, તથા તા. ૩૧ મી માર્ચ ૧૮૫૪ ને દીને મજકુર શેઠ માણેકજી લીમજી હાટરીઆને ધરાંન મોકલ્યા હતા, જેઓએ ધરાંન ખાતે જઈ ત્યાંના આપણા જરથોસ્તીઓની હાલત, તેઓ પાસેથી લેવાતો જજીયાનો કર, તથા તેઓના પર પડતા ધણીક જાતના સીતમોનું ખ્યાન અત્રે કાગજ લખીને જાહેર કીધું હતું, તે ઉપરથી એ અગત્યની ધર્મની બાબત ઉપર મુંબઈના જરથોસ્તીઓનું ખ્યાન ખેંચવા તથા મદદ મેલવવા ઉપલા નાચાર ધરાંનીઓનાં ફંડના ત્રસ્ટીઓએ અત્રેના આગેવાન જરથોસ્તીઓની એક સલા કાટમાંના શેઠ માણેકજી નશરવાનજી પીટીટનાં ઘર મધે બોલાવી હતી. સર-નશીનની ખુરશી શેઠ માણેકજી નશરવાનજી પીટીટને આપવામાં આવી હતી જ્યાં તેવણે શરૂઆતમાં એક ભાષણ કરી યજ્ઞ મધેનું દોખમાંનું કામ પુરું કરવાને, જજીયાના કર બાબે બદોબસ્ત કરવા, તે તરફ લાચાર જઈ જરથોસ્તીઓની પરવરશી કરવા, તથા તેમનાં બાળકોને કેળવણી આપવા, અને ત્યાંનાં બાકી રહેલાં ધર્મનાં મકાનોની મરામત કરાવવા, વગેરે બાબતો ઉપર ખ્યાન પહોંચાડવા અને તે બાબે એક જીદું ખાતું સ્થાપવાની સુચના કીધી હતી.

યજ્ઞનું દોખમું.

ધરાંન મધે યજ્ઞ શહેરનું દોખમું જે ધણું પુરાતન અને ખીસ્માર હાલતમાં હતું તેથી ત્યાં એક નવું દોખમું બંધાવી આપવાને અત્રેના નાચાર ધરાંનીઓનાં ધર્મનાં ફંડના ત્રસ્ટીઓએ ઇ. સ. ૧૮૪૭ માં એક ઉધરાણું કીધું હતું તે મધેથી તે તરફ એક નવું દોખમું બંધાવી આપવાને, તથા ધરાંન મધે આપણા બાકી બચેલા જરથોસ્તીઓ ધણી ગરીબ અને પરેશાન હાલતમાં હોવાને લીધે તેઓ ઉપર ત્યાંના ઇસ્લામી રાજ્યવાલાઓ તરફથી તરેહવાર જાતના જીલમ અને ગેર ધનસાફ થવાથી તે દાળવાનો ઉપાય કરવાને,

તેમજ તે લોકોની હાલત અને હાજતો શું છે તે નજરોનજર જોઇ
અત્રે રીપોર્ટ કરવાને મજબૂર ધરાનીઓનાં ફંડના ત્રસ્ટીઓ શેડો
માણેકજી નશરવાનજી પીટીટ, રસ્તમજી રતનજી વાડીયા, મહેરવાનજી
ફરામજી પાંડે, કાવશજી અરદેશર શાએર, અને જમશેદજી પેસ્તનજી
પાંડેએ અત્રેથી ઇ. સ. ૧૮૫૪ નાં સાલની શરૂઆતમાં શેઠ માણેકજી
લીમજી હાટરીઆ, જેઓ આગલ હિંદુસ્તાન મધે ધણાક મુલકોની
સફર કરી આવેલા તથા રાજદરબારી રીતભાતોથી માણેતગાર હતા
તેમને ધરાંન ખાતે મોકલવાનો ઠેગવ કીધો હતો, તેઓએ ત્યાં ગયા
પછી તે તરફના આપણા લોકોની હાલત સુધારવાને ઉપલા
ટ્રસ્ટીઓએ બદોબસ્ત કીધો હતો.

(પા. પ્ર. દફતર ૧ હું, ૬૫૬-૬૫૭).

૧૮૬૪ માં મી. હાટરીઆ મુંબઈ પાછા ફર્યા તે પછી
તા. ૨૦ મી માર્ચે અત્રે ધરાનીઓની હાલત
એમનું પુસ્તક. વિષે એક ભાષણ કીધું તથા “એઝહારે શીયાને
ધરાંન” નામનું પુસ્તક પ્રગટ કીધું હતું.

જજીયાના સીતમનો કર.

સૌથી કરપીણ, સૌથી દીલ ધુળવનાર જે જીલમ અને આઝામ
માણેકજી પહેલ વહેલા ધરાન ગયા ત્યારે તેવણે જોયો તે
જરથોસ્તીઓ પાસેથી જજીયા વેરો લેવાની ઘાતકી રીત હતી.
અપ્રમાણીક એકદર અમલદારો શાહી સરકારે ઠેરવ્યા કરતાં બમણો
ત્રણ ધણો કર ભારે ઝનુનથી વસુલ કરતા હતા, અને તે વેલા જે
કરણારસીક દેખાવ થતો હતો તે પત્થરની છાતીનાં પથ્થુ પીગલા-
વનાર હતો. શાહી દરબાર તરફથી જરથોસ્તીઓ પાસેથી ૬૬૭ તુમાન
માથા વેરો લેવાનું નકી થયું હતું, પણ તેમાં ગવરનરો, મેજિસ્ટ્રેટો,
કલેક્ટરો વગેરે પોતાનાં ભારે કમીશન કાઢી ગરીબ જરથોસ્તીઓ
પાસેથી ૨,૦૦૦ તુમાન ચાને રૂ. ૬૦૦૦ ઉધડાવતા હતા! ના,
એટલુંજ નહિ પણ ફેટલીકવાર તો રૂ. ૧૦ હજારથી ૨૦ હજાર સુધી
પણ કઠાવતા હતા. જે કે પારસી વસ્તીમાંથી ૧૦૦૦ મરદો ને કર
આપવાનો હતો, પણ આ સંખ્યામાંથી ફક્ત ૨૦૦ જણા તે આપવાની
શક્તી ધરાવતા હતા, જ્યારે ૪૦૦ જણા મોટી મુશ્કેલીથી આપી

શકતા હતા, અને બાકીના ૪૦૦ ગમે તેવા જીલમ છતાં આપી શકતા ન હતા, કારણ તેઓ તદ્દન મુશ્કેલીસ હતા. આ ઉપરથી વાર્ષિક આકરા કરની ઉધરાણી વેલા જરથોસ્તી કુટુંબો ઉપર કેટલાં દુઃખો પડ્યાં હશે તે સહેલથી સમજી શકાય છે. દિવસો અગાઉથી કમનસીબ જરથોસ્તીઓ આવતી આફતનાં ખ્યાલોથી ધ્રુજી કારતારની યાદ કરી આંખપાણી કરતા હતા; કંઈકે પાક જરથોસ્તી દીન ઉપર ઓસ્તવાર રહી ઐરી છોકરાં પાછળ મુકી બીયાબાન પહાડોમાં નાશી જતા હતા; કંઈકેને ધરમાંથી ખેંચી કાઢી નાતરસ અમલદારો સખત માર મારતા હતા, તેઓની નજર સામે તેઓનાં બાળકોને રીબાવવામાં આવતાં હતાં, કંઈકેનાં બાળકોને કરની રકમ ભરપાઈ ન કરવાની સગ્ગમાં મુસલમાન બનાવવામાં આવતાં હતાં. આવા અસહ્ય જીલમ વખતે જે કોઈ કંગાલ જરથોસ્તી મઝહબ તજી મુસલમાન થતો હતો તેને તરતજ આજીવમાંથી મુક્ત કરવામાં આવતો હતો; તેથી લાચારી વખતે આફત ન ખમી શકાવાથી બીચારા જરથોસ્તીઓ વટલતા ગયા, અને તેવી રીતે દર વર્ષે તેઓની સંખ્યા વધુ ને વધુ ઓછીજ થતી ગઈ. તેઓ પોતાનો જરથોસ્તી મઝહબ પણ નામનોજ પાળતા હતા, અને દરેક રીતે ચાલુ આફતોથી દબાઈ કંગાલ આશાહિન બની ગયા હતા. આથી જ્યારે માણેકજી હાટરીઆ ધરાન ગયા ત્યારે જરથોસ્તીઓની લાખોની સંખ્યા ઘટી ફક્ત ૭૦૦૦ ઉપર આવી ગઈ હતી. મામલો તદ્દન ગંભીર હતો અને જીલમથી વટલતા જરથોસ્તીઓને બચાવી લેવાની તાકીદે જરૂર જણાઈ હતી.

માણેકજીની રાહબરીનું કાર્ય.*

આ કાતીલ આગ્નિબોનો અસરકારક ઉપાય બે બાબતોથી થઈ શકતો જણાયો:—

- (૧) જજીયાની રકમ અમુક મુકરર કરાવવી.
- (૨) જજીયાની રકમ પરભારી તેહરાન મોકલવી.

ઉપરો ઉપાય લેવાયાથી જીલમગાર લાંચીયા સરકારી અમલ-

* (“માણેકજી હાટરીઆનું જન્મ વૃત્તાંત” ધરાન લીગ ચો. નં. ૫. લ. મી. કચ્છપુરો અ. ફીઠર પા. ૧૧-૧૩).

દારોનો લાલ બહુ જોખમાતો જોઇ તેઓએ તરેહવાર તોફાનો કીધાં, માણેકજી સામે ભારે મુસીબતો નખાઇ, અને કાવત્રાં થયાં, પણ આ ખંતીલા જરથોસ્તી પાછળ હકયાજ નહિ. તેવણે ભારે કુનેહથી તેહરાનની દરબારમાંનાં ઇંગ્રેજ એલચી, તથા ફ્રેંચ એલચી કાઉન્ટ ગોબીનો (Comte de Gobineau) ની ભારે દીલસોઝી જરથોસ્તીઓ તરફ ખેંચી અને દરબારનાં ઉમરાવોને ભેટ-સોગાદો કરી કંઇક ઉમરાવોની મોટી ખુશામત કીધી અને આખરે પોતાની એ મતલબમાં તેવણ પાર પડ્યા, જેથી (૧) જજીયાની રકમ ૯૦૭ તુમાન અને ૭ કરાન નકી થઇ. અને (૨) તે રકમ પરભારી તેહરાન ખાતે મુંબઇની મંડલી તરફથી મોકલવા ગોઠવણ થઇ ગઇ.

૨૮ વર્ષની ખંતનું પરીણામ આવ્યું-જજીયા કર નાબુદ થયો.

ઉપલાં પરીણામથી પણ “ માણેકજી સાહેબ ” જેવા ઉમદા ખમીરનાં જરથોસ્તી સંતોષ પામ્યા નહિ. નાણા પરભારા ભરવાની ગોઠવણ થઇ હતી, પણ મુંબઇનાં અકાબરોનું “ જજીયા ફંડ ” એટલું મોટું ન હતું કે તે લાંબો વખત સુધી રાહત આપે. આથી માણેકજી એ તો આ કરને નાબુદ કરાવવા કમર કશી તેહરાનમાં રહી તેવણ અનેક રાજદ્વારીઓ, પરદેશી એલચીઓ, વગેરેનાં વધુ ને વધુ ધાડા સંબંધમાં આવ્યા, વારંવાર ઇરાની દરબારીઓને કામતી ભેટ-સોગાદો કરાવી પોતાની નેમ નજર સામે રાખી હતી. એક વખત તો જજીયા ખામેનાં ફંડની હાલત વિષે નિરાશા ઉપગમવનારો જવાબ મુંબઇથી આવ્યો તેથી તેવણે ભારે દુઃખ પામી, અકાબરો ઉપર લખ્યું કે: “અગર ફંડની તંગી હોય તો માહરો મુસારોખી ખીલકુલ બંધ કરવો, અને એ કામ અંજામ પહોંચાડવામાં આવે ત્યાંવેર વગર પગારે જોઇતી મુંદત તુલક અતરે રેહવાને રાજી છોયે.” આ ઉપરથી જજીયાશે કે માણેકજી પોતાની ઉમદા નેમ બર લાવવા માટે કેવો ભોગ આપવા નીકળ્યા હતા. સર હેનરી રોલીનસન, કાઉન્ટ ગોબીનો અને ખીજા યુરોપીયન વખાણનારાઓની મદદ લઇ એવણે આ સવાલ તાજો રાખ્યો હતો; અને આખરે ૨૮ વર્ષની રંજ પછી નામદાર નાસરદીન શાહે ઇ. સ. ૧૮૮૨ નાં ઓગસ્ટ માસમાં આ જજીયન કર જરથોસ્તીઓને સદાનો માફ કર્યો. આ ફતેહની

ખુશાલી પછી ધરાનના જરથોસ્તીઓની હાલત વધુ ને વધુ સુધસ્તી ગઇ હતી. જજીયા નાબુદ કર્યો તેનાં આભારમાં મુંબઈની મંડળી તરફથી રૂ. ૧૦,૦૦૦ સુધીની ભેટ ધરાની દરબારને થઇ હતી, અને ધરાન મધે જશનો કરવામાં આવ્યાં હતાં.*

શેઠ માણેકજી લીમજી હાટરીઆ, જેવણે ધરાન દેશના રહેનારા ગરીબ જરથોસ્તીઓની હાલત સુધારનારી મંડળી માનપત્ર અને પસં. તરફથી વર્ષો સુધી ધરાન ખાતે આડતીઆ તરીકે રહી ત્યાં ધણીજ દીલસોજી તથા સારી સમજ અને બાહોશીથી સર્વે કામકાજે ફતેહમંદી ભરી રીતે બજાવ્યાં હતાં, તેવણુ થોડાક મહિના અતરે આવી ૧૮૬૫ માં પાછા એજ એઢા ઉપર ધરાન જનાર હોવાથી તેવણુની અથાગ મહેનતનો બદલો તથા લાયકાતની પીછાંણુ તરીકે તેમને ભેટ આપવાને ધરાન દેશના ગરીબ જરથોસ્તીઓની હાલત સુધારનારી મંડલીએ અતરેના જરથોસ્તીઓમાં ઉધરાણું કરી રૂ. ૨૦૧૮૫ ની એક 'પસં' તથા માનપત્ર ના. ૭ મી મે ૧૮૬૫ ને દીને શેઠ માણેકજી નશરવાનજી પીટીટની વાડીમાં એક સભા ભરી આપ્યું હતું. આ સભાનું પ્રમુખસ્થાન શેઠ મેહેરવાનજી ફરામજી પાંડેએ લીધું હતું.

(પા.-પ્ર. ૬૬. ૨ જી, પા. ૧૫૪).

ઉપલી મંડળીના આડતીઆ ઉપરાંત એઓ તેહરાન મધે ધરાનમાં વેપાર. મોટા વેપાર પણ ચલાવતા હતા, તથા ત્યાંનાં રાજદરબારમાં મોટા વગવસીલો ધરાવતા હતા.

(પા. પ્ર. ૬૬. ૩ જી, પા. ૩૨૭).

જજીયા વેરો લેતો બંધ થયો તે મારેની શુક્રગુઝરી.

ધરાન મધે વસનારાં જરથોસ્તીઓ પર ત્યાંના મહમદીઆંન શાહનશાહત તરફથી લેવાતો જજીયાનો કર ૧૮૮૨ ના આગસ્ટ

---

* પા. પ્ર. ૬૬. ૩ જી, પા. ૫૩.; ધરાન લીમ જોષાન્યું નં. ૫. લ. મી. કે. અ. રીટર પા. ૧૫-૧૬.

માસ (૨મજન ૧૨૯૯ હીજરી) માં ધરાનના શાહ નાસરુદીને માફ કીધો હતો, તે માટેનાં શાહી ફરમાનની કારસી નકલ તેના ઇંગ્લેન્ડ તરજુમા સહીત તેહરાન મધેના બ્રિટિશ એલચી મી. આર. એફ. ટામસને ધરાન દેશના ગરીબ જરથોસ્તીઓની હાલત સુધારનારી મંડળીના સરનશીન શેઠ દીનશાહ માણેકજી પીટીટ ઉપર તા. ૨૭ મી સપ્ટેમ્બર ૧૮૮૨ ને દીને મોકલી હતી. આને લગતો દસ્તાવેજ Imperial Charter of August 1882 તરીકે મશહુર છે. આ ઉપરથી ખુશી થઇ કારોબાર મંડળીએ મજકુર મી. ટામસન, હિંદુસ્તાનની સરકારના ફોરેન ડીપાર્ટમેન્ટના સેક્રેટરી સર એ. સી. લાયલ, મુંબઇની સરકારના ચીફ નામદાર મહારાણીના પરદેશ ખાતાના પ્રધાન અર્લ ગ્રાનવીલ ઉપર તા. ૪ થી ડીસેમ્બરે, તથા ધરાનના નામદાર શાહ, વજીર, શાહાબદાઓ, અમીર ઉમરાવો અને બીજા અમલદારો મલી ૨૩) જણાઓ ઉપર તા. ૧૩ મી ડીસેમ્બરે, જણાઓ માફ કરવાનાં આ કામમાં દીલસોજી બતાવવા માટે ઉપકાર તથા શોકગુજરીનાં પત્રો લખ્યાં હતાં. વળી ધરાનની દરબારી રીતભાત મુજબ શાહ, વજીર, તથા બીજા ઉમરાવો ઉપર કારોબાર મંડળીએ રૂ. ૧૦,૦૦૦) સુધીની પેશકશી બેટ મોકલી હતી. (એ પેશકશી મોકલવા માટે જુદું લીસ્ટ કાઢ્યું હતું તેમાં શેઠ દીનશાહ માણેકજી પીટીટ રૂ. ૧૨૫૧, તથા શેઠો નશરવાનજી માણેકજી પીટીટ અને કેપ્તશર મહેરબાન ધરાનીએ દરેક રૂ. ૧૦૦૦ની રકમો ભરી હતી.)

એ ઉપરાંત ધરાન મધે યજ્ઞ, ફેરમાન, શીરાજ, કાસાન અને બીજા જગાઓપર વસનારા જરથોસ્તીઓએ એ બાબેની ખુશાલીમાં જશનો કરી ધરાનના ના. શાહની આબાદી ચાહી હતી. તેહરાન મધે થયેલાં જશનમાં ત્યાંનાં રાજ્યના તથા યુરોપિયન અને તરકીનાં એલચી ખાતાના કેટલાક અમલદારો, તેમજ આરમીનીઅન અને બીજા જ્ઞાતના વેપારીઓ શામેલ થયા હતા. શેઠ માણેકજી લીમજી હાટરીઆએ હાજર થયેલા જરથોસ્તીઓ સાથે દોઆ નામ સેતાએશને પઢયા પછી કારસી બાપામાં શાહની તથા બ્રિટીશ રાજની તારીફમાં

બંદગી કરી અને ઝુલ, ફલ તથા શરબત વેહંચી મેલાવડો ખરખાસ્ત કીધો. કહે છે કે આકરો જીજ્યા કાઢી નખાવવા પાછળી રૂ. એક લાખ દશ હજારનો ખર્ચ થયો હતો. (મી. જી. કે. નરીમાન).

(પા. પ્ર. દફ. ૩ જી, પા. ૫૩).

ધરાનમાં કોલેરા અને મરકી.

ધરાન મધે ઇ. સ. ૧૮૬૯ નાં સાલમાં કોલેરાની મરકી ચાલી હતી, જેની અસરથી ત્યાં વસ્તા આપણા સેંકડો હમગતીઓ મરણ પામ્યા હતા. તે પછી બે વર્ષ વેર ત્યાં વરસાદ અને હીમથી આવક કમતર થવાને લીધે અનાજનાં ભાવો ચાર ઘણા વધી કેટલાક ભાગો ઉપર કકરતો દુકાલ ચાલ્યો હતો, જેની ખરાબીમાં આવી ગયલા આપણા ગરીબ ધરાની જરથોસ્તીઓને આશરો આપવા માટેનો ઠરાવ કરવાને ધરાન દેશમાં રહેનારા ગરીબ જરથોસ્તીઓની હાલત સુધારનારી મંડળીની તરફથી અત્રેના જરથોસ્તીઓની એક જાહેર સભા તા. ૩ જી જુન ૧૮૭૧ ને દીને આલખલેસખાગમાં બોલાવવામાં આવી હતી. પ્રમુખસ્થાને એ ખાતાના સરનશીન શેઠ ફરામજી નશરવાનજી પટેલ ખીરાજ્યા પછી ઓ. સેક્રેટરી શેઠ કાવંસજી એદલજી પટેલે ધરાન તરફ ચાલતા દુકાલની ખરાબીની કેટલીક ફેરીયતો વાંચી સંબલાવી, જે પછી ઠરાવો થયા કે:—

“ધરાન દેશમાં હાલ ચાલતા ભયંકર દુકાલની ખરાબીમાંથી આપણા દુખ પામતા જરથોસ્તી ધરાનીભાઇઓનું નીવારણ કરવા સાથે ઉધરાણું કરીને એક ફંડ ઉભું કરવું, અને તેનું નામ ‘૧૮૭૧નાં સાલમાં ધરાન દેશનાં રહેનારા જરથોસ્તીઓ ઉપર પડેલા દુકાલનું નીવારણ કરવા સાથે ઉભું કીધેલું ફંડ’ કરીને રાખવું.

“ધરાન દેશના રહેનારા ગરીબ જરથોસ્તીઓની હાલત સુધારવા સાથે સને ૧૮૫૪ માં સ્થાપેલાં ધર્મખાતાની કારોબારી મંડળીના નીચે જણાવેલા અધીકારીઓના હસ્તકમાંજ આ દુકાલનાં ફંડનો વહીવટ સોંપવો, અને ઉધરાણાંમાં ભરાયેલી કુલે રકમો વસુલ કરીને

ધરાન દેશમાં જ્યાં જ્યાં દુકાલ ચાલતો હોય ત્યાંના જરથોસ્તીઓને ખતતી મદદ આપવા માટે ખરચ કરવાનો કુલ અખત્યાર તેઓને આપવો:—શેઠો ફરામજી નશરવાનજી પટેલ, ખુરશેદજી નોશરવાનજી કામાજી, દીનશાહજી માણેકજી પીટીટ, દાદાભાઈ હોરમજી કામાજી, મેહરવાનજી ફરામજી પાંડે, નશરવાનજી માણેકજી પીટીટ, નવરોજી માણેકજી વાડીઆ, નશરવાનજી બહમનજી મોદી, એદલજી બહમનજી મોરોસ, ધનજીભાઈ ફરામજી પટેલ, અરદેશર ડોસાભાઈ મુનશી, મંચેરજી કાવસજી લંગડાના.

“આએ દુકાલનાં ફંડ મધે દેશાવર ખાતેના જરથોસ્તી સાહેબો હસ્તકથી ખી મદદ મેળવવા સાડું અતરેની કારોબાર મંડળીએ પહેલી બેગવાઈએ બલામજી કરવી.”

સભામાં શેઠ નવરોજી ફરદુનજીએ સુચના કીધી કે ‘આપણા ધરાનવાલા જાતભાઈઓને સુધારવા માટે અતરે નાણું એકકું કરી ત્યાં મોકલવાથી હાલની ત્યાંની સરકારના તાબામાં તેઓ સુધરી શકનાર નથી, અને તેઓ પર ફોકડ ખરચ કરવા કરતાં સહેલો માર્ગ એ છે કે તેઓને હિંદુસ્તાન બોલાવવા. તેઓને જે અટકાવવામાં આવતા હોય તો અતરેથી લખાણ કરીને ત્યાં ઘટતે ઠેકાણે વગ પોંદ્યાડવાથી તેઓને આવવા દેવાની અડચણ નીકલી જશે.”

એના જવાબમાં શેઠ મનચેરજી કાવસજી શાપુરજી (મનસુખે) જણાવ્યું કે “ધરાનીઓ અને આવતા નથી, કારણ કે તેઓને પોતાનું વતન વહાલું છે. અને ત્યાં તેઓની લાખો રૂપ્યાની ધાહ-બારને લગતી ધર્મખાતાંની જગીરો છે, ને તેઓને વતનનો શોખ એટલો છે જે એક ધરાની ચાકરી કરીને ગાંથે થોડાક રૂપીઆ થયા તો ત્યાંના જીલ્લામાં છતાં ધરાન ચાલતી પકડે છે. તે સાથે મજબુત લખાણ કરી અંગ્રેજ સરકારને વચ્ચે પાડી શકાય તેવું નથી, કારણ એક તો આપણી સરકાર વચમાં પડતી નથી, અને બીજું તો ધરાની સરકાર ઇંગ્રેજ સરકારનું વચમાં પડેલું બહાલ રાખતી નથી.”

શેઠ જમશેદજી પાલનજી કાપડીયાએ જણાવ્યું જે “આગલ શાહ નાદીરશાહના વખતમાં આપણી જરથોસ્તી વસ્તી ધરાન મધે ચાર લાખ માણસની હતી, તેના આજે પાંચ હજાર થઇ ગયા છે, ને જે એમજ ચાલ્યું તો થોડા વખતમાં આપણી ત્યાંની વસ્તી નાશુદ થઇ જશે.”

એ બાદ શેઠ બહેરામજી ખરશેદજી ગાંધી તથા દરતુર જમારપજી મીનોચહેરજી જમારપઆશાના અને દરતુર શોરાબજી રતમજી મુલ્કાં પ્રીરોજનાએ આપણાં સંકટમાં આવી પડેલા ભાઇબંધાને મદદ કરવાની આપણી ફરજ વિષે ફેટલુંક કહી સંભલાવ્યા બાદ સરનશીન સાહેબનો ઉપકાર માની સભા ખરખારત થઇ હતી.

શેઠ હાટરીઆનું મરણ.

શેઠ માણેકજી લી. હાટરીઆનું દુખદાયક મરણ ધરાન મધે રોજ ૨ જે માહ શહેરેવર શહેનશાહી, ૧૨૫૯ યજ. તા. ૧૫ મી ફેબ્રુઆરી ૧૮૯૦ ને દીને ૭૭ વરસની ઉંમરે નીપજ્યું હતું. “તેમની બહાદુર દયાળુ છાતીમાં રાત અને દીવસ ધરાનના જરથોસ્તીઓની બહેતરી કરવાના કામનાજ ધબકારા અને ઠોકા ચાલતા હતા, જે ૪૦ વરસ સુધી એકી તગરે ચાલુ રહ્યા હતા.”

એવણે ધરાન મધેના વસવાટ દરમ્યાન સેંકડે કીમતી પુસ્તકોનો સંગ્રહ કર્યો હતો તેની એક હજાર નકલનું મુંબઈના એમની લાઇબ્રેરી અંજુમનના આતશબહેરામના હોલમાં એક ફેતા-તથા એમના કીમતી બખાનું હરતી ધરાવે છે. એમના એકાઠા કીધેલા સીકકાઓ. સીકકાઓ વિગેરે લાંડનનાં ખ્રીટીશ મ્યુઝીયમમાં ખીરાજ્યા છે.

મી. હાટરઆની “ઓઇલ પેન્ટ”ની સખી મુંબઈના વાડીયાજીના આતશબહેરામ મધે તા. ૭ મી ફેબ્રુઆરી એમની વસ્તી. ૧૯૨૫ ને દીને “ધરાન લીગ” તરફથી ખુલ્લી મુકાવવામાં આવી હતી. આ પ્રસંગે મી. કંચબુસરો

અ. શીટરે એમનાં જન્મ વૃત્તાંતનું એક નાનકડું પુસ્તક ઇરાન લીગ તરફથી બહાર પાડ્યું હતું.

એમના આખે યુરોપિયન લખનારાઓ.

શેઠ માણેકજી વિષે અનેક યુરોપિયન લખનારાઓ અને મુસાફરો તારીફ અને આફ્રીનનાં સખુનો લખી ગયા છે, જેમાં અવલ દરજ્જાના ત્રણ યુરોપિયન લેખકો મુખ્ય છે:—

“શાહની દરબારનો ફ્રેન્ચ એજન્સી કાઉન્ટ ગોખીનો જેવો શુદ્ધો ફ્રેન્ચ ઉમરાવ ખુલ્લું લખી ગયો છે કે ‘માણેકજી સાહેબે’ ખચીતજ નાશ પામતા કદીમ ઇરાનનાં બેટાઓને અંચાવી લઈ ઉલટું તેઓની વસ્તીમાં ધરખમ વધારો કરી આપ્યો હતો, અને તેઓની સામાન્ય હાલત સુધારવા વર્ષો સુધી ખંત બતાવી જે કામ કયું હતું તે એક મોજેજો કહી શકાય. કાઉન્ટ ગોખીનો વધુ સીફારસમાં એમ કહી જાય છે કે આ સાચો મીશનરી એવા વખતમાં અને એવી જગ્યા પોતાનાં સવાખી કાર્યો ખંતથી કર્યો જતો હતો, કે જે વેળા ન્યુસ પેપરોમાં તારીફના બાકાં પુકવાનો જમાનો ન હતો તેમજ તે જગ્યા પણ તેવી ન હતી. ટુંકમાં માણેકજી તરીફ પુકવાનાં ચેપથી નીરાળા રહ્યા હતા.”

શેઠ હાટરીઆ પ્રથમ ૧૮૫૪ માં ઇરાન ગયા ત્યારે ઇરાન મધે જરથોસ્તી ટોળાની લાખોની વસ્તી ધરી ધરીને સાત હજાર આસામીઓની થઈ હતી અને તે નીરાશીનાં ખડકપરથી ગબડી નાબુદ થવાના છેલ્લા તમકકા ઉપર આવી ઉભી હતી તે એમની અદ્યુત કુનેહ અને કારસાજથી બચી જવા પામી હતી.

ખીજો મુસાફર અને લેખક રેવરન્ડ નેપીયર જે યઝદમાં પાંચ વર્ષ સુધી રહ્યો હતો તે લખી ગયો છે કે “જજીયા, ચોકસ રંગનાંજ કપડાં અને તદ્દન જીના કપડાંજ પહેડવાનો જીલમ, ગધેડા ઉપર સ્વારી કરવાની બાબતનો ત્રાસ, અને ધર બાંધવા બાબતના જીલમો “માણેકજી સાહેબ”ની લડતથી ધણે ભાગે દુર થયા હતા. વળી એક એવો ગેરઇનસાફી કાયદો તે વેળા હતો કે એક જરથોસ્તીનાં મરણથી તેનો જે વારસ મુસલમાન બન્યો હોય તેનેજ વારસો મળે

બીજને નહિ. આ બેહુદો કાયદો રદ કરાવવા માણેકજીએ મોટી કડત ચલાવી હતી અને આખરે તેમાં ફાળ્યા હતા.”

ત્રીજો પ્રખ્યાત મુસાફર અને લેખક કેમખીજનો પ્રોફેસર ઇ. ખાઉન પોતાની એક કરતાં વધુ કેતાબોમાં માણેકજી સાહેબ ધરાની સાહિત્યનાં મુરંખી હતા તે જણાવી જાય છે; જેમાં માણેકજી સાહેબના “બાબ” અથવા “બાહ” નાં માનનારાઓ સાથના સંબંધ બાબે ખાસ લખે છે કે તેઓની અગત્યની કેતાબ “ તારીખે જદીદ ” માણેકજીની મદદ અને સલાહ અનુસાર લખાઈ હતી.

મુસલમાનોમાં માણેકજી વિષે વહેમ.

“ માણેકજી સાહેબ ” નો માનવંત એલકાબ ધરાવનારા આ જરથોસ્તી તરફ ધરાનના અગ્રાન મુસલમાનો વહેમી નજરથી જોતા હતા, અને તેથીજ એવળુ તરફ માન ધરાવતા હતા. તેઓ એવળુને મીનોઇ દુન્યાની શક્તિ ધરાવનાર એક અસાધારણ ઇનસાન ગણતા હતા. કોઇ તેવળુને જાદુગર ધારતા હતા, તો કોઇ તેવળુને દરવીશ ગણતા હતા, જ્યારે જરથોસ્તીઓ તો તેવળુને એક ખરા રાહબર તરીકે બેહદ માન આપતા હતા. મુસલમાનો તેવળુ માટે જે વહેમો ધારતી રાખતા હતા, તે તેવળુને વેપારમાં લાભકારક નીવડી હતી.” (મી. કય. અ. શીટરનું માણેકજી હાટરીયાનું જન્મ વૃતાંત, પા. ૨૯-૩૧.)

મી. માણેકજીના એક પુરા બેટા નામે મી. હોરમઝદીયાર પોતાના પીતા સાથે મીશનરી કામ કરતા હતા, તેવળુ એમના બેટા. મરહુમ પીતાના ઓપ્ધાનો આજ લેવા તેહરાનમાં હતા તેવામાં અકસ્માત યજ્ઞમાં ગુજર પામ્યા હતા.

માણેકજીની નાની તસ્વીર ધરાન મધે ધણી મોટી સંખ્યાના જરથોસ્તીઓમાં અહેસાનની લાગણીથી જાગવી રાખવામાં આવેલી જણાઈ છે.

શેઠ માણેકજી લી. હાટરીઆનાં મરણ પછી તેમની જગાએ અત્રેની મંડળીએ ધરાન મધે મી. કેખુશરો તીરંદાઝ ધરાની બી. એ.ને મોકલ્યા હતા, પણ તેઓ ફક્ત અઢી વરસમાં તા. ૧૮ મી

ફેબ્રુઆરી ૧૮૯૩ ને દીને માત્ર ૩૨ વરસની ઉંમરે ગુજર પામવાથી તેમની જગ્યાએ મી. અરદેશર એદલજી રીપોર્ટર (૧૮૬૫-૧૯૩૩), પછી એરવદ પેશોતન નસરવાનજી મહેરજીરાણા, અને તેમની પછી મી. પેશોતનજી કુવરજી તાસ્કર (૧૮૫૭-૧૯૨૭) ને ધરાન મોકલ્યા હતા જે સર્વે વરસો વેર ધરાન મધે ત્યાંના જરથોસ્તીઓની રાહબરી કરી હતી.

શેઠ માણેકજીના જયનશીના.

“ધરાન તથા ધરાનનાં જરથોસ્તીઓ બાબે હીન્દના પારસીઓમાં મોટી જાગૃતિ લાવનાર એક ડૉ. મીનુચહેર દાદી છે, જેવણે ઈ. સ. ૧૯૨૨ માં ધરાનમાં લાંબી મુસાફરી કરી ઘણી જાણવાજાણે બાબદોથી પારસીઓમાં ઉલટ ફેલાવી હતી, અને તેવણે કેરમાનનાં જરથોસ્તીઓની બહેતરીનાં કાર્યો ભારે ઉત્સાહ અને મીશનરી લાગણીથી કરતા. તેવણે ઉપરાંત ધરાનનાં જરથોસ્તીઓની બહેતરી માટે ધરાનમાં યજ્ઞમાં રહી કાર્યો કરનારાઓમાં ડૉ. જમશીદ પે. પટેલ તથા મી. મીનુચહેર રૂ. કંદ્રાકટર છે.”

(મી. કય. અ. શીટરની ઉપલી કેતાબ પા. ૪૩).

હીન્દના આગેવાન પારસીઓમાં તાજાં લોહીનું જોડાણ.

‘ઉપર મુજબ ગેયા કુદરતેજ હાદેસા ખમતા ધરાનનાં જરથોસ્તીઓનાં ભક્ષાં માટે મુંબઇનાં આગેવાન કુટુંબો કામા, પાંડે, પીટીટનો ધરાનનાં તાજાં લોહી સાથે ગાંઠ જોડી ધરાનીઓની બહેતરી માટે કાલજી ધરાવતાં કર્યાં હતાં.’

ધરાનની જરથોસ્તી વસ્તીમાં થયેલો જબરો ઘટાડો.

ધરાન મધે પાદશાહ નાદીરશાહના વખત (ઈ. સ. ૧૭૩૬-૪૭) માં એક લાખ કરતા વધુ જરથોસ્તીઓ હતા. ધરાનની આમલી તે પછી ૧૮૦૮ માં તેમની સંખ્યા ઘટી ત્રીશ જરથોસ્તી વસ્તી. હજારની થઈ, અને ઈ. સ. ૧૮૫૯ માં શેઠ માણેકજી લીમજી હાટરીઆ ત્યાં ગયા તે વખતે

એ સંખ્યા વધુ થટી ૭૭૦૦ માણસોની થઈ હતી, જેઓમાં યજ્ઞ અને તેની આસપાસના ૨૪ ગામેમાં મલી ૬૬૫૮, કેરમાન અને તેને લગતાં ૧૮ ગામે મલી ૯૩૨, અને તહેરાનમાં આશરે એકસોની હતી.

(પા. પ્ર. દ્વ. ૧ લું, પા. ૫૫૯).

મુંબઈ મધે ધરાની જરથોસ્તીઓની વસ્તી.

૧૯૨૧ નાં હિંદી સેનસસ મુજબ મુંબઈ શહેરની કુલે પારસી વસ્તી ૫૨,૨૩૪ ની નીચે મુજબ હતી:—

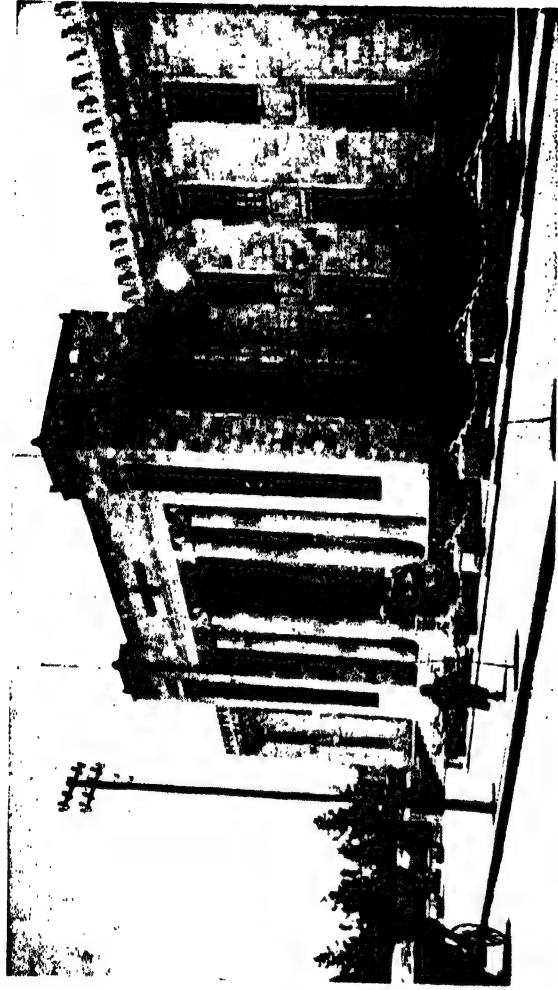
	નર	નારી	કુલે
પારસીઓ	૨૭૦૦૫	૨૩૮૨૮	૫૦૮૩૩
ધરાનીઓ	૯૪૩	૪૫૮	૧૪૦૧
જુમલે	૨૭૯૪૮	૨૪૨૮૬	૫૨૨૩૪

આ ધરાનીઓની જન્મ ભુમી નીચે મુજબ હતી:—

	નર	નારી	જુમલે
હિંદુસ્તાન	૪૮૮	૨૩૧	૭૧૯
ધરાન	૪૧૯	૨૧૪	૬૩૩
બીજી જગ્યા	૩૬	૧૩	૪૯
કુલે	૯૪૩	૪૫૮	૧૪૦૧

(પારસી પ્ર. દ્વ. ૬ પા. ૧૨).

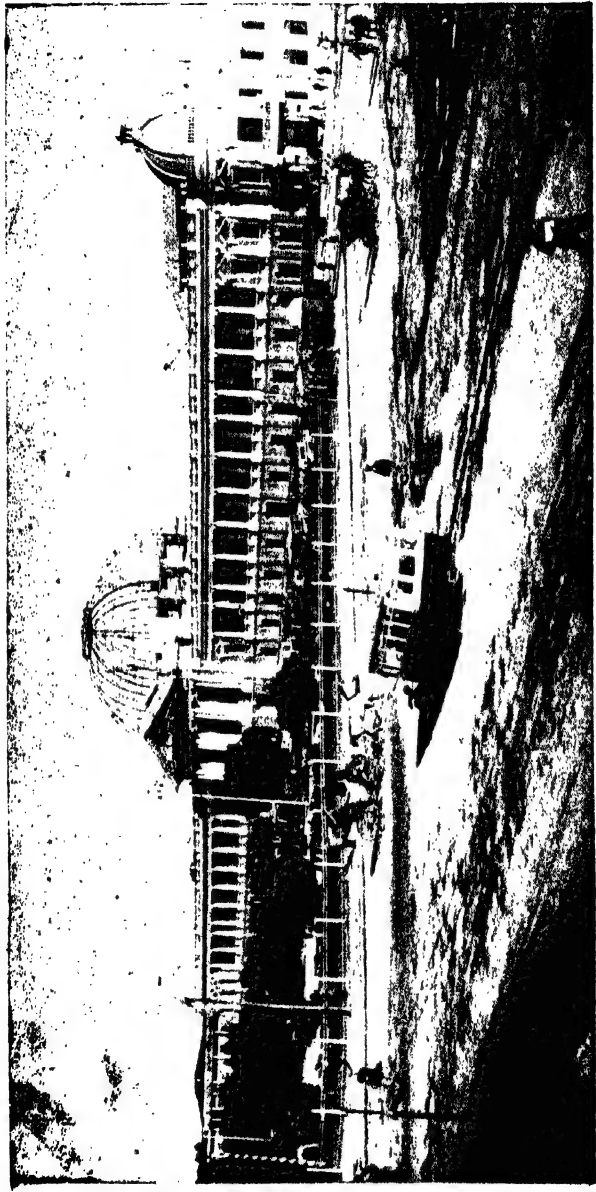
ધરાની સરકારની બેન્ક - તેલુરાન.

બાંકે મેલ્લી યામે નેશનલ બેન્ક.

[ના. રેઝાયાહનાં રાજ અમલમાં ધરાન પગલર થતાં પોતાની નેશનલ બેન્ક ઉભી કરી છે, તેનું બાંધકામ કદીમ ધરાનની પર્સિપોલીટન દ્વારા ઉપર થયેલું છે.]

આગળ વંદ્ય ઇશાન.

હાલનું સુધરેલું તેલરાન-પોસ્ટ અને ટુલીયાદિ ગ્રામીણ.

પ્રકરણ ૨૧ મું.

અતી ઝડપે આગળ વધતું ધરાન—

મી. બરજેર સો. આગાની ધ. સ. ૧૯૩૨ની ધરાનની મુસાફરી
 વેળાએ ધરાનની પ્રગટીની શરૂઆત થઇ ચુકી
 અને આપેલાં ફટ- હતી, અને હઝારો માઇલના મોટારના રસ્તાઓ,
 લાંક ચિત્રો બાળે ફેક્ટરીઓ, મીલોં, રેલ્વે વિગેરેનાં આંધકામો
 ઢુંક નોંધા. ધમધોકાર ચાલુ થયાં હતાં. આ કેતાબ લખાય
 છે ત્યારે, (યાને ધ. સ. ૧૯૪૦ માં), ધરાન
 પોતાની વૃદ્ધીનાં માર્ગમાં હેરત પમાડે તેવી ઝડપે વધતું જતું
 જણાયું છે. આજે ધરાનમાં થયેલા સુધારાવધારા અને રૈયતની બેહતરી
 અને તરકકીનાં કાર્યોનો ખ્યાલ નીચલાં ઉપરથી મળી શકશે:—

૧. રેલવેની લારે ખીલવણી.
૨. મીલ ઉદ્યોગની ઝડપી ખીલવણી.
૩. ટેલીગ્રામ અને ટેલીફોન વહેવારની સંપૂર્ણ વ્યવસ્થા.
૪. હઝારો માઇલના મોટારના રસ્તા.
૫. એરોપ્લેન વહેવારની ખીલવણી.
૬. હાલની સામગ્રીવાળું તાલીમ પામેલું મોટું લશ્કર.
૭. ઉધરતી પ્રજાને ઉચ્ચ હાલની કૃષિવણી આપવાની વ્યવસ્થા.
૮. બેકુત વર્ગની ઉન્નતિ માટેનાં પગલાં.
૯. સરકારી બેન્કોની ખીલવણી.
૧૦. રૈયતની શારીરીક તંદુરસ્તી માટેની સરકારની ખાસ કાળજી.
૧૧. રૈયતના દરેક વર્ગને ધર્મનું છુટાપણું.
૧૨. કદીમ ધરાનના સુધારા-વધારા અને ઉચ્ચ આદર્શો ઉપર
 ઉધરતી આલાદની જનકેશાનીની ખીલવણી કરવાનાં પગલાં.
૧૩. ખનીજ પદાર્થોની ખાણોની ખીલવણી.
૧૪. પરદેશી વેપારની ખીલવણી માટે નવાં બંદરોનાં આંધકામ
 તથા ધરાની લઝાયક દરિયાઇ ખાતાં (navy)ની સ્થાપના.

૧૫. ધરાની જરથોસ્તીઓને મળેલી આઝાદી, તથા તેઓની કુળવણીનો સવાલ.

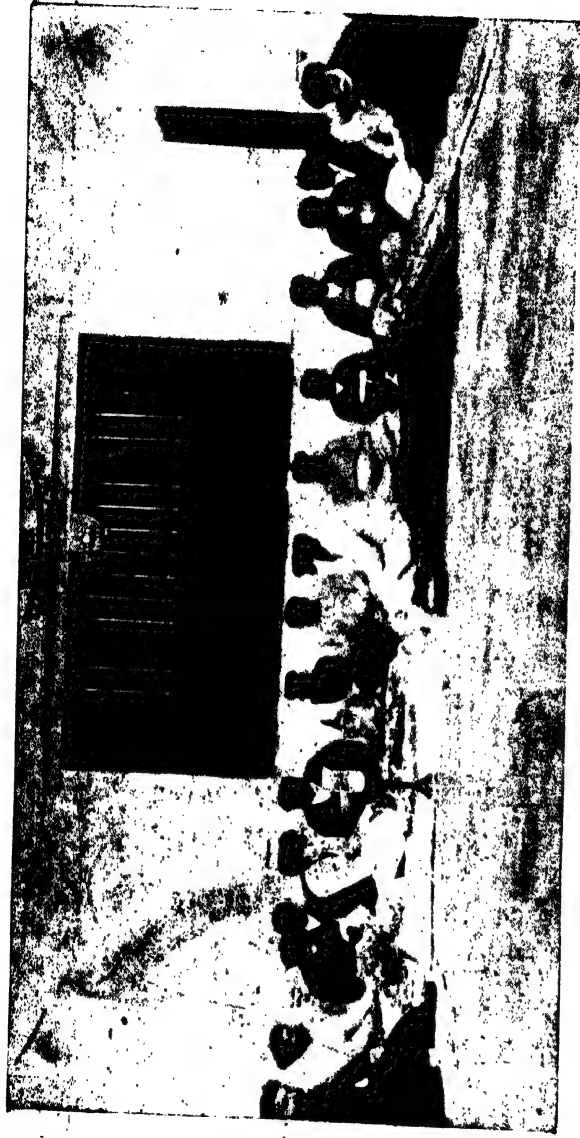
ઉપલી બાબતોમાંની કટલીકને લગતાં ચિત્રો આ ક્રિતાબમાં રજૂ થયાં છે, જેમાં કાશ્ન નદી ઉપરનો રેલ્વે પુલ, તેહરાનની સરકારી ઇમારતો, બેન્ક, શીરાઝની શાહપુર એકદેમી, શેઠ પેશોતનજી મારકરની યજ્ઞ ખાતેની ઓરફનેજ અને સ્કુલ, પર્સીપોલીસમાં ધરાની સરકારની દેખરેખ હેઠળ થયેલાં ખોદકામો, ધરાનનો હિન્દ સાથનો cultural સંબંધ જોડવા ગયેલા ડૉ. તાગોર અને મી. દીનશાહ જી. ધરાનીની પાર્ટીનો દેખાવ, ખનીજ પદાર્થોથી ભરપૂર અલબૂર્જ પહાડોની ટોચ દર્શાવેલ વિગેરેના ચિત્રો સારો ખ્યાલ આપનારાં માલમ પડશે. (જુઓ ચિત્રો).

૨. ધરાની જરથોસ્તીઓની અંજુમનની તથા ધરાન લીગની સ્થાપના.

તમામ હિંદના ધરાની જરથોસ્તીઓની એક અંજુમન સ્થાપવાના સવાલ વિષે વિચાર ચલાવવા માટે ધરાની જરથોસ્તીઓની એક સભા તા. ૯ મી ડીસેમ્બર ૧૯૧૭ ને દીને મુખ્યધના દાદીશેઠના આલ્ફ્રાઇડરામમાં શેઠ દીનશાહ જીજીભાઈ ધરાનીના પ્રમુખપણા હેઠળ મળી હતી. આ અંજુમનની નેમે કામનાં ભલાં માટે સાંસારિક, કુળવણી, ધર્મ, વેપાર તથા આર્થિક વગેરે સંબંધી બાબતો હાથ ધરવાની તેમજ ધરાન તથા હિન્દુસ્તાનની જરથોસ્તી કામ ન ધારેલી મુસીબતોમાં આવી પડે તો તેના બચાવ અને મદદ માટે પગલાં ભરવાં, અને કામના સભ્યોમાં પોત પોતા વચ્ચે વાંધા પડે તો બનતાં સુધી સમજૂતીથી નીકાલ કરવા માટે તેઓને મદદ કરવા વગેરેની હતી. આ અંજુમન માટેનું બંધારણ નક્કી કરવા બાબેની સભા મધ્યે એક કમીટી નેમાઈ હતી.^૧ આ પછી આપણા જમશેદી નરોઝના મુખ્યારક રોજે (તા. ૨૧ મી માર્ચ ૧૯૧૮ ને દીને) મુખ્ય મધ્યે હિંદના ધરાની જરથોસ્તીઓની અંજુમનની સ્થાપના

૧ જમે જમશેદ તા. ૨૦ મી ડીસેમ્બર ૧૯૧૭; પારસી પ્રદાશ દફ. પૃ. ૫૦ પા. ૩૮૩.

યજ્ઞદત્તા ગાહ્યઆરખાનાની દરેમહેર.

[આ મકાનમાં કેટલીક મુદ્દન સુધી આનંદજીરામ સાહેબના કેબલાને લાઇ જવામાં આવ્યા હતા અને તેમને હાથના નવાં મકાનમાં તખ્તનશીન કર્યા છે.]

નારકી ઝીયારતગાહ-યજ્ઞદની અતરાફમાં.

[છેલ્લા ઝરથોસ્તી સાસાની શાહેનશાહ યજ્ઞદેગર્દ શહેરીયારની પાક દામાન બેટીઓની ગ્રામ્યતામાં અનેક દંતકથાઓ છે, જેમાં અરબ દુશ્મનોથી બચવા સારૂ યજ્ઞદાંની પનાહ માંગીને તેઓ પહાડોમાં ગરક થવાની બીના ઇરાની ઝરથોસ્તીઓમાં બાણીતી છે, અને તેવી જગ્યાઓ (ઝીયારત ગાહો) ઉપર દીનદાર ઝરથોસ્તીઓ જઈને ક્રિયાકામો કરે છે. આવી ત્રણ પાક જગ્યાઓ યજ્ઞદ તરફનાં પહાડોમાં છે.]

[સ્કેચ-મી. કય. અ. પીટર.]

ઉપર દર્શાવેલી નેમો પાર પાડવા માટે થઇ હતી. મી. દીનશાહ જે. ધરાની તેના પ્રેસીડન્ટ, એક ત્રસ્ટી તથા જનરલ કમીટીના એક સભાસદ નેમાયા હતા.

ધરાન લીગ.

તા. ૧૦ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૨ યાને ૧૨૯૨નાં નવાં યજ્ઞદેગર્હી સાલને દીને મુખ્ય મધે ધરાન લીગ સ્થાપવામાં આવી હતી. આ લીગની નેમો નીચે મુજબ છે:—

૧. આપણા અસલ વતન ધરાન સાથેના આપણા તથા હીંદ દેશનો સંબંધ જરૂરી રાખવા; ૨. ધરાન દેશ તરફની આપણી લાગણી, દીલસોજી (Interest) અને ઉલટ ચાલુ રાખવા, તેને ઉત્તેજન આપવા; ૩. ધરાનની હાલની જરૂરોસ્તી વસ્તી ત્યાં કાયમ રાખવા, તેમાં વધારો કરાવવા તેમજ આપણા હમદીનોની હાલત સુધારી તેને વધારે ઉચ્ચ બનાવવા, ૪. આપણો ખુલ્લું મઝહમ અને આપણા કદીમ ન્યાગાનોની તવારીખ ઉપર વધુ અજવાળું પડે એવી શોધખોળ કરાવવા, ૫. ધરાન સાથે આપણા વેપાર વણજને ઉત્તેજન આપવા, ૬. આપણા અસલ વતન ધરાન તરફ યાત્રાની લાગણીથી અથવા મુસાફરીમાં શોખ તૈરીફ અપાવવા હવા ફેરવદલ કરવા માટે ત્યાં પાક્સીઓની આવજનવને ઉત્તેજન આપવા, ૭. ધરાનની હાલની ચાલુ સ્થિતી બાબે સત્તાધારી ખબરો મેળવતા રહી પારસીઓની જાણ માટે તે બાપણો, લખાણો વગેરે મારફતે ફેલાવવા; ૮. ધરાનનાં હાલનાં રાજ્ય તેમજ પ્રજાની દીલસોજી આપણી તરફ ખેંચવા.

ધરાન લીગના પહેલા આધેદારો નીચલા સાહેબો હતા:—

શેડો હોરમસજી કાવસજી એડનવાલા (પ્રમુખ); ગુસ્તાફ કેપશફ નરીમાન, જહાંગીર જમશેદજી વીમા-લીગના પહેલા દલાલ, દીનશાહ જીજીભાઈ ધરાની અને ફરેદુન આધેદારો. ફરસારપજી દાદાયાનજી (ઉપ-પ્રમુખો); કેપુશરો અરદેશર શીટર (સેક્રટરી); શીરોઝ સોરાબજી ગઝદર

(ઓ. ટ્રેઝરર); સોહરાય રૂસ્તમજી ખામજી (ઓડીટર), તથા મેનેજીંગ કમીટીના મેમ્બરો.

છેલ્લી (૧૯૩૯ માં) નેમાયત્તી કાર્ય કરનારી ધરાન હીગની કારોબારી કમિટી.

(પ્રમુખ)

સર કાવસજી જેહાંગીર, બેરોનેટ,

(ઉપ-પ્રમુખો)

ડૉ. ફરેદુન કે. કાદાઆનજી, સોલીસીટર.

મી. પેશોતન ડૉ. મારકર (નેશાને એલ્મી).

ઓ. સર હોમી. એમ. મેહતા, નાઇટ.

મી. વીકાજી અરદેશર તારાપોરવાલા,

સર જેહાંગીર કું. કાયાજી, નાઇટ.

(સેક્રેટરી)

મી. કમળસરો અરદેશર શીટર.

(ઓ. ઓડીટરો)

મેસર્સ ડી. એ. દુમસ્થાની કુંપની.

(જોડયા ઓ. ખજાનચીઓ)

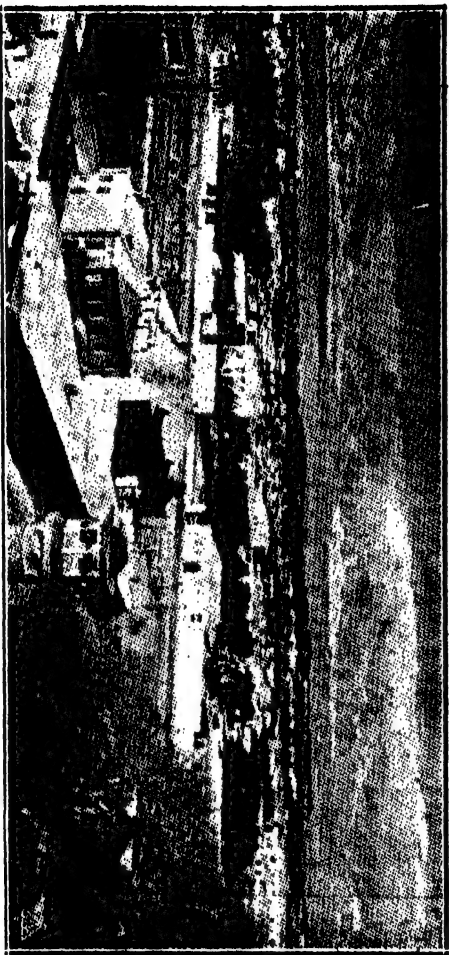
મી. મીનોચેહર જે. ખરાસ.

મી. શીરોઝ સોરાબજી ગઝદર.

(કારોબાર કમીટીના સભાસદો)

શેઠો રૂસ્તમ પે. મસાની, નોશરવાનજી ના. બોઇસ, સોહરાય ખુ. વહાડીયા, સોહરાય ખી. બનાજી (બેરીટર), અરજોર સો. જ. આગા, જેહાંગીર પા. કાદગરા, નૌશીરવાનજી હો. કા. દીનસાહ,

ધરાનનું પાયાખત—સેહિરાન.

[ॐ नमो भगवते वासुदेवाय । नमो भगवते वासुदेवाय । नमो भगवते वासुदेवाय ।
 -दादृष्टं प्रपन्नं सत्त्वं नमो भगवते नमो भगवते नमो भगवते
 नमो भगवते नमो भगवते नमो भगवते नमो भगवते]

॥ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ नमो भगवते वासुदेवाय ॥
 नमो भगवते वासुदेवाय

ખાન સાહેબ ધનજીભાઈ ક. દુબાશ, ખાનખલાદુર હો. કા. પસ્તાકીયા,
ખાનસાહેબ માણેક હો. દાદાયાનજી, એર્વદ રૂસ્તમ દી. મહેરજી-
રાણા, શેઠો કાવસજી ધ. મહાલક્ષ્મીવાલા, દી. કાવસજી, દીનશાહ ન.
પાવરી, ખરશેદજી લીમજી, નોશીરવાન કા. પેટીગરા (સોલીસીટર),
રૂસ્તમ જી. મોદી (એરીસ્ટર), કયખુસરો જ. દુબાશ (સોલીસીટર),
લેફ. કરનલ મે. સો. ધરાની, હો. ક. કામીસેરીયટ, મેજર સોહરાય ર.
ખામજી, સોહરાય જ. બલસારા, જેહાંગીર સો. ચીનીવાલા, રૂસ્તમજી
ના. કાત્રક, સોહરાય હી. બાટલીવાલા, અર્દશીર ખુ. વેસાવેવાલા,
રૂસ્તમજી સી. ડીવેન્દ્રો, માણેકજી બી. બારીયા, શાપુરજી પા. મીસ્ત્રી,
નોશીરવાનજી સો. ગઝદર, એરચશાહ સો. મારકર, ખા. બ. પેસ્તનજી
બ. મેહતા, ડો. મીનું સી. બીલપોડીવાલા, ખુરશેદજી દો. શેઠના.

લક્ષ્ય તથા કલકતા અંબુમનોના પ્રતિનીધીઓ,

મીરઝા પે. સો. જંખુસરવાલા. }
બમનશાહ આર. મેહતાજી. } લક્ષ્યના

ડો. એરચ. જે. સો. તારાપોરવાલા, એમ. એ., પીએચ. ડી.
(કલકતાના.)

પ્રકરણ ૨૨ મું.

ધરાનની મુલાકાતે ગયલા જરથોસ્તીઓ.

ઇ. સ. ૧૯૨૨ માં ધરાન લીગની સ્થાપના થવા પછી અત્યાર
(ઇ. સ. ૧૯૩૯) સુધીમાં હિંદથી નીચલાં આશરે ૨૦૦ પારસી
બાનુઓ અને ગ્રહસ્થો ધરાનની મુલાકાત લઈ આવ્યાં હતાં:—

(૧૯૨૨-૨૩):— શેઠ મીનોચેહર આર. કોન્ડ્રાકર, ડો. મીનોચેહર દાદી,
કુષ્ટન ડો. નોશીરવાન હોરમજીદ બામબોટ, ડો.
અને મીસીસ જમશેદ પી. પટેલ, શેઠો શાપુરજી
કોન્ડ્રાકટર, ફરામરોઝ એસ. માસ્તર, બી. એ.,
દોરાબ ડી. મુલ્લાં, શાપુર બી. મોરીસ, દસ્તુર ડો.
અને મીસીસ એમ. એન. ધાલા, મીસીસ ધનમાય
બમનશાહ ગોધપોર્યા.

(૧૯૨૪):— શેડો પેસ્તનજી ડોસાભાઈ મારકર, જી. કે. નરીમાન, શ્રીરોઝ સૌરાબજી ગઝદર, કેકોબાદ અરદેશર મારકર, માણેક ફરદુનજી મુલ્લાં કયખશરૂ અરદેશર શ્રીટર, નોશીરવાન એફ. દલાલ, ફરામરોઝ ખ. ઇરાની, ડો. ગોદરેજ ખ. ઇરાની, મી. અને મીસીસ કેખશરૂ એમ. માદન, શેડો દીનશાહ એમ. કુપર, ફરામરોઝ જે. દાવર (સાઈકલરીસ્ટ), નરીમાન એમ. કરકરીઆ, રતનશાહ આર. આસ્તાવાલા, નરીમાન કાપડીઆ અને જલ બાપાસોલા, દોસાભાઈ હાથીરામ, કયખશરો પોંહચખાનાવાલા, એદી હકીમ (સાઈકલરીસ્ટો).

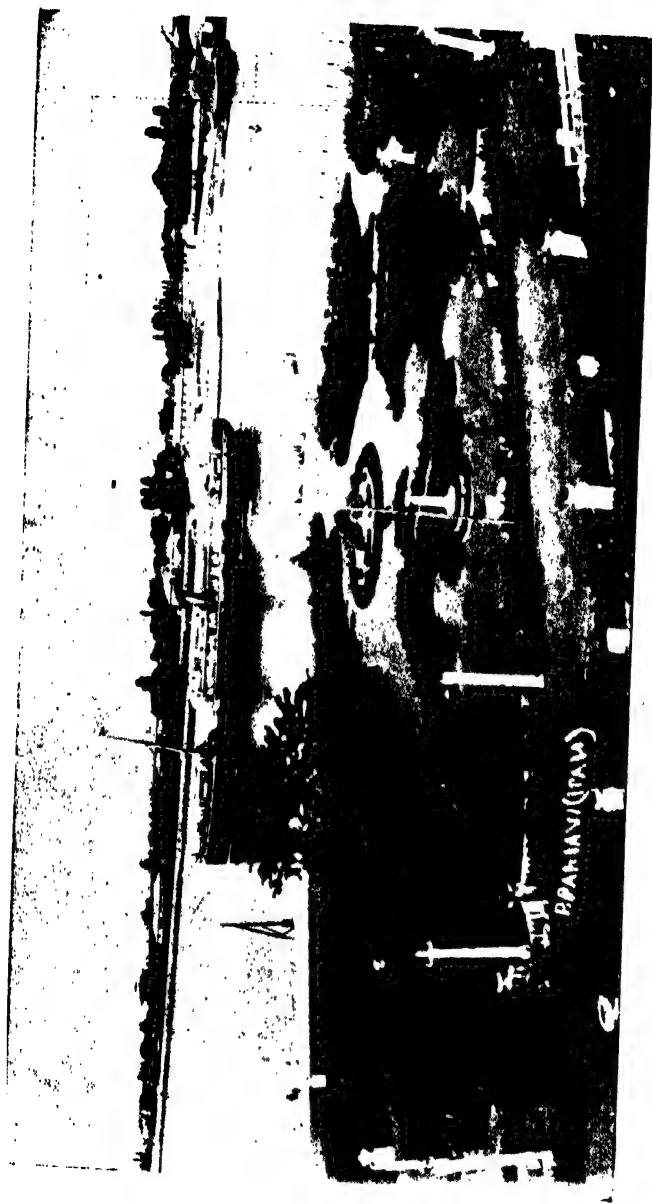
(૧૯૨૫):— સર હોરમસજી કાવસજી દીનશાહ એદનવાલા, શેડો રસ્તમ કયખશરો નરીમાન (એનજીન્યર), દીનશાહ કાવસજી (ડી. કાવસજી ખંડાલેવાલા), ડો. મીનોએહર દાદી, એરવદ પેશેતન મેહરજીરાણા, મી. અને મીસીસ મીનોએહર કોન્ડ્રાકટર, ડો. સર જીવનજી જમશેદજી મોદી, શેઠ રસ્તમજી કાવસજી ખ. મોદી અને કુટુંબ (કલકત્તા), શેઠ ભીંવડીવાલા.

(૧૯૨૬):— શેઠ કયખશરો અરદેશર શ્રીટર અને ૨૦ પારસીઓની પાર્ટી, શેઠ ખરશેદજી લીમજી, લેફ. કર્નલ મેહરવાન એસ. ઇરાની, શેઠ જાંહગીર એન. બધની, મીસીસ બાનુબાઈ એસ. વાઝાગાંધી, ડો. મીસ ધનબાઈ હોરમસજી વાડીઆ, મી. નવલ ધ. દાજી.

(૧૯૨૭):— શેઠ મંચેરજી જે. પટેલ (હોંગકોંગ), મી રસ્તમજી હો. માદન.

(૧૯૨૮):— શેઠ નશરવાનજી દી. કાંગા અને બેટો, મીસીસ પીરોજી હીરજીભાઈ બેંકર અને બેટી મીસ મનીજેહ, મી. હોરમસજી દાદાયાનજી.

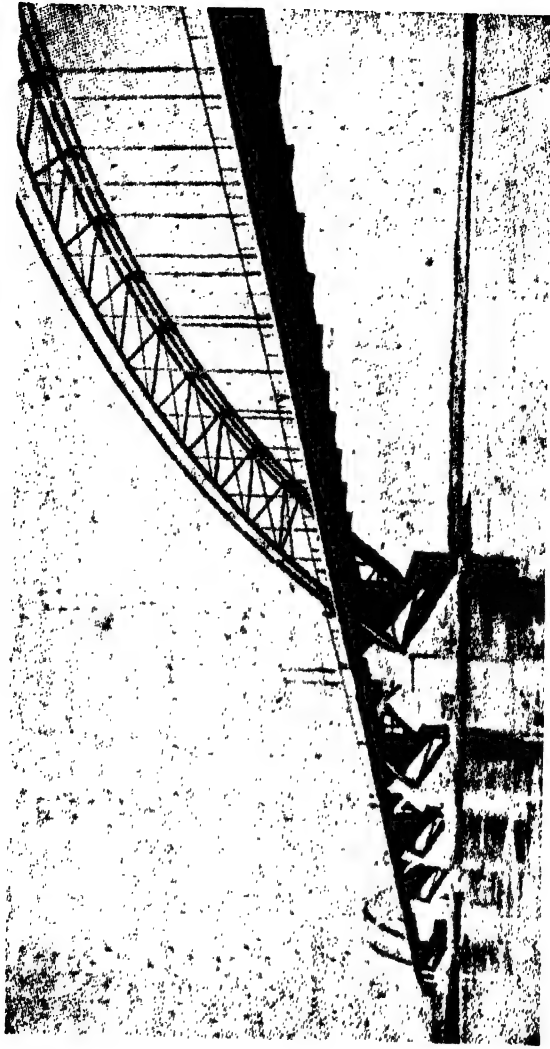
(૧૯૨૯):— શેડો જાંહગીર ર. વખારીઆ (રંગુન), કુમાના, બમનજી દીનશાહ મેહતા (વડોલ), જમશીદ માદન.

હરિનનુ અગાયનું અંદર પહોલવી :

[દારૂગીયન સમૂહ ઉપરનાં આ અંદર મારફતે હરિનનો રશીયા સાથે મોટો વેપાર ચાલે છે.]

ધરાનમાં બંધાયેલી રેલ્વે.

કાલકેન નદી ઉપર બાંધેલો ગંજાવર રેલ્વે પુલ.

(૧૯૩૦):— મી. અને મીસીસ બેહરામજીર તેહમુરુપ અંકલેસયાં, મી. અને મીસીસ શીરોઝ દી. સકલાટવાલા (અમેરીકામાં પારસી તેલનાં રાજ), શેઠો હોરમજીદ એન. ખરાદી, સોહરાય એ. સંબળા. નવલ એફ. ગબ્લા (એનજી-યર), ડો. અને મીસીસ મીનોચેહર વેસુના, શેઠ રસ્તમ બે. મીરઝાં.

(૧૯૩૧):— શેઠો જાહંગીર તેહમુરુપ અંકલેસયાં (આર્કટિકટ), ખુદાદાદ જી. કેરમાની, ડીક ખુરશેદ, જે. એસ. શરોફ, પી. એમ. શીટર, બેજન એચ. ભમગરા ૨૮ પારસી રેલ્વેના કામદારો, પેસ્તનજી પી. ખનાજી.

(૧૯૩૨):— શેઠ દીનશાહ જે. ધરાની અને મીસીસ મીડીયાઇ, મીસ જરખાનુ જીજીલાઇ ધરાની, મી. તથા મીસીસ ખરજેર એસ. જે. આગા, જમશેદ ખરજેર આગા, રસ્તમ પે. મસાની, કયખશર અરદેશર શીટર, દીનશાહ તવરોજી પાવરી, બી. એ., વીકાજી અરદેશર તારાપોરવાલા (આર્કટિકટ), જાહંગીર પા. કાતગરા (જના કુવાલા), ડો. સોહરાય જે. મેહરહોમજી.

(૧૯૩૩):— શેઠો નાદીર એન. જોકલ (એનજી-યર, કરાંચી), હોરમસજી એફ. કામીસેરીએટ અને બેટા, કેખશર એચ. કલખવાલા, મહેરવાનજી એ. કાંદવાલા (કરાંચી), પ્રોફેસર દીનશાહ ડી. કાપડીઆ, પી. બી. વાપ્જા (એડવોકેટ), મીસીસ ખાનુખાઇ ખમનશાહ ડાવધર, ડો. કયકોખાદ હોરમસજી દમરી, આઇ. એમ. એસ, દારાખશાહ ફ. શરાફ (કરાંચી).

(૧૯૩૪):— શેઠો પેસ્તનજી ડોસાલાઇ મારકર, કયખશર અરદેશર શીટર, અને મી. મીસીસ જાહંગીર કે. મારકર, મી. અને મીસીસ હોશંગ સો. ચીનાઇના (સીકંદ્રાખાદ), મી.

અને મીસીસ શીયાવક્ષ બ. ચોકસી, મીસીસ ફ્રેની હોમી બેનસેટર, દોસાભાઈ દી. હુંગરીવાલા, લેફ. કર્નલ રૂસ્તમ એમ. ખરેઘાટ, મી. અને મીસીસ જાહંગીર કે. મેહતા, શેઠ બેહરામગોર તેહમુરુપ અંકલેસર્યા, સરદાર દસ્તુર નોશીરવાન કેકાબાદ આદરબાદ, લેફ. કર્નલ મેહરવાન એસ. ધરાની, ડો. જલ ખુરશેદજી પાવરી, મીસ બેપ્સી ખુરશેદજી પાવરી, મીસીસ પીરોજ બાલીવાલા.

(૧૯૩૫):— ડો. નાનાભાઈ એન. કાત્રક, શેઠો રૂસ્તમ નાનાભાઈ કાત્રક, કાવસજી કેખશર બેદવાર (આર્કિટેક્ટ), જાહંગીર ડી. પટેલ (કરાંચી), શીરોઝ બોગા (કલકત્તા), શીયાવક્ષ કાવસજી છોઈ.

(૧૯૩૬):— મી. અને મીસીસ મર્ઝબાન એન. ગાંધી, દારાબશાહ મરચંટ, જલ આર. એનજીન્યર, કાવસજી બી. ગંદેવીઆ તથા બેટો દીનશાહ, ડો. અરદેશર એ. હકીમ, જેહાંગીર એફ. એનજીન્યર.

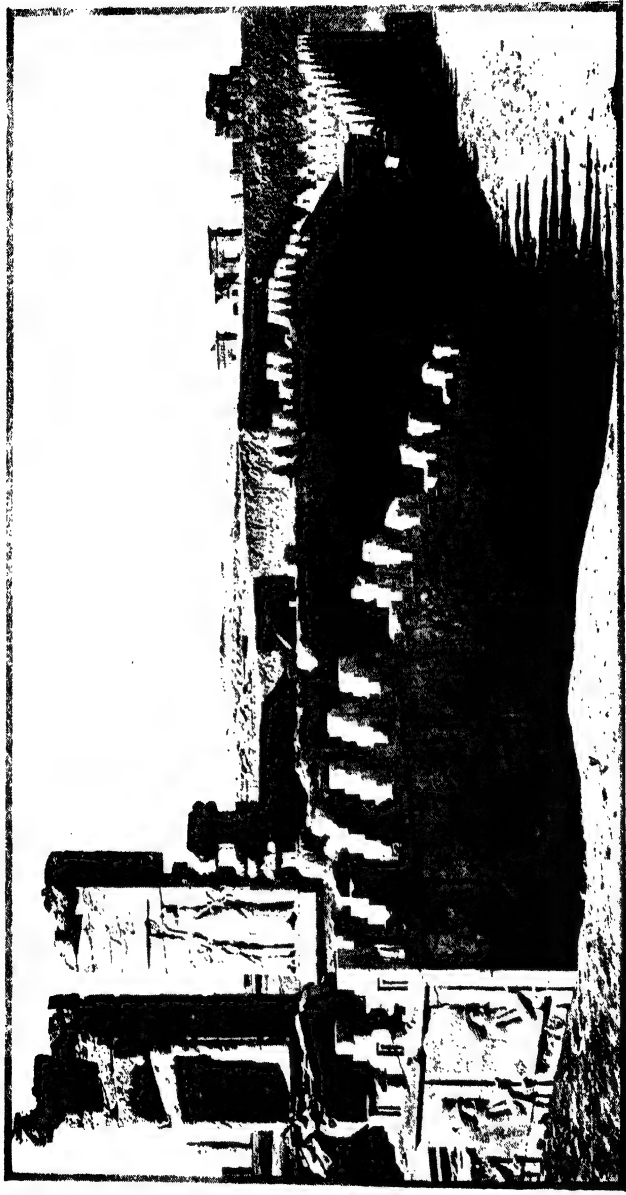
(૧૯૩૭):— શેઠો જલેજર એન. પટેલ, મીનોચેહર જે. પટેલ, હોરમસજી એફ. કેમીસરીએટ, ફરામરોઝ એ. રોમર, બહેરામ એ. કાટવાલ, ડો. મીસ ધનબાઈ એચ. વાડીઆ.

(૧૯૩૮):— શેઠો જલ ડી. બમનજી, શીરોઝ સોરાબજી ગઝદર, શીરોઝ સો. દોરાબજી, પેસ્તનજી આર. મીસ્ત્રી, હોરમસજી ફ. કેમીસરીએટ તથા બેટો ફરામજી.

(૧૯૩૯):— શેઠ બરજોર જે. શેરોફ (જાપાન), મી. અને મીસીસ નવલ એફ. ગબ્લા, માણેક એસ. સીગનપોર્યા, જલેજર એન. અમરોલીયા, અરદેશર પી. દલાલ, રૂસ્તમ બી. મીરઝાં (અને કુટુંબ), નરીમાન એસ. ભગત, શીરોઝ એચ. કેપટન.

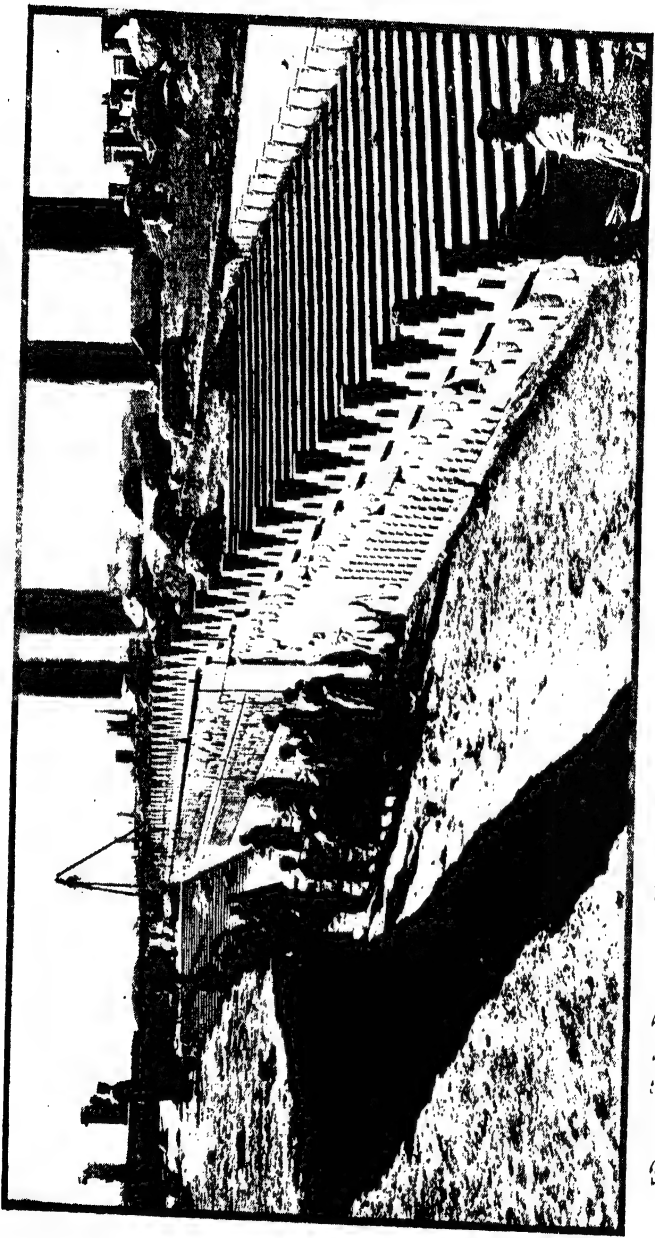

પર્સિપોલીસના (તપ્તે જમશીદ) ખંડેરોમાં થયેલાં જાણવાળેગ ખોદકામો.

[હામામની શહેનશાહોના જગન્નદેર મહેલોનાં ખંડેરો ખણી માટેનાં પ્રો. હર્જેલ્ટે વ્યા બાંધકામો પુરેલાં હતાં. એક ખોદકામમાંથી શહેનશાહ દરાયસની ૨૦,૦૦૦ તામ્બીઆ મદી આવી છે.]

પર્સિપોલીસ (તખ્તે જમશીદ)નાં ખંડચરોમાં થયેલાં ખોદકામો.

[પ્રો. લજ્જકંટો ખોદકામ કરીને વ્યા મુંદર કોનરકામવાલો દાદર ખાણી કાઢ્યા છે, જે આજરો. ૨૫૦૦ વર્ષ ઉપર લખામની શહેનશાહીએ બાંધ્યા હતા.]

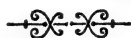
**ધરાનમાં લાંબી મુદત સુધી ઠરીકામ થયલા
યા લાંબો વસ્તવાત ફરીને પાછા આવેલા
હિન્દનાં પારસીઓ.**

- મી. અરદેશર એદલજી રીપોરટર તથા કુટુંબ.
 ,, સોરાબજી દોરાબજી (બંદર અબ્યાસવાલા). અને તેમનો
 પારસી સ્ટાફ.
 ,, ફરામરોજ એસ. માસ્તર તથા ધણ્યાણી.
 ડો. જમશેદ પે. પટેલ તથા ધણ્યાણી.
 મી. મીનુચ્છર આર. કંટ્રાક્ટર તથા ધણ્યાણી.
 ડો. નૌશીરવાન હોરમજદ આમખોટ.
 ,, મીનુચ્છર દાદી.
 મી. શાહપુર બી. મોરીસ તથા કુટુંબ.
 ,, નવલ ધ. દાજી.
 ,, નવલ ફ. ગખલા તથા ધણ્યાણી.
 ,, રસ્તમ બે. મીરજા તથા કુટુંબ.
 ,, શાપુરજી બી. કંટ્રાક્ટર (શીરાઝમાં ગુજર્ચા).
 ડો. મીનુચ્છર વેસુના.
 એરવદ પેશોતન દસ્તુર મહેરજીરાણા.
 મી. પેસ્તનજી કુવરજી તાસ્કર.
 ,, જેહાંગીર એન. બધની.
 ,, દોસુ ર. શેઠના.
 ,, માણેક ફરદુનજી મુલ્લા.
 લેફ. કરનલ રસ્તમ મેહરવાનજી ખરેગાત.
 મી. શીરોઝ સોરાબજી દોરાબજી.
 ,, દારાબશાહ મે. જીજના તથા ધણ્યાણી.
 ,, ફરામરોઝ એ. રોમર.

ધરાનના સરકારી કેલેન્ડરના જરથોસ્તી મહીનાઓ.

ધરાની સરકારના કેલેન્ડરમાંથી અરેબીક અને ટરકીશ તારીખો
 કાઢી નાખીને તેને બદલે જરથોસ્તી મહીનાઓના નામ દાખલ કરવા

તથા ખોરશેદની ચાલ પ્રમાણે જમશેદી નવરોઝથી વરસ શરૂ કરવા
ત્યાંની મજલ્લીસ (પાર્લમેન્ટ) ના નાયબ ડેપ્યુટીઓની સહી સાથેની એક
અરજી પાર્લમેન્ટ જોગ કરવામાં આવી હતી; તે ઉપરથી તા. ૧ લી
એપ્રિલ ૧૯૨૫ થી મહેસુલને ખાતર તદ્દન નવું આકૃતાબ્દી ફેલેન્ડર
મજલ્લીસ તરફથી તૈયાર કરવામાં આવતું હતું, તે ધરાન લીગ તરફથી
ગયલી સુચનાનુસાર માહ અરદીમેહેસ્ત, ખોરદાદ, તીર, અમરદાદ
અને શહેરેવર ૩૧ દીવસના, અને બાકીના મહીનાઓ ૩૦ દીવસના
કેરવવામાં આવ્યા સાથે દર ચાર વરસે છેલ્લો માહ કદ ૩૧ દીવસનો
કેરવવામાં આવ્યો હતો. આ બાબતમાં ધરાન લીગે કોમતી મદદ
આપી હતી. લીગના સરનશીન સર હોરમસજી કાવસજી દીનશાહે
દસ્તુરો તથા રકોલરોની સલાઓ ભરીને ઉપલું ફેલેન્ડર મોકલી
આપ્યું હતું, જે ધરાની સરકારે સ્વીકાર્યું હતું.

ધરાન ગયલી સર હોરમસજીની પાર્ટી.

તા. ૧૫ મી માર્ચ ૧૯૨૫ ને દીને મરહુમ સર હોરમસજી કા.
દી. એડનવાલાની આગેવાની હેઠળ મી. ડી. કાવસજી (ખંડાલેવાલા),
મી. રૂસ્તમ કેખશર નરીમાન ઇજનેર અને ડા. મીનોચહેર દાદીની
બનેલી જે પાર્ટી ધરાન જવા માટે ઉપડી હતી તે કેરમાન જઇ
ત્યાં ચાર દીવસ રહી હતી, જે વેળા તેણે બે અંબુમનો વચ્ચે સલાહ
કરાવી હતી.

ત્યાંથી પાર્ટી શીરાઝ ગઇ હતી, જેના કમાનડર-ઇન-ચીફ
એએને ખાણા ઉપર નોતર્યા હતા. આ વેળા બે મીલીટરી બેડે
હાજર થયાં હતાં. આ પાર્ટી શીરાઝથી યજ્ઞ તા. ૮ મી જુનને
દીને જઇ પુગતાં તેને લશ્કરી ખાસ ટુકડી એસ્તેકબાલ લેવા ગઇ
હતી અને તેની સાથે છ માઇલ દુર યજ્ઞ સુધી એક મોટું સરધસ
ગયું હતું જેની હરોલમાં ઘોડેસ્વારો અને પાર્ટીના સાહેબોની પાછળ
અરબાઓ તથા આખી અંબુમન તથા મુસલમાનો ચાલતા હતા.
શહેરમાંથી સરધસ પસાર થતાં જરથોસ્તી બાનુઓ તરફથી ધરની
અગાસી ઉપરથી પરાણાઓ ઉપર પુલપાન, ચોખા અને મેવાના
સગનના ભારે છંટકાવ થયા હતા, અને ધુર્ગમ બાનુઓની આંખમાંથી

(મરહુમ) સર હોરમસજી કાવસજી દી. એડનવાલા નાઠંટ,

M.V.O., O.B.E.

દરાન લીગના સ્થાપક, પ્રેસીડન્ટ અને પેટ્રન.

દરાનની સગવળમાં છેલ્લા ૧૫ વર્ષ થયાં તન, મન, અને ધનથી

મદદ કરનારા પારસી શેડ્યા.

જનમ: ૪-૪-૧૮૫૭]

[મરણ: ૧-૮-૧૯૩૯.

અમદાવાદ હુમલામાં માર્યા ગયેલા અશ્વમેજીશીની યાદમાં કેરમાનનાં દોખા આગળ જશન.

ખુશાલીના આંસુ પડ્યાં હતાં. ઉતારાના મકાને પહોંચતાં હોંદની રૂઢી-માફક એક બાનુએ આંધુ'મીધું કયું હતું, તથા દરેક સાહેબને આરસી બતાવી ગોલાબજળ આપવામાં આવ્યું હતું. બીજે દીને આ પાર્ટીને મલવા માટે યજ્ઞદના ગવરનર, લસ્કરના કમાન્ડર, પોલીસના વડા વગેરે મોટા અમલદારો તેની મુલાકાતે ગયા હતા. અને સર હોરમસજી તરફથી ૪, અને શેઠ ડી. કાવસજી તરફથી ૪, મળી ૮ બાળકોની નવજોત સાથે મોટું જશન કરવામાં આવ્યું હતું.

યજ્ઞદમાં સર રતન તાતા ડીરપેનસરીના ડાક્ટર જમશેદ પટેલે સોશીયલ વેલફેર વર્ક, પબ્લીક હેલ્થ વર્ક અને ઇનફન્ટ વેલફેર વગેરેનાં જરૂરી કાર્યો માટેની સામગ્રીઓ માટે સર હોરમસજીને અરજ ગુજરી હતી, કે જે મજકુર સામગ્રીઓ મળે તો તેવણુ રાજપુશીથી હાંસલ વગર કામની બહેતરીનું આ જરૂરી કામ હાથ ધરે. જે કે હાલ પણ તેવણુ તે બાબતોમાં અનેક અગત્યનાં લાપણો આપતા પણ સામગ્રીઓની ગેરહાજરીને સખમે જેવી જોઇએ તેવી રૂઢી અસર નીપજવી શકાતી નહતી. સર હોરમસજીએ આ કામનાં વખાણુ કરી તે બાબે પોતાની પુર દીલસોજી દેખાડી ઇંગ્લાંડ જઇ તે બાબતની ઘટતી સામગ્રી માટે ગોઠવણુ કરવા ખુશી બતાવી હતી.

આ પાર્ટીને તેહરાનમાં નામદાર રેઝાશાહ સનમુખ હાજર થવાનું માન મળ્યું હતું. તા. ૨૫ મી જુને આ પાર્ટીના સાહેબોને યજ્ઞદનાં બાનુઓની અંજુમન તરફથી તથા યજ્ઞદની અંજુમન તરફથી માન-પત્રો આપવામાં આવ્યાં હતાં, તે વેળા સર હોરમસજી તથા તેમના સાથીઓને યજ્ઞદની બનાવટના ગાલીચાની બેટ કરવામાં આવી હતી. સર હોરમસજીએ ધરાનની મુલાકાત વેળા કુલે રૂ. ૧૪,૭૨૫ની સખાવત જુદાં જુદાં શહેરોમાં કાપી હતી, અને એ ઉપરાંત છોકરીઓની નીશાળોમાં ચાલુ વાર્ષિક બક્ષેશો એવણુ આપતા આવ્યા હતા.

આ પાર્ટીએ ધરાનના નામીયા બંદરો અને શહેરોમાં યુશાયર, કાઝરન, શીરાજ, યજ્ઞદ, કેરમાન, ઇસફાન, તેહરાન, કઝવીન, રેહસ્ત વગેરેની મુલાકાત લઇ કદીમ વતન મધે આવેલાં પર્સીપોલીસના

જગજહેર ખંડીયરોના દર્શન કીધાં હતાં અને ધરાનના મહાન પયગમ્બરની જન્મ જૂમી ગણાતાં રધ યાને રયેના ખંડીયરને નમન કીધું હતું. આ પાર્ટીને દરેક જગ્યાએ બાદશાહી આવકાર આપવામાં આવ્યો હતો. મી. દીનશાહ કાવસજી ખંડાલેવાલા (ડી. કાવસજી)નું મોટરના સાંચા કામને લગતું જ્ઞાન તથા વહેવાર કુશળતા એ પાર્ટીને ધણું ઉપયોગી થઇ પડ્યાં હતાં. તેવણે ધરાનની અર્ધી મુસાફરી દરમ્યાન પોતે મોટર ચલાવી દ્રાઇવરની તુમાખી તોડી હતી.

આ પાર્ટી મધેના સર હોરમસજી એડનવાલા તથા મી. રૂસ્તમ નરીમાન મોરકો થઇને ઇંગ્લાંડ જવા માટે તા. ૧૫ મી જુલાઇએ તહેરાનથી ઉપડી ગયા હતા.

દેશાવર ગયલાં બીજા ધરાન મીશનો.

આ ઉપરાંત 'ધરાન લીગે' મુ'બઈ, ભરૂચ, કલકત્તા, કરાંચી, બેંગ્લોર, મદ્રાસ, અને નવસારીમાં ભાષણો અપાવીને પારસી ટોળાને જગૃત અને સચેત બનાવવાનું અધરૂં કાર્ય પશુ બજાવ્યું હતું. વળી એજ અરસામાં ભરૂચ અને કલકત્તે જઇને લીગના સભાસદો શેઠ પેશોતનજી મારકરની આગેવાની હેઠળ લીગની ધરાનની ચલવલ વગેરેને માટે આસરે રૂ. ૫૦,૦૦૦ની રકમ ઉધરાવી લાવ્યા હતા.

(૧૯૩૨ માં મી. દીનશાહ જે. ધરાની તથા મી. બરજોર સોહરાબ આગાની ધરાનની મુસાફરીએ ગયલી પાર્ટીને લગતી બાબત માટે જુલો આગળ આપેલો અહેવાલ.)

શેઠ પેશોતનજી ડો. મારકરની ધરાનની બીજી મુસાફરી.

લીગના પેટ્રન શેઠ પેશોતનજી ડો. મારકરે પોતાના કુટુંબ તથા ધરાન લીગના સેક્રેટરિ મી. કચખસરો શીટર સાથે તા. ૧૩-૯-૧૯૩૪થી તા. ૧૬-૧૧-૧૯૩૪ સુધી ધરાનના કેટલાક ભાગમાં મુસાફરી કરી હતી. આ મુસાફરી વેળાએ તેમણે ખુશાયર, કાઝરન, શીરાઝ, પર્સીપોલીસ, ઇસ્ફહાન, યઝદ, તથા તેની આસપાસનાં ગામડાંઓ, ફેરમાન, બંદર અબ્બાસ, હોરમઝદ તાપુ તથા મરકતની મુલાકાત લીધી હતી.

મરહુમ શેઠ અર્દશીર રીપોરટરની ખુલ્લી મુકાબલી તસ્વીર.

ધરાનીઝમની ખંતીલી ચળવળ કરાવનાર મરહુમ શેઠ અર્દશીર એલ્લજી રીપોરટરનું મરણ તા. ૧૩મી જાનેવારી ૧૯૩૩ ને દીને નીપજ્યું હતું. તેમની ૪૦ વર્ષની કીમતી સેવાઓની પીછાણમાં ધરાન લીગ તરફથી એક ઓઇલપેન્ટ તસ્વીર તા. ૨૨ મી નવેમ્બર ૧૯૩૫ને દીને મુંબઇની દાદીશેઠની દરેમહેરમાં એક મેળાવડાની હજીરમાં જશન કર્યા બાદ શેઠ પેશોતનજી ડો. મારકરે મરહુમની સેવાઓની ખુબીઓ વર્ણવીને ખુલ્લી મુકા હતી.

ધરાન મધેનાં જરથોસ્તી ધર્મખાતાંઓ.

ધરાની અન્જુમન ૧૯૧૮ માં સ્થપાઇ તે પછી હિંદના જરથોસ્તી ધરાનીઓ તરફથી પહેલાં છ વરસની મુદતમાં નીચલાં સખાવતી ખાતાંઓની સ્થાપના થઇ હતી.

તહેરાન મધે તા. ૫ મી જાનેવારી ૧૯૨૩ ને દીને ત્યાંની ફીરદોસીની યાદમાં જરથોસ્તી અનન્જુમને ફીરદોસી રીડીંગરૂમ અને કેતાબખાનુ. લાઇબ્રેરી સ્થાપી હતી.

યઝદ મધે મુંબઇવાલા શેઠ પેસ્તનજી ડોસાલાઇ મારકરે યઝદની ઓરફનેજ. તા. ૧૦ મી એપ્રિલ ૧૯૨૩ ને દીને પારસી ઓરફનેજ સ્થાપી હતી જે મુંબઇની ધરાની અન્જુમન હસ્તક ચાલે છે.

એજ સાલમાં અરબાબ રસ્તમ શાહાજાને પોતાનું મકાન તથા રકુલ યઝદની અન્જુમનને ભેટ આપ્યાં હતાં.

ધરાનમાં આવેલાં ફરમાન શહેરમાં તા. ૨૩ મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૨૪ (રોજ ૧૭ માહ ૭ કદમી ૫. ઝ. ફરમાનનું આતશ ૧૨૯૩) ને દીને આતશ આદરાનના કુબલાને આદરાન. ખુલ્લો મુકવામાં આવ્યો હતો. આ દરેમહેરનું મકાન તથા જમીન અરબાબ સરોષ જાહંગીર, તેમનાં ધણ્યાણી શીરીન તથા મરહુમ સાળા અરબાબ દીનવાર

સ્તમજી અને જમાઇ અરબાબ સ્તમ ફરદુનજીની માલેકીનું હતું તે તેઓએ મરહુમ બેટી ખાનુ સ્તમ ફરરોખના પુત્ર માટે બેટ આપી આ આતશ આદરાનને તખ્તનશીન કરવાનો ખરચ પણ આપ્યો હતો. આ મકાનનું નામ “બાગે સતારે ખાનુગ” કરીને આપ્યું હતું. ફેરમાનમાં અસલના બે આતશકદેહ હતાં જેમાંના એકનું નામ “દરેમહેર મેહલે દવલતખાને” અને બીજાનું નામ “દરેમહેર મહેલે શહેર” કરીને હતું. આ બન્ને મકાનો ખીસ્માર હાલતમાં હોવાથી આ નવી દરેમહેર સ્થાપવામાં આવી હતી.

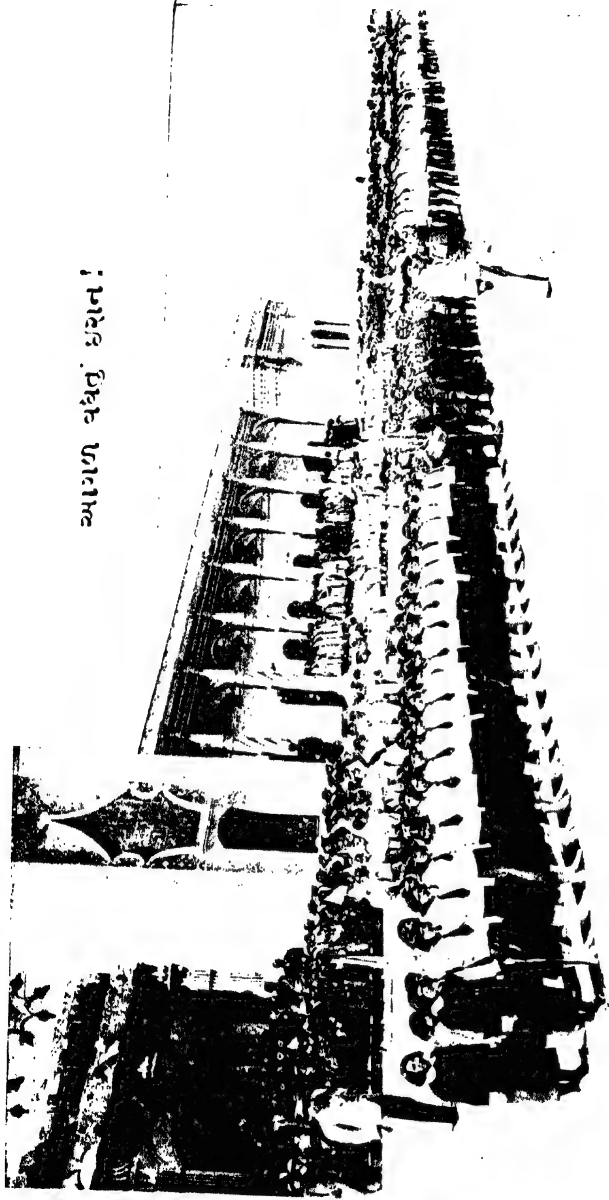
ધરાન મધે “અંજુમને નાસરીયે ઝરથુસ્ત્રીઆન” નું મકાન અરબાબ શાપુર ગુસ્તારપે પોતાના મરહુમ મામાઓ “અંજુમને નાસ- બેહમન અને સ્તમ જમશેદની યાદમાં છ હજાર રીયે ઝરથુસ્ત્રીઆન.” તુમાન (૩. અદાર હજાર) ના ખરચે બંધાવી તા. ૧૦ મી જુન ૧૯૨૪ ને દીને ખુલ્લું મુક્યું હતું.

યઝદ શહેર નજદીક કુચખીયોગી ગામમાં સ્તમ ખોદાદાદ શહેરીયાર કુચખીયોગીએ જરથોસ્તી છોકરીઓ યઝદની જરથોસ્તી માટે મદરેસા બંધાવી તા. ૫ મી ડીસેમ્બર ૧૯૨૪ ને દીને ખુલ્લી મુકી હતી.

ધ. સ. ૧૯૨૫ માં ધરાન મધે શીરાઝ શહેરના દરવાજાની બાહરની જગા ઉપર આવેલો શાહીબાગ મુસા- શીરાઝનું મુસાફર ફરોના વપરાસ માટે અદાર હજાર તુમાન યાને લગલગ ૩. ચોપન હજારની કીમતે શીરાઝની જરથોસ્તી અંજુમને ખરીદ્યો હતો.

યઝદમાં દોલત ધરાનીએ જાંહગીર ઇન્ડસ્ટ્રીયલ મકતબ હોમ યઝદમાં ઇન્ડસ્ટ્રીયલ તા. ૧૫ મી મે ૧૯૨૬ ને દીને સ્થાપ્યું હતું. તે હોમ. પણ મુંબાઇની ધરાની અન્જુમન હસ્તક આવે છે.

એજ માફક તા. ૩ જુ મે ૧૯૨૭ ને દીને યઝદ શહેરથી દોઢ માઇલ દુર આવેલાં ખારેસશાહી ગામમાં અરદેશર ખુરશેદજી ધરાનીએ છોકરીઓ માટેની મદરેસાનું મકાન “દવેસ્તાને દુસીજગાને ખુરશીદી” બંધાવી ખુલ્લું મુક્યું હતું.

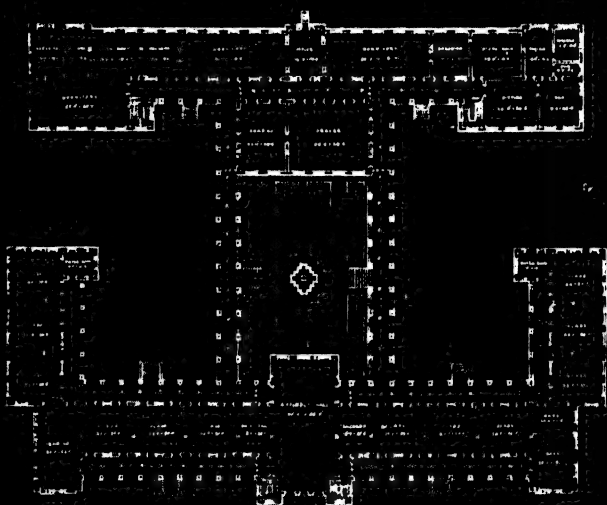
આગળ વધતું ઘરોનું !

પ્રજ્ઞમાં મારકર-આબાદમાં શેઠ પેશોતનજી ડો. મારકરની છાકરીઓની સ્કૂલની ગર્ભગાઇડોની પરેડ.
[ચીત્રમાં દેખાતી મુંદર બીચ્ડીંગ શેઠ મારકરની ઓરફનેજ તથા તે-સ્કૂલ છે.]

સા. યા. ૨૫
 મે. ૨૫. ૧૯૦૫. ૫૫. ૧૯૦૫.
 ૨. ૫૦. ૧૯૦૫. ૫૫. ૧૯૦૫.
 • • • ૫૦. ૧૯૦૫.

ELEVATION

FLOOR PLAN

યજ્ઞદની શેઠ પેશોતનજી મારકરની ઝારાસ્ત્રીઅન બાયઝ ઓરફનેજનો પ્લાન,
 જે મી. યરજેર સા. આગાએ દોર્યો હતા.

એ ઉપરાંત યઝદ ખાતે મુંબઈવાલા શેઠ પેસ્તનજી ડાસાભાઈ મારકરની સખાવતથી સ્થાપવામાં આવેલી છોકરી-યઝદની છોકરી- ઓની સ્કુલ શેઠ પેસ્તનજીના મરહુમ પીતાજીની ઓની સ્કુલ. બાજને દીવસે, યાને રોજ ૨ જે બહમન માહ ૬ થો શહેરેવર શહેનશાહી સને ૧૨૯૭ યઝદેજરી, તા. ૭ મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૨૮ ને મંગલવારે લગ્ન મેલાવડા સનમુખ ખુલ્લી મુકવામાં આવી હતી. એમાં ૮૫ જરથોસ્તી છોકરીઓ શીક્ષણ લેતી હતી. ત્યાંની છોકરીઓની જીની નીશાળો જહાનીઆન તથા મોખેદાન સ્કુલોને ઉપલાં ખાતાં સાથે જોડી હતી, જેથી એકજ લાયક ઠેકાણે છોકરીઓની ફેળવણી આપવાનું ફાવે. આ સંસ્થાઓનો કારોબાર ત્યાંનાં બાનુઓના અવસ્તા કલાસના પ્રમુખ-બાનુ હાદોખત તથા ખીજાં બાનુઓ અને ગ્રહસ્થોની કમીટી કરતી. વળી યઝદની શેઠ પેસ્તનજી મારકરવાળી છોકરાઓની ઓરફનેજ અને સ્કુલ ધરાનના જરથોસ્તી રહીશ અને ફેળવણી ખાતાંનો અનુલવ ધરાવનાર મી. મીરઝા શરોષ લોહરાસ્પીના ઉપરીપણાં હેઠળ ચાલતી. ઓરફનેજમાં ત્રીસ છોકરાઓનો નિભાવ થતો. તે ઉપરાંત ઝોરાસ્પીઅન એમીટ્યોરેશન સોસાયટી સાથની જોડવાણ મુજબ પ્રાઇમરી ચાર કક્કસો જે પી. ડી. મારકર સ્કુલના નામે ઓળખાય છે તે પણ ઓરફનેજવાળી ખીદડીંગ-માંજ ચાલુ થયા હતા.

નીચલાં ખાતાં મુંબાઇની ધરાની અન્બુમન હસ્તક ચાલે છે.

બહમન અયેશગાહ (Maternity Home) ની સ્થાપના શેઠ ગુસ્તાદ ખુદાદાદ કુચખીયોગીએ નવેમ્બર ૧૯૩૮માં મુંબાઇખાનું કીધી હતી. ત્યાં દર મહિને સરાસરી ૧૦) જન્મો સલામતીથી થાય છે, અને ૭૫) આઉટ પેશન્ટસને મુક્ત ત્રોટમેન્ટ અપાય છે તથા ૧૨) ઓસ્તોને જતીને લગતાં દરદા માટે હોસ્પીટલમાં રાખી તેમની સારવાર કરવામાં આવે છે. એ હોસ્પીટલની સ્થાપના તથા નિભાવ માટે રૂ. ૨,૨૫,૦૦૦) જેટલી ધરખમ સખાવત કરવામાં આવી છે.

તેહરાન ખાતેની બાઈ રતનબાઈ બામણની હાઈ સ્કુલ ખુલ્લી મુકાઈ.

મરહુમ બાઈ રતનબાઈ એદલજી બામણ તે મરહુમ શેઠ જમશેદજી નશરવાનજી તાતાના બહેનની સખાવતની આસરે રૂ. ૧,૨૦,૦૦૦ ની બાદશાહી રકમમાંથી જે કન્યાશાળાનું ગંજવર મકાન—“ નૌશીરવાન દાદગર ઝોરાસ્ટ્રીયન ગર્લ્સ હાઈ સ્કુલ ” ના નામે તેહરાનમાં બાંધવામાં આવ્યું હતું, તેને ખુલ્લુ મુકવાની ક્રિયા તા. ૧૧ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૬ ને દીને એક દબદબાભર્યા મેળાવડા સનમુખ ધરાનના કુળવણી ખાતાંના વઝીરે કરી હતી, આ સ્કુલની ઇમારત બાંધવા માટેની મુબંઇની કમિટી ધરાન લીગના આગેવાનોની બની હતી અને તેમાં ધરાની અન્જુમનના ઓધેદારોનો પણ હાથ હતો.

વળી ધરાની અન્જુમન તથા ધરાન લીગ એ બંનેના સહકારથી જે સૌથી અગત્યનું કામ થયું છે તે અવસ્તા અને પુરાતન સાહિત્યના ચાલુ ફારસીમાં તરજુમા કરાવવાનું છે જે અન્જુમને છુટથી ધરાનમાં ફેલાવ્યા હતા. એ માટે સાધનો ઉભાં કરનાર અન્જુમનના પ્રેસીડંટ અને લીગના વાઇસ-પ્રેસીડંટ મરહુમ શેઠ દીનશાહ જે. ધરાની તથા મરહુમ રાઇટ ઓનરેબલ સર દીનશાહ ફ. મુલ્કાં હતા.

શાએર શીરહોસીની યાદગારી.

મહાન શાએર શીરહોસીએ પારસી કામ ઉપર કરેલા બારે અહેસાનોની યાદમાં તેહરાન યુનિવર્સિટીના બાગમાં મુકવા માટે આ શાએરનું લગભગ ૨૦ શીટ જેટલી ઉંચાઇનું બાવલું હાલ ધરાન લીગ તરફથી મુબંઇમાં તૈયાર થાય છે. વળી શેઠ પેસ્તનજી ડો. મારકરેનો શીરહોસીની યાદમાં યજ્ઞ શહેરમાં એક ધડીયાળ સાથનો મિનારો બંધાય છે તે કામ ધરાની અન્જુમન હસ્તક થાય છે.

શાએરાન શાએર ફેરદોસી તુસી.

પ્રકરણ ૨૩ મું.

ધરાની જરથોસ્તી અંબુમનને લગતાં ધર્મખાતાંઓ.

ધરાની જરથોસ્તી અંબુમનના ઓધેદારો.

શેઠ દીનશાહ જે. ધરાનીના મરણ પછી ૧૯૩૮ ના સાલથી એમની જગાએ મી. પેસ્તનજી ડો. મારકર (સરનશીન).

શેઠ બરજેર સોરાબશાહ જ. આગા, કર્નલ મેરવાન સોરાબ ધરાની, અને શેઠ ખુદાદાદ ગુસ્તાદ કેરમાની (નાયબ-સરનશીનો).

શેઠો પેસ્તનજી ડોસાભાઇ મારકર, બલ પેસ્તનજી ધરાની, શાહપુર કેખુસરો કુચેખીયોગી, શેહરીયાર રસ્તમ આહરેસ્તાની, ગુસ્તાદ ખુદાદાદ શેહરીયાર (ત્રસ્ટીઓ).

શેઠો રસ્તમ ખુદાદાદ કુચેખીયોગી, શેહરીયાર રસ્તમ આહરેસ્તાની, પોંચાજી શીરાજશાહ ભરૂચા, (જોડયા ઓ. સેક્રેટરીઓ અને ત્રેઝરરો).

હવે આપણે ઉપલી અંબુમન હસ્તકના સંખ્યાબંધ ધર્મખાતાંઓ જે ધરાન તથા હિંદ દેશની જરથોસ્તી અંબુમનોએ સ્થાપ્યાં છે તે ઉપર આવીશું.

મુખધની ધરાની જરથોસ્તી અનબુમન હસ્તકના ખાતાંઓના
 તારીખ ૨૦ મી માચ ૧૯૩૬ સુધીના ત્રણ વરસના છેલ્લા
 બાહર પડેલા રીપોર્ટ મધે નીચલી રકમો
 બતાવવામાં આવી હતી:—

ધરાની જરથોસ્તી અંબુમનના અનામત ખાતાંઓ.

	રૂપીઆ.
૧ ધી જહાંગીર ધન્ડામીઅલ સ્કુલનું	૭૦,૩૩૭
૨ શેઠો અરદેશર મેરવાન ફરોહી નસરાબાદી તથા ફરેદુન અસપંદયાર કસનાબ્યાની નોસરતાબાદ તથા એલ્લાબાદની સ્કુલોનું	૧૯,૫૦૦
૩ શેઠ રૂસ્તમ ખુદાદાદ યજ્ઞદાબાદીની નસરાબાદની સ્કુલને મદદનું	૫૭૫
૪ શેઠ ખુદાબક્ષ એમીની એમની સ્કુલનું... ..	૧૮,૦૦૦
૫ શેઠ અરદેશર ખરશેદજી ધરાની ગોલવડવાલાની ખોરમશાહની છોકરીઓની સ્કુલનું	૨૯,૪૮૭
૬ જૈનાબાદની સ્કુલનું	૯,૯૮૨
૭ કાસમાબાદની છોકરીઓની માહીયારી સ્કુલને મદદનું	૬,૩૦૧
૮ યજ્ઞદના આતશબેહરામને સુખડ ચઢાવવાનું	૯,૪૦૦
૯ કાસમાબાદની છોકરાઓની ગુસ્તારખી સ્કુલને મદદ કરવાનું	૫,૦૦૦
૧૦ યજ્ઞદની અંબુમને જરથોસ્તીઆનનું... ..	૨૦૦
૧૧ ખોરમશાહના તંગદસ્તોને મદદનું	૪,૦૦૦
૧૨ ચાહરેસ્તાની છોકરીઓની નીશાલનું	૧,૧૪૬
૧૩ જલસાએ દાનેશ પુત્રુએ અનાને યજ્ઞદનું	૫૦૦
૧૪ કર્નાલ મેરવાન સોહરાબ ધરાનીવાલી ખૈરાબાદની મોસેતી દોખ્તે ઝોન્જ અરદેશીર છોકરીઓની સ્કુલનું	૮,૦૦૦

રૂપીઆ.

૧૫	ધરાનમાં મુજરેલાઓની ધાર્મિક ક્રીયા કરવાનું...	૮,૦૦૦
૧૬	પાલકડની જમીનનું	૧,૬૦,૦૦૦
૧૭	સર રતન તાતા મેડીકલ હોલ તથા બાઇ દીનબાઇ દેસાઈ ડીસ્પેન્સરીનું	૩૩,૪૦૦
૧૮	મુઆરફે ગામની રકુલને મદદ કરવાનું ...	૩,૬૬૧
૧૯	એલ્લાહબાદની છોકરીઓની નીશાળનું ...	૩,૦૫૩
૨૦	એલ્લાહબાદની છોકરીઓની શાહપુરી રકુલની નવી ઇમારતનું	૧,૫૦૦
૨૧	શેઠ જમશેદ ખુદારહમવાલી રહેમતાબાદની મીલકતનું	૧,૧૭૬
૨૨	તેહરાનની શ્રીરોઝ બેહરામ મીડલ રકુલને લગતું...	૬,૫૫૦
૨૩	તેહરાનના આતશકદેહમાં ધાર્મિક ક્રીયા કરાવવાને લગતું	૧,૮૩૬
૨૪	કલકત્તાની જરથોસ્તી અંબુમન તરફથી મળેલા	૯,૯૭૩
૨૫	કલકત્તાની જરથોસ્તી અંબુમન તરફથી ફેરમાનની રકુલને મદદ કરવાના ફંડનું ...	૪,૪૫૪
૨૬	ધરાનમાં છોકરીઓની રકુલને મદદ કરવાનું ...	૧૦,૦૦૦

સ્પેશીઅલ ફંડ તથા ચાલુ ખાતાઓ.

રૂપીઆ

૧	નીલાવ ફંડ	૬૪,૨૬૧
૨	યઝદના આતશબેહરામનાં મકાનને લગતું તથા નીલાવનું	૧૮,૨૩૬
૩	યઝદનાં ગરીબ જરથોસ્તી ખેડુતોને ખીયાં તથા તથા હથિયારોની મદદનું	૬,૦૪૯
૪	શેઠ પે. ખ. ધરાનીની યાદનું ઇન્ડિઅન બેંક ફંડ	૧૬,૯૩૨

૫	મી. અરપંદીઆર રશીદ કેરમાનીનું...	...	૧,૮૪૪
૬	પાલધડની જમીનનાં ધાસના કોન્ટ્રેક્ટર સરદાર વીકાજી પી. બીલાડવાલાની ડીપોઝીટનું	...	૧૦,૦૦૦
૭	અંદરઆપ્યાસની ધરમશાળાનું	...	૩૦,૪૫૭
૮	જહાંગીર ઇન્ડસ્ટ્રીઅલ સ્કુલનું	...	૨,૨૦૮
૯	શેડો અરદેશર મેરવાન ફરોહી તથા ફરેદુન અરપં. દીયાર કસનાબ્યાની નોસરતાબાદ તથા એલ્યાબાદની સ્કુલોનું	...	૨,૧૬૫
૧૦	શેઠ રૂસ્તમ ખુદાદાદ યજ્ઞબાદીની નસરાબાદની સ્કુલને મદદનું	...	૫૧૯
૧૧	શેઠ ખુદાબક્ષ ખુદાદાદ એમીની એમની સ્કુલનું...	...	૫૬૭
૧૨	મુખારકે ગામની સ્કુલને મદદ કરવાનું	...	૭૯૦
૧૩	અરદેશર અરશેદજી ધરાની ગોલવડવાલાની ખોરમ-શાહની છોકરીઓની સ્કુલનું	...	૩,૭૧૮
૧૪	જૈનાબાદની સ્કુલનું	...	૬૩૯
૧૫	યજ્ઞદનાં આતશબેહરામને સુખડ ચઢાવવાનું	...	૧,૨૦૪
૧૬	યજ્ઞદનાં દોખમાનું	...	૧,૪૬૪
૧૭	યજ્ઞદની સગડીની નવી ધમારતનું	...	૫૦૦
૧૮	મરહુમ જમશેદ ખોદારહમની પાદગારીનું	...	૮,૮૦૦
૧૯	સર રતન તાતા મેડીકલ હોલ અને બાઇ દીનબાઇ દેસાઇ ડીસ્પેન્સરીનું	...	૨૭,૧૩૧
૨૦	ધરાનમાં ગુજરેલાંની ધાર્મિક ક્રીયા કરવવાને લગતું	...	૩૭૮
૨૧	પ્રીદોસીની (૧૦૦૦ વરસની) જયંતીની ઉજવણીનું	...	૨૨૭
૨૨	ફરેદુન નોશીરવાન કેરમાનીને ઉજવણીમાં મદદ કરવાનું	...	૧૬૦
૨૩	એલ્લાહબાદની છોકરીઓની નીશાળનું	...	૧૪૧
૨૪	સુરતની મીલકતનું ધસારા ફંડ	...	૬૦૦
૨૫	ફરનીયરનું ધસારા ફંડ	...	૪૬૫
૨૬	ધરાનમાં કીરકુલ કામોનું	...	૨૧૬

૨૭	ધરાનમાં નવજોતનું	૨૨૧
૨૮	કાસમાયાદની છોકરીઓની માહીયારી રકુલનું...	૪૩૨
૨૯	કાસમાયાદની છોકરાઓની ગુસ્તારપી રકુલને મદદ કરવાનું	૨૯૪
૩૦	યજ્ઞની અંજીમને જરથોસ્તીઆનનું ...	૧૨
૩૧	ખોરમશાહનાં તંગદસ્તોને મદદ આપવાનું ...	૧૨૬
૩૨	આહરેસ્તાનની છોકરીઓની નીશાળનું ...	૯
૩૩	જલસાએ દાનેશ પુત્રુએ ઝનાને યજ્ઞનું ...	૧૫
૩૪	ખૈરાયાદની મોસેતી દોખતે જોજ અરદેશીરની છોકરીઓની રકુલનું	૨૭
૩૫	તેહરાનની જરથોસ્તી છોકરાઓની રકુલને મદદનું	૧૧,૧૦૦
૩૬	કેરમાનની અંજીમનનું	૧૦૫
૩૭	પાલધડની જમીનનું ચાલુ ખાતું	૩૯,૨૪૭
૩૮	ખીસ્તમે ગાલે કઝવીની કેતાબનું	૨૭૮
૩૯	પુરાન દોખત કેતાબનું	૩૮
૪૦	કવેતા ધર્તીકંપ પારસી સંકટ નીવારણ કુંડ ...	૩,૨૬૪
૪૧	એલ્લાહયાદની છોકરાઓની રકુલને મદદ કરવાનું	૧૬૧
૪૨	મોખેદ અર્દેશીર ખેહરામ હમાવંદીનું ...	૨૮૫
૪૩	તેહરાનનાં આતશકહેહમાં ધાર્મિક ક્રીયા કરાવવાને લગતા	૫૨
૪૪	કલકતાની અંજીમન તરફથી કેરમાની રકુલને મદદ કરવાનાં કુંડનું	૭૩
૪૫	ધરાન જવામાં મદદ કરવાનું	૨૨૫
૪૬	તેહરાનની શીરોઝ ખેહરામ મીડલ રકુલનું ચાલુ ખાતું	૧,૧૬૯
૪૭	મરહુમ જમશેદ ખુદારહમના નામથી તંગદસ્તોને મદદ કરવાનું	૧,૦૦૦
૪૮	યજ્ઞનાં જરથોસ્તીઓને અંગળની ખીલવણીનું હિતેજન આપવાનું	૩,૭૧૦

શેઠ પેસ્તનજી ડોસાલાઇ મારકરનાં સ્થાપેલાં (ક) અનામત ખાતાંઓ.

રૂપીઆ.

૪૯	શેઠ પેસ્તનજી ડોસાલાઇ મારકર છોકરાઓની ઓરફનેજ તથા સ્કુલનું ૧,૭૪,૧૭૧
૫૦	શેઠ પેસ્તનજી ડોસાલાઇ મારકર છોકરાઓની ઓરફનેજને લગતા બાજરોજગારનાં ફંડનું. ... ૩૮,૧૬૫
૫૧	શેઠ પેસ્તનજી ડોસાલાઇ મારકર છોકરાઓની ઓરફનેજના ઇનામ તથા સ્કૉલરશીપનું ... ૬,૩૩૧
૫૨	શેઠ પેસ્તનજી ડોસાલાઇ મારકર છોકરીઓની સ્કુલનું ૮૮,૨૧૪
૫૩	શેઠ પેસ્તનજી ડોસાલાઇ મારકર છોકરીઓની સ્કુલનું બાજરોજગારનું ૧,૨૦૦
૫૪	શેઠ પેસ્તનજી ડોસાલાઇ મારકર છોકરીઓની સ્કુલના ઇનામ તથા સ્કૉલરશીપનું ૧,૫૬૪
૫૫	શેઠ પેસ્તનજી ડોસાલાઇ મારકર હુન્નર ઉધોગની ચઢતી કેળવણીની સ્કૉલરશીપનું ૧૦,૬૨૨
૫૬	શેઠ પેસ્તનજી ડોસાલાઇ મારકર છોકરાઓની ઓરફનેજને લગતી જ્યાંતિ વગેરેના ઉજવણીના ખાસ ફંડનું ૭૭૪

(ખ) સ્પેશ્યલ ખાતાંઓ.

રૂપીઆ.

૫૭	યજ્ઞમાં પેસ્તનજી ડોસાભાઇ મારકર ઓરફનેજ તથા ધર્માઉ ખાતાંઓ માટે જમીનનું ખાતું ...	૧૪,૧૯૫
૫૮	શેઠ પેસ્તનજી ડોસાભાઇ મારકર છોકરાઓની ઓરફનેજ તથા રકુલનું ચાલુ ખાતું ...	૧૦,૫૬૧
૫૯	શેઠ પેસ્તનજી ડોસાભાઇ મારકર છોકરીઓની રકુલનું ચાલુ ખાતું	૬,૮૫૭
૬૦	શેઠ પેસ્તનજી ડોસાભાઇ મારકર હુત્તર ઉધોગની ચદતી કેળવણીની સ્કૉલરશીપનું ...	૨૧૮
૬૧	શેઠ પેસ્તનજી ડોસાભાઇ મારકર ધાર્મિક સાહિત્ય તથા કેળવણીનું ચાલુ ખાતું	૧,૭૩૩
૬૨	શેઠ પેસ્તનજી ડોસાભાઇ મારકરનાં હીસાબે શીરદોસીની યાદગારીનાં કલોક ટાવરનું ખાતું ...	૧૦,૧૮૫

અનામત ખાતાઓમાં જમે કુલ્લે બાકી	૭,૪૯,૫૫૩
સ્પેશીઅલ ફંડ તથા ચાલુ ખાતાઓની બાકી ...	૨,૨૧,૧૨૦
નિભાવ ખાતાંની જમે કુલ્લે	૧,૦૫,૮૧૩

શ્રી મુ'બઇની ધરાની જરથોસ્તી અ'બુમન હસ્તકેનાં યજ્ઞદમાં ચાલતાં ખાતાંઓ.

૧ સર રતન તાતા મેડીકલ હોલ તથા દીનામાય દેસાઇ
ડીસ્પેન્સરી, યજ્ઞદ. શરૂ કીધું તા. ૧૭-૧૨-૧૯૨૨.

દર વર્ષે લગભગ ચાલીશ હજાર દરદીઓને રાહત આપે છે.
જેમાં ૬૫ ટકા જરથોસ્તી બીમારો હોય છે તેમના મોટા ભાગની
વૈદક સારવાર મુક્ત થાય છે. ફન્ડની આવક માત્ર રૂ ૧૧૦૦) જેટલી
અને વાર્ષિક ખર્ચ આશરે ૫૦૦૦) જેટલો છે.

૨ શેઠ પેસ્તનજી મારકરની છોકરાઓની ઓરફનેજ
તથા સ્કુલ. શરૂ થઈ તા. ૧૦-૪-૧૯૨૩.

હાલ ૩૭ નાવારસ છોકરાઓને પાળીપોષી કેળવણી આપ-
વામાં આવે છે. એ ઉપરાંત રૂ ૨૬૦૦ન્ટસ રહ્યો છે.

જાણીતા કેળવણીકાર મીરજાં સરોશ લોહરાસ્પી ઉપરાંત દસ
માસ્તરો અત્રે સેવા બજાવે છે. ૯ માં ધોરણ સુધી કેળવણી
અપાય છે.

ધરાની સરકારના અભ્યાસક્રમ મુજબની ૬ ઠાં અને ૯ માં
ધોરણની વાર્ષિક પરિક્ષામાં આ સ્કુલના ચેલાઓ ૭૫ થી ૧૦૦
ટકા ફતેહ પામતા હોવાથી યજ્ઞદમાં એ પહેલે દરજ્જેની સ્કુલ
તરીકે સ્વીકારાઈ ચુકી છે.

આ ખાતાંમાં દાખલ થવાને ધણા જરથોસ્તી યતીમે ઉમેદવાર
હોય છે પણ નાણા પ્રકરણી કારણસર તે સધળાઓને દાખલ
કરાતા નથી.

૩ શેઠ પેસ્તનજી મારકરની છોકરીઓની સ્કુલ.

છોકરાઓની ઉપલી સ્કુલની માફક આ ખાતાંની વીદ્યાર્થીઓ પણ ધરાની સરકારના ૬ ઠાં અને ૯ માં ધોરણની પરીક્ષામાં ૯૦થી ૧૦૦ ટકા ફતેહ પામે છે.

૧૪ સ્ત્રી શિક્ષકો અત્રે સેવા બજાવે છે.

૧૦ માં ધોરણ સુધીની કુળવણી અપાય છે. હાલ ૨૨૫ છોકરીઓ કુળવણી લે છે. છોકરીઓને બરનું શીવણ, ગુડણ વગેરે શીખવવામાં આવે છે.

૪ ધી જહાંગીર ઇન્ડસ્ટ્રીઅલ સ્કુલ.

મારકર ઝોરફતેજના યતીમો તથા બીજા છોકરાઓને નીચલા-માંથી કાંઈને કાંઈ હુન્નરની તાલીમ અત્રે અપાય છે:—સુથારકામ, કાપડવણાત, હોઝીયરી, દરજીકામ, ગાલીચા વણાત.

એ સંસ્થાનાં ફંડ માટે હોંગકોંગવાલા શેઠ મંચેરજી જ. પટેલે બક્ષેલી રૂ. ૨૫૦૦૦ ની સાડાત્રણ ટકાની લોનનું વ્યાજ તેવણની ખાહેશ મુજબ મુબંઇમાં ટેકનીકલ તથા વોકેશનલ કુળવણી લેતા ધરાની જરથોસ્તી જવાન્યાઓને સ્કોલરશીપ આપવામાં વપરાય છે.

૫ ખોરમશાહની શેઠ અરદેશર ખરશેહજી ધરાની (ગોલવડવાલા) ની છોકરીઓની સ્કુલ.

આ સ્કુલમાં ૫૫ ધરાની સરકારના અબ્યાસક્રમમાં ૬ ઠાં ધોરણ સુધી કુળવણી અપાય છે. અત્રે પાંચ ખાતુ શિક્ષકો સેવા

બળવે છે તથા લગભગ ૭૫ છોકરીઓ કેળવાય છે અને છોકરીઓને બરના હુન્નર હાંસલ કરે છે.

ધરાની સરકારની ૬ હાં ધોરણની પરીક્ષાનું પરીણામ સંતોષકારક હોય છે.

૬ ઉપલાં મુખ્ય ખાતાંઓ ઉપરાંત નીચલાં ગામડાંઓની રકુલો અંજીમનના વહીવટ હેઠળ ચાલે છે.

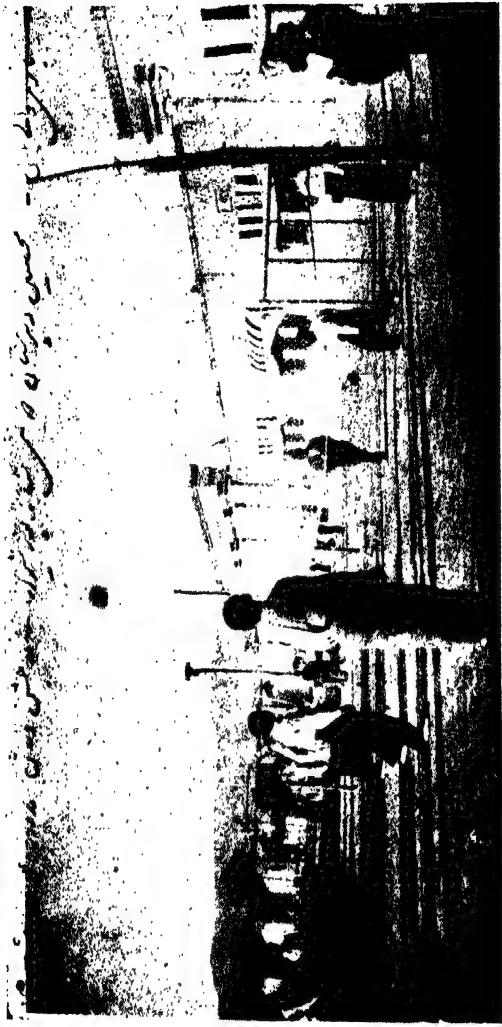
નોસરાયાદ, એલ્યાયાદ, ઝઘનાયાદ, ચેમ, ખધરાયાદની “ મેસેતી દોખતે ઝોન્ઝ અરદેશીર ” છોકરીઓની રકુલ. મરહુમ સખીવજીદ શેઠ જમશેદ ખુદારહમ નસરાયાદીની અશો યાદમાં રહેમતાયાદ ખાતે છોકરીઓની નીશાળ.

એ ઉપરાંત નસરાયાદ, મુખારકે વગેરે ગામડાંઓની આગલી નીશાળો જે બીજાંઓ તરફથી ચાલે છે તેમને મદદ કરવાના નાનાં મોટાં ફંડો બરપા થયાં છે અને એ રીતે અંજીમન કેળવણીના ફેલાવા અર્થે દરેક કારોષ કરે છે.

સખીવજીદ ખાનુઓ તથા ગ્રહસ્થો અને સખાવતી ખાતાંઓ તરફથી ધરાનમાં નાનાં મોટાં સખાવતી કામો જેવાં કે, ગરીબોના લગન, નવજ્નેત, જરથોસ્તી ખેડુતોને હથોયાર બીયાની મદદ, વગેરે અનેક કામો અંજીમન ડાનરોના સંતોષ વચ્ચે હાર પાડતી રહે છે.

ધરાનની તરફી બાબે ઉમેદ.

આગલ આપેલા ફંડો ખાતાંઓ વીગેરેની ટીપ ઉપરથીજ વાંચનાર નેશે કે ધરાનથી આ હિંદ દેશમાં આવી વસેલા જરથોસ્તીઓએ પોતાનાં પ્યારાં અસલ માદર વતન ધરાનની તરફી માટે છેલ્લા બેઠાહેકાની ટુંક મુદતની અંદર કેટલું બધું કીધું છે. જેઓ એવું

શીરાઝ ખાતેની શાહપુર એકેડેમી

[આ ફોટોગ્રાફી ખાતાંનું મકાન પર્સિપોલીટન આંધકામની ૬૫ ઉપર આંધેલું છે.]

“હમાનેર દએમાવંદ કોહ !”

કુહુ દમાવંદ (૧૮૫૦૦ ફીટ)

[અલબૂર્જ પહાડો (હરબરે અધતી)ની ઉંચી ટોચ તેહરાનથી ઉતર-પૂર્વ ૪૦ માઇલ દુર છે.]

જણાવે છે કે આપણા દેશમાં વસતા ધરાની જરથોસ્તીઓ પોતે ધરાન દેશ છોડી અત્રે આશરો લઇ નેહાલ થયા છે તેઓએ તે દેશ માટે જોઇએ તેટલો હિસ્સો ધર્મખાતાંઓ સ્થાપીને આપ્યો નથી, તેમને એ ટીપથી અચુક જવાબ મળે છે. વળી અત્રે આપેલાં ચિત્રો ઉપરથી પણ હાલનું ધરાન ના. રેઝાશાહ, જેવળુ “પેહલવી”નું અસલ પ્યારું નામ ધરાવે છે, તેવળુના રાજ અમલમાં ધરાનમાં વસતા જરથોસ્તીઓએજ નહિ, પણ ખુદ આપણા દેશમાં આવી વસેલાં હમદીનોએ એ પોતાનાં પ્યારાં પુરાતન વતનની ઉન્નતીમાં કેવો ધરખમ ફાળો આપ્યો છે, તેઓ હજી પણ એ પ્રત્યે વધુ હિસ્સો આપતા રહે, અને તે સાથે હિંદના જરથોસ્તીઓ ધરાન વતન સાથનો સંબંધ દિન પર દિન વધુ ઘાડો કરી ત્યાં વધુ અને વધુ સંખ્યામાં જતા રહે, એવું ચાહીશું. આજકાલ કેટલાક ફેશને-બ્લ પારસીઓ પશ્ચિમ તરફની મોહીનીમાં પડી જીવદીન ગોરો મડમોને પરણી લાવે છે અને આખરે તેમાંના ઘણાકો પરતાવામાં પડે છે તેઓ ધરાનની જરથોસ્તી બાનુઓ જેઓ ખુબસુરતીમાંજ નહિ, પણ કેળવણીમાં દિન પર દિન વધુ આગળ પડતી જાય છે તેમને પરણી લાવી સ્વચ્છ ધરાની લોહી પોતાની કોમમાં બને તેટલું આમેજ કરી ખાલેસ જરથોસ્તી વસ્તીમાં વધારો કરતા રહે એવું પણ આપણુ ચાહીશું. આમીન !

વેચવાનાં છે.

પારસી પ્રકાશ ૧૮૮૧-૧૯૩૪

રચનાર: રૂસ્તમ બ. પેમાસ્તર

દફતર ૧ બું (શરૂઆતથી ૧૮૬૦)

„ ૨ બું (૧૮૬૧-૧૮૮૦)

„ ૩ બું (૧૮૮૧-૧૯૦૦)

આ ત્રણે દફતરો ઘણાજ કમચાબ છે તેની કીંમત રૂપિયા ૧૨૫.

દફતર ૪ થું ભાગ ૧ લો (૧૯૦૧-૧૯૦૨)

„ „ ૨ જો (૧૯૦૩-૧૯૦૪)

„ „ ૩ જો (૧૯૦૫-૧૯૦૬)

આ દરેક ભાગની કીંમત રૂપિયા ૨.)

ઠેકાણુ:—મી. રૂસ્તમ બ. પેમાસ્તર,
૬૪૫, દાદર પારસી કોલોની.

મુંબઈની પારસી પંચાયતની ઓફીસ,
હોર્નબી રોડ, કોટ, મુંબઈ.

મધેથી નીચલા દરેક ભાગ રૂપિયા એકની કીંમતે મલશે.

દફતર ચોથાના ભાગ ૪, ૫ (૧૯૦૭-૧૯૧૦)

„ પાંચમાંના પાંચ ભાગ (૧૯૧૧-૧૯૨૦)

„ છઠાના પાંચ ભાગ . (૧૯૨૧-૧૯૩૦)

„ સાતમાનાં ભાગ ૧, ૨ (૧૯૩૧-૧૯૩૪)

[From the Times of India, dated 10th February 1940]

ANNALS OF THE PARSIS.

PARSI PRAKASH compiled. By **R. B. Paymaster.**

(Vol. VII, Part II. (1933 and 1934.)

With this volume Mr. R. B. Paymaster brings to a close his monumental labours for the past thirty years on the compilation of the annals of the Parsis in India. After the conquest of Iran by the Arabs, thirteen hundred years ago, a handful of Zoroastrians migrated to India. The history of the community for the first ten centuries of exile is shrouded in obscurity. Only a few recorded facts reveal how the descendants of the "pilgrim fathers" found a footing in India and lived the simple life of agriculturists. With the advent of the Portuguese in India, however, and particularly after the occupation of Surat and Bombay by the British, they began to emerge from the gloom of centuries and gradually made a name for themselves as the most progressive and enterprising people in India. Mandelso (1638) found them engaged in mercantile pursuits including banking and Alexander Hamilton (1710) described them as good carpenters and ship-builders, "exquisite in the weaver's trade and embroidery."

PARSI LUSTRE.

There was, however, no authentic history of the community in India until the latter half of the nineteenth century when the late Bomonji Behramji Patel decided to dive into the past and to set forth in chronological order the outstanding events in the history of the community as a whole and the achievements

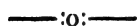
of individual members. He called the annals "Parsi Prakash"—Parsi Lustre—covering the history of the Parsis for twelve centuries from the time the pilgrim fathers landed in India till the year 1878. On his death, in the year 1908, his sister, Miss Dinabai Patel, continued the work and published a supplementary chronicle of events from 1878 to 1880.

It then fell to the lot of Mr. Paymaster to bring the annals up to date. In several volumes he covered the period from 1880 to 1932 and the latest volume under notice brings the history down to the year 1934. This labourious work is an outstanding monument to the industry and perspicacity of the author and to his self-denying devotion to the important task entrusted to him by the Trustees of the Parsi Panchayat Funds. The Parsi community is rich in many things, but not in respect of scholarship and research. There are very few patient, persevering scholars among them whose lives might be said to have been dedicated to research, but the smaller the number, the greater should be the recognition of the labour.

R. P. M.

(i. e. Mr. Rustom P. Masani M. A. Vice Chancellor of the Bombay University.)

			Rs.	a.	p.
"Voice of the East on the Great War," 1st and 2nd series. (Poems)	2	12	0		
"Navroziana" (Poems)	1	8	0		
The "Nazarana" or Poem on the Coronation of King Edward VII	1	2	0		
"Sunset and Sunrise" (Poems)	0	10	0		
"Midnight and Dawn" (Poems)	0	10	0		
"Children's Day" (Lord Hardinge) (Poems) ...	0	10	0		
Poems on Dadabhai Naoroji, 2nd Ed. ...	0	12	0		
"The Parsi Prakash," Vol. III (in eleven Parts) 1881-1900 (very rare) ...	60	0	0		
" " " IV, Parts I, II, and III 1902-1906 each ...	1	8	0		
"Kisse-i-Sanjan" (in Persian, English and Gujarati)	2	8	0		
"Elphinstone College Union Lectures ...	2	8	0		
Sanjan Memorial Column Movement (Gujarati).	0	10	0		
The Law of Restitution of Conjugal Rights (articles in the <i>East & West</i>)	1	0	0		
Four Lectures on the Bombay Rent Acts ...	2	0	0		
The Bombay Rent Acts with Notes and Com- mentaries	2	8	0		
Gujarati Publications before 1865 (Rare) ...	0	12	0		

A Farman of Emperor Jehangir (English & Gujarati)	...	...	...	1	8	0
"Gleanings of Verse" Being Poems of Principal Wordsworth (copyright)	...	...	...	2	8	0
Life of Principal Wordsworth	...	...	...	1	0	0
Dadysett Religious & Charitable Trusts (English)	1	0	0			
Ahewal-e Khandan-e Dadysett (Gujarati)	...	20	0	0		
Ahewal-e-Atesh Behram-e-Wadiaji (Gujarati)	..	2	0	0		
Biography of Mulla Firoze (Gujarati)	...	4	8	0		
Necessity of Special Laws for the Parsees in Native States (Gujarati)	...	...	0	8	0	
The Parsees of Yore, their Commerce, their Enterprise, Charity, etc., (Gujarati)	...	0	10	0		
The Parsees of the 8th Decade of the last century (Gujarati)	...	...	0	10	0	
An Introduction to Athornan-nameh (Gujarati)	...	...	...	1	0	0
The Jurisdiction of Courts in matters of Caste, (a Book on Law in Gujarati)	...	...				
The History of Parsee Ship-building in India (a book in Gujarati)	...	...				
Life of Dossabhai S. Munshi (a lecture in Gujarati)	...	...	...			
Life of Fardunji Marzbanji (a lecture in Gujarati)	...	...	...			
Life of Sir Jamsetjee Jeejeebhoy (a lecture in Gujarati)	...	...	...			
Life of Framjee Cowasjee Banaji (a lecture in Gujarati)	...	...	...			

Life of the late Mr. Jamsetjee F. Madon (Gujarati)				
Life of Rustomji N. Vachhaghandi („)				
Life of Dadabhai Naoroji (Gujarati)	...	2	0	0
Life of Khan Bahadur Hormusji M. Bhimardi- wala (Gujarati)	... ..	0	10	0
Life of Mr. Bamanji Dinshaw Petit (Gujarati)		0	10	0
Life of Mr. Jehangir B. Marzban, C. I. E. (Gujarati)	... ..	0	10	0
Are the Parsees degenerating? (a lecture)	...			
The Edict of Asoka at Sopara (Gujarati)	...	0	10	0
The Ancient Parsee Colonies at Variav and Vankaner (Gujarati)	. . .	0	10	9
A Short History of the Fort Gratuitous Dis- pensary	... ..	0	8	0
Writings of Mr. G. K. Nariman	...			

(୨୨୩ '୩)
ମାଲାନା ଗିରୀପୁର

